

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA ZGODOVINO

Stanislav Mikuž

Bogumil Vošnjak in Jugoslovanski odbor

Slovenski politični emigrant v »veliki vojni«

Diplomsko delo

Mentor: Rok Stergar

Ljubljana, 2015

Bogumil Vošnjak in Jugoslovanski odbor

Slovenski politični emigrant v »veliki vojni«

Povzetek: V pričujoči diplomski nalogi predstavim delovanje širšemu občinstvu le malo znanega slovenskega političnega emigranta Bogumila Vošnjaka tekom prve svetovne vojne, ko se je kot član t. i. Jugoslovanskega odbora v državah antante zavzemal za realizacijo jugoslovanske ideje, ki je predvidela združitev slovenskih, hrvaških in srbskih ozemelj avstro-ogrsko monarhije s Kraljevino Srbijo. Kot eden redkih slovenskih članov te organizacije je bil mogoče najprodnnejši in najvidnejši zagovornik vključitve Slovencev v vsakršno rešitev jugoslovanskega vprašanja. S številnimi nastopi, z mnogimi osebnimi stiki z različnimi krojilci evropskega in ameriškega javnega mnenja ter državnih politik in nemalo odmevnimi članki ter monografijami je nedvomno prispeval k prepoznavnosti Slovencev v svetu. Kot zastopnik slovenskih interesov je opravil tudi pomembno vlogo tekom t. i. krfske konference 1917 in bil eden od avtorjev na njej sprejete krfske deklaracije, s čimer je pomembno prispeval k oblikovanju temeljnih potez skupnega državnega življenja v kasnejši jugoslovanski državi. Pot ga je vodila tudi v Združene države Amerike, kjer je ob neutrudnem delu med izseljenci in stalnih poskusih vplivanja na ameriško državno politiko v prid tako širših jugoslovanskih kot bolj specifično slovenskih interesov dočakal konec vojne in izpolnitev svoje velike želje, razpada stare habsburške monarhije in stvaritev nove države, v kateri so lahko Slovenci končno uresničili svoje narodne težnje.

Ključne besede: Bogumil Vošnjak, jugoslovanska ideja, Jugoslovanski odbor, krfska deklaracija, londonski pakt, prva svetovna vojna, slovenska politična emigracija, Združene države Amerike, Woodrow Wilson.

Bogumil Vošnjak and the Yugoslav Committee

A Slovenian political emigrant in the »Great War«

Summary: In the present dissertation, I outline the work of Bogumil Vošnjak, to the wider public still mostly unknown slovenian political emigrant who during the First World War worked as a member of the so-called Yugoslav Committee in the entente countries with the goal to realize the yugoslav ideal of uniting the yugoslav lands of Austria-Hungary, inhabited by Slovenes, Croats and Serbs, with the Kingdom of Serbia. As one of a few Slovenian members of this organisation he was maybe one of the shrewdest and most prominent proponents of the inclusion of Slovenes in any solution of the Yugoslav question. With countless public apperances, many personal relations with different makers of European and American public oppinion and state policy, and with more than a few resounding articles and monographys he undoubtedly contributed to the recognizability of Slovenes in the world. As a representative of Slovenian interests, he also accomplished an important role during the so-called Corfu Conference in 1917. He was one of the authors of the then adopted Corfu Declaration and with it made an important contribution to the forming of the basic outlines of common state life in the subsequent Yugoslav state. His path eventually lead him to the United States of America, where, tirelessly working amid the emigrants and constantly trying to influence the American state policy with the goal to further broader Yugoslav as well as more particular Slovenian interests, he saw the end od the war and the realisation of his great dream, the break-up of the old Habsburg Monarchy and the founding of a new state in which the Slovenes could finally realize their national aspirations.

KEY WORDS: Bogumil Vošnjak, Corfu Declaration, First World War, Slovenian political emigration, Treaty of London, United States of America, Woodrow Wilson, Yugoslav Committee, Yugoslav idea.

Kazalo

Uvod	6
Slovenci in senca »velike« vojne	12
Kdo je bil Bogumil Vošnjak pred vojno?.....	18
Začetki: organiziranje in prvo izstopanje	21
Jugoslovanska politična emigracija	21
... se organizira v Jugoslovanski odbor!	23
Kaj je potrebno še postoriti?.....	26
Neki Slovenec se po kratkem razmisleku pridruži emigrantom v Rimu	28
Odločitev za odhod.....	28
Potepanje: Benetke, Švica, Rim in končno Pariz?.....	29
Londonski pakt in dokončno konstituiranje Jugoslovanskega odbora	33
Odbor se predstavi Zahodu	35
... in Slovenci napravijo prve korake v Parizu in Londonu	40
Slovenski delegat v Nišu	45
Spori, trenja in organizirana propaganda malo pobližje.....	51
Enotnost in sloga: med prividom in stvarnostjo	51
Prva kriza in njene posledice: dalmatinski soborec in Slovenci.....	53
Organizirano propagandno delo: kaj, kako in zakaj tvežiš?.....	56
V znamenju velikih sprememb ali ne?	60
Krfska konferenca in deklaracija.....	63
Potreba po sporazumu	63
Poziv in delegacija: sestava in pot.....	65
Konferenca: kdo se je s kom kregal in o čem?.....	69
Temeljne točke oz. glavni spori?.....	70
Naziv naroda in države.....	71
Državna ureditev	71
Teritorialno vprašanje.....	73
Monarhija in dinastija.....	74
Lokalna samouprava.....	74
Agrarna reforma	76
Versko vprašanje	77
Provizorij	78
Volitve in ustavodajna skupščina	79
Deklaracija po burnem Krfu.....	80

Zadnje leto vojne: Wilson, Amerika in Slovenci	82
Večno neenotni severnoameriški izseljenci.....	82
V navzkrižnem ognju različnih stališč	84
Preobrat v zavezniški politiki do habsburške monarhije	89
Konec na obzorju in nato?!	93
Epilog	98
Zaključek	101
Viri in literatura	104
Viri	104
Neobjavljeni	104
Objavljeni	104
Literatura	104
Članki in drugi sestavni deli	104
Monografije	107

Uvod

Za svojo diplomsko nalogo sem se odločil predstaviti delovanje relativno neznane slovenske kulturno-politične osebnosti, ki je s svojim pisanjem, javnim nastopanjem, predvsem pa z neutrudnim delom v obdobju velikih sprememb in pretresov dejavno sooblikovala usodo našega ozemlja na začetku 20. stoletja. Medtem ko so se zgrnili nad Evropo v letih prve svetovne ali t. i. velike vojne oblaki velikih spopadov za prihodnost njenih ljudstev, je namreč opravil dr. Bogumil Vošnjak, tedaj še mlad pravnik in publicist poln zanosa slovenskega narodnega nadobudneža jugoslovanskega prepričanja, pomemben doprinos k uresničitvi slovenskega nacionalnega programa v njegovi širši, jugoslovanski, inačici ter splošno prispeval k prepoznavnosti Slovencev v svetu. Moj osrednji cilj je podati njegovo pot, čim bolj neposredno predstavljeno z njegovimi lastnimi besedami, tj. s pomočjo njegovega dnevnika in drugih zapisov, od začetka izbruha spopadov poleti leta 1914 do konca vojne jeseni leta 1918 oz. do ustanovitve Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Rad bi približal bralcu to osebnost naše zgodovine, ki je bila, kot bo v nadaljevanju postalo jasno, vpletena v pomembna dogajanja. Kot je značilno za mnoge robne ali (včasih po krivici) spregledane figure zgodovine, se je tudi on pogosto znašel na obrobju velikih dogodkov ali odločitev, vendar se je bil nemalokrat prebil tudi v samo središče oz. bil na poziciji, s katere jih je lahko kot opazovalec komentiral. Prav zato je njegovo pričevanje o času (in ljudeh), polnem novih idej, velikih ciljev in pogosto prepotentnih sanj, tem pomembnejše za našo sodobnost – odpre nam namreč špranjo v pregradi, ki loči sedanji svet od nam še kako bližnje preteklosti, kar nam omogoča, da se ozremo nazaj na dogodke, ki so zaznamovali pot ne samo tukaj obravnavanega romantičnega nacionalnega popotnika, večnega Jugoslovana, temveč so imeli neprimerno širše, ponekod usodne, posledice za vse vpletene države in narode, med njimi tudi prepogosto spregledane ali preslišane Slovence.

Medtem ko sta za skoraj vse domače politike in stranke prva leta 1914 začete vojne stoletna monarhija in njen cesar Franc Jožef še vedno predstavljala absolutni avtoriteti in največje upanje za realizacijo njihovih narodnih teženj, so se iz emigracije v Zahodni Evropi, sprva še sporadično, nato pa vedno bolj opogumljeni od zmag male Kraljevine Srbije, že oglašali tudi zagovorniki dosti bolj prevratniških rešitev vedno bolj perečih nacionalnih vprašanj. Eden izmed teh zgodnjih slovenskih zagovornikov nove radikalne miselnosti je bil Bogumil Vošnjak, ki se je v teh prelomnih vojnih časih pridružil pestri skupini somišljenikov,

pretežno naključno zbranih z vseh koncev južnih oz. južnoslovanskih predelov habsburške monarhije in organiziranih v Jugoslovanski odbor (s sedežem v Londonu), ter skupaj z njimi zagovarjal (v skladu z njihovo izrazito prevratniško retoriko) osvoboditev širšega jugoslovanskega naroda (tj. Slovencev, Hrvatov in Srbov) in ozemlja izpod oblasti avstro-ogrske monarhije ter njuno zedinjenje s Kraljevino Srbijo (in Črno goro) v povsem novo skupno državo. Za nad državnim in političnim okvirom habsburške monarhije že povsem razočarane politične emigrante jugoslovanske miselnosti je bila lastna državnost v jugoslovanskem nacionalnem okviru edina prava pot, da bi se dokončno odpravilo dolgoletne krivice, ki so jih morali njihovi narodi trpeti znotraj monarhije (npr. neodzivnost vodilnih krogov na njihove rastoče narodne težnje), ter, kot je mislil slovenski narodnjak, ki ga v svoji nalogi obravnavam, edina možnost pravičnega in svobodnega razvoja kot narod. Za ta cilj so se do konca vojne brezkompromisno zavzemali, a kot bo postalo jasno v nadaljevanju, so se pri tem podvigu tako naš, mogoče najvidnejši slovenski član te številne in pestre skupine, kot ostali narodni predstavniki soočali z mnogimi manjšimi in večjimi (internimi in eksternimi) težavami, ki so zaznamovale njihova emigrantska leta v antantnih centrih moči.

Delo našega slovenskega političnega emigranta je bilo od samega začetka, ko je poskušal s samostojnimi nastopi informirati zahodno javnost oz. njene odločujoče dejavnike o njim slabo ali sploh nepoznanih kompleksnih nacionalnih razmerah ob severnojadranski obali habsburške monarhije (s posebnim poudarkom na Primorju in Istri), postavljeno pred številne preizkušnje, saj so v veliki igri velikih sil slovenska ozemlja igrala predvsem vlogo še kako priročnega pogajalskega blaga (npr. zlasti za pridobitev nevtralne Italije). Skupaj z ostalimi slovenskimi in primorskimi člani odbora se je bil Bogumil prisiljen z redko videno neomajnostjo (značilno za mnoge prevratniške romantične nacionalne idealiste, prepričane v izjemno pomembnost svoje velike misije) stalno boriti za posluš odločujočih sil antante, tako za širše jugoslovanske cilje kot tudi za – zanj še posebej pomembno – specifično slovenske. Zlasti njegovo brezkompromisno vztrajanje na upoštevanju slednjih pri vsaki politični odločitvi, ki je bila za Slovence relevantna, je pustilo na številne zahodne in jugoslovanske sogovornike trajne vtise ter predstavlja enega od temeljnih vzrokov, zakaj sem se odločil posvetiti se mu v svoji diplomski nalogi. S svojim delom je namreč nedvomno dosti pripomogel k prepoznavnosti Slovencev v svetu, ki jim v težkih vojnih časih pogosto ni bil posebej naklonjen.

K temi me je prvotno pritegnil namen predstaviti širšemu bralstvu osebnost, ki je bila, vsaj za časa zgodovinskega obdobja, ki ga obravnavam, po krivem spregledana. Mnogi avtorji ga

sicer omenijo, ko obravnavajo Slovence v prvi svetovni vojni ali tedanjo slovensko (oz. jugoslovansko) politično emigracijo, vendar je običajno potisnjen v ozadje, medtem ko se neprimerno bolj izpostavlja njegove kolege (kar je zlasti opazno pri nekaterih starejših piscih, ponekod pa tudi še med novejšimi), ki so bili nedvomno tudi zelo zaslužni, a za časa vojne niti približno tako plodni propagandni avtorji (v službi odbora ali kot samostojni pisci). Slednji gotovo niso bili tako prodorni in vztrajni, da bi znali tudi z močjo lastne osebnosti in silo neomajnih argumentov prodreti v visoke državne, diplomatske in intelektualne kroge. Razlogov za to je verjetno več; eden je ta, da so bili njegovi slovenski sodelavci, npr. dr. Niko Županič, že pred vojno mednarodno uveljavljen etnograf, ali Gustav Gregorin, star in zaslužen primorski politik, če že ne v širši javnosti ali vsaj strokovnih krogih uveljavljena (oz. proslavljena) imena, pa vsaj zaradi preteklega političnega dela veliko bolj kredibilen predmet resne obravnave. Bogumilova dolgoletna obsojenost na vlogo skoraj senčne figure naše zgodovine je bila nedvomno tudi produkt lastne kasnejše kompromitiranosti, mogoče še najbolj med drugo svetovno vojno, npr. z delom v štabu Dragoljuba (Draže) Mihajlovića, vendar je bil tudi že prej predmet različnih napadov na njegovo osebnost in karakter, med drugim je bil označen za *srbofila*.¹ Po moji presoji si vendarle zasluži obravnave kot osrednja figura tedanje slovenske politične emigracije zbrane okrog Jugoslovanskega odbora. Ne po naključju posvečam tudi veliko prostora nastanku in delovanju te organizacije, ki je bila osrednjega pomena za Vošnjakovo delo, kar mi tudi omogoča potegniti neko rdečo nit skozi vse pomembnejše dogodke in dosežke njegovega večletnega življenja v emigraciji.

Mojo odločitev za izbor prav te teme je dodatno olajšalo tudi dejstvo, da je obravnavana oseba za seboj zapustila mnoge pisne vire, ki se ukvarjajo s tem zanjo pomembnim obdobjem njegovega življenja in ki so mi, v kombinaciji z obsežnim naborom literature, omogočili ustvariti zanimivo poročilo o njegovem večletnem delovanju v Zahodni Evropi in Združenih državah Amerike. Kot ve vsak, ki se je že znašel v podobni situaciji, pa se s povečanjem števila uporabljenih tekstov tudi ustrezno poveča število informacij, s katerimi se je potrebno spoprijeti, pri čemer je včasih zelo težko ločiti relevantno od povsem nepomembnega. To zahteva zelo dobro poznavanje vseh vidikov obravnavane teme, vendar je potrebno tudi, da se lahko ponekod zelo samosvoje elemente poveže v neko smiselno celoto. Čeprav sem se sam moral z opisanim problemom soočiti več kot enkrat, pa me je pred še večjo preizkušnjo

¹Lipušček npr. navaja kot primer njegove prosrbske usmeritve samokarakteristiko, ki jo je napisal Vošnjak v okviru dokaznega predloga, ko je leta 1922 tožil Mihaela Moškerca zaradi izjave slovenskih kulturnih delavcev, ki so se zavzemali za decentralizacijo in večjo avtonomijo v okviru kraljevine. Uroš Lipušček, *Sacre egoismo : Slovenci v krempljih tajnega londonskega pakta 1915* (Ljubljana, 2012), 450.

postavil zlasti nasprotni pojav, tj. pomanjkanje relevantnih informacij, kar je od mene zahtevalo sprejetje določenih kompromisov; tako pričujoča diplomatska naloga ne more podati celovitega opisa Vošnjakovih emigrantskih let, temveč se zlasti osredotoča na pomembna tako splošna kot specifična obdobja, dogodke, srečanja itd., ki so relevantni za obravnavo njegovega medvojnega diplomatsko-politično-propagandnega delovanja, s posebnim poudarkom na njegovi (ne povsem samooklicani) vlogi predstavnika Slovencev v zahodnih centrih moči. Okvir naloge sicer tvorijo kratki opisi predvojnega stanja ter tudi nastanka, delovanja in konca Jugoslovanskega odbora, vendar pa jedro predstavljajo številni odseki, ki so posvečeni Bogumilu ter, malce splošneje, odnosu zahoda do Slovencev.

Pri pisanju sem se opiral predvsem na Vošnjakove spomine (*U borbi za ujedinjenu narodnu državu*, 1928) in vojni dnevnik (*Dnevnik iz prve svetovne vojne*, 1994), ki je predstavljal zelo pomemben primarni vir tako omenjenim spominom kot tudi drugim tukaj uporabljenim tekstom (npr.: Albin Ogris, *Borba za jugoslovensko državo*, 1921). Oba temeljna vira, dnevnik in spomine, uporabljam komplementarno, ker imata oba teksta že zaradi forme in načina nastanka določene inherentne prednosti in slabosti. Sočasni (dnevniški) opisi dogajanja so običajno kot vir najbolj zanesljivi oz. (spet odvisno od njihovega pisca) še najbolj avtoritativni, vendar, kot lahko potrdi vsak, ki se je s tovrstnimi teksti ukvarjal, pri njih že zaradi forme dnevnik (oz. bolj ali manj rednih) zapisov o vseh mogočih omembe vrednih dogodkih, misli itd. običajno umanjka neka rdeča nit, zaradi česar se lahko bralec brez zadostnega predznanja ob množici različnih imen ali težko razumljivih oz. včasih že skoraj kriptičnih opazk, ki so bile seveda za časa pisanja (in mogoče kasneje) avtorju povsem samoumevne, zelo hitro »izgubi«.

Spomini imajo na drugi strani to lepo lastnost, da so vsi ti za nas navidezno fragmentarni elementi človekovega življenja že povezani v neko koherentno zgodbo (oz. jih povezuje neka rdeča nit) ter jih je pisec tudi opremil s primernimi pojasnili oz. informacijami, ki vzpostavijo ponekod prepotreben kontekst. Slaba lastnost tovrstnih tekstov je, da so običajno pisani s precejšnje časovne razdalje, v našem primeru desetletne, kar zmanjša njihovo natančnost kot vira (kdo bi se lahko namreč po tolikem času še natančno spominjal vseh datumov in imen), poleg tega pa so lahko še dodatno obremenjeni z ideološko usmerjenostjo avtorja (skratka, namenom, s katerim je pristopil k pisanju) ter vprašanjem, kako verodostojno je prikazal vse dogodke, saj se za nazaj rado popravlja določene podrobnosti, ki se nam v času pisanja lahko zazdijo nerodne oz. tako ali drugače problematične. Stare in aktualne zamere, vedno prisotne na področju politike, seveda še dodatno popačijo naš pogled na preteklost in lahko

deformirajo naracijo dela, ki tako samo navidezno poskuša prikazati povsem objektivno podobo določenih dogodkov, ljudi ali širšega časovnega oz. zgodovinskega obdobja.

Čeprav moramo pri ostalih kasneje nastalih tekstih upoštevati podobne dejavnike, pa predstavljajo ti kljub temu zelo pomemben vir dodatnih informacij oz. vnesejo v tekst tudi spoznanja in razmišljanja starejšega oz. zrejšega Vošnjaka do obravnavane teme, saj nikoli ni pozabil na prelomna vojna leta in njihove posledice za delo emigracije oz. konkretno zanj. Tekom dolgega in zelo plodnega življenja se je namreč Vošnjak vedno znova, zadnjič prav pred nenadno smrtjo (v "Ustavni pogledi Krfske deklaracije", 1959), z različnimi objavami trudil v zavesti ljudi ohraniti pomembnost medvojnega političnega dela in prizadevanja jugoslovanskih emigrantov ter vztrajno popravljati za njegova prepričanja pogosto napačne predstave, povezane zlasti z Jugoslovanskim odborom in delom tedanje politične emigracije. Te vsebinsko široko zasnovane tekste sem poskušal čim bolj upoštevati oz. vključiti, kot se mi je to zdelo smiselno z ozirom na zastavljene cilje diplomske naloge. Ista načela so me vodila tudi pri izboru meni dostopnih arhivskih virov, zlasti kar zadeva osebne fonde Arhiva Republike Slovenije in rokopisne zbirke Narodne in univerzitetne knjižnice, ki predstavljajo izjemen vir podatkov za poglobljeno seznanitev s tedanjim pred- in zakulisnim dogajanjem ter zlasti z razmišljanjem tega političnega emigranta. Žal nisem mogel vključiti vsega, kar bi si mogoče zaslužilo svoje mesto ali vsaj omembo, ker bi to po moji presoji preseglo pregledno zasnovano naravo pričujočega dela in/ali preseglo stopnjo moje strokovne usposobljenosti. Pri uokvirjenju celotnega dogajanja in posebno delovanja zame osrednjega akterja sem se posluževal zelo široke literature, seveda s poudarkom na tisti, ki obravnava Jugoslovanski odbor in delovanje jugoslovanske politične emigracije; pri tem moram zlasti izpostaviti sledeče (osrednje) monografije: tako rekoč temeljno (skoraj sočasno) delo češke zgodovinarke Milade Paulove *Jugoslavenski odbor (1924)*² ter dve »novejši«, vendar enako izčrpni knjigi hrvaških zgodovinarjev, in sicer *Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje (1970)* Dragovana Šepića in *Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917. godine (1967)* Dragoslava Jankovića. Omenjena dela dopolnjujem s številnimi drugimi knjigami, članki in prispevki domačih ter tujih piscev, ki mi pomagajo – to vsaj upam – čim bolj pregledno in poglobljeno

² Z ozirom na Paulovo se mi zdi pomembno omeniti, da Bogumil Vošnjak ni bil navdušen nad njenim pisanjem in tudi končnim delom na temo Jugoslovanskega odbora, kar ji je dal tudi vedeti – osebno pred objavo, vsekakor pa tudi javno, ko je v članku oz. recenziji (»Jedna knjiga o Jugoslovenskom odboru«; izšel v beograjski publikaciji »*Novi život*«; sicer pa je dostopen rokopis v: Arhiv Republike Slovenije, AS 1039, f. 29, pod geslom »B. Vošnjak, Jedna knjiga o jugoslovenskem odboru«.) izpostavil nedoraslost avtorice tej temi (med drugim ji je očital pomanjkanje kompetenc in, odkrito, dejstvo, da je ženska) ter postavil pod vprašaj primernost obravnave tovrstne problematike v preveč nacionalno nabitih časih 20. let 20. stoletja, zlasti, ker naj bi se Paulova preveč osredotočila na probleme (nesoglasja, spore itd.) med odborom in njegovim največjim podpornikom med zavezniki, uradno Srbijo, premalo pa poudarila njihovo konstruktivno delo.

predstaviti tedanji čas, ljudi in vso problematiko, povezano s podvigom jugoslovanske politične emigracije in njenega vodilnega slovenskega predstavnika – utreti za časa velike vojne novo pot za narode širšega juga monarhije, med katerimi so zasedali Slovenci – kot je bil prepričan obravnavani pisec – posebno in nedvomno pomembno vlogo pri vsaki rešitvi tedaj vedno bolj kritičnih narodnih vprašanj in tudi vsaki določitvi nadaljnje usode širšega prostora.

Slovenci in senca »velike« vojne

Nasilna (javna) smrt avstro-ogrskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda 28. junija 1914 pod streli srbskega atentatorja v Sarajevu je postala za dunajske oblastnike priročen izgovor, da dokončno rešijo, sedaj z orožjem, dolgotrajno odprti problem sosede Kraljevine Srbije, s katero so imeli že pred kontroverzno aneksijo Bosne in Hercegovine (1908) zelo napete odnose.³ Kaznovalna ekspedicija avstrijske vojske pa se je v tedanjih kompleksnih vojaško-političnih navezah že v roku tedna spremenila v veliki spopad med habsburško-nemško alianso in britansko-francosko-rusko antanto. Izbruh vojne med omenjenimi akterji je bila posledica postopnega razpadanja starega, stoletnega miru, ki se je začel od konca 19. stoletja postopoma krhati. Koncept »miroljubne koeksistence« najmočnejših imperijev tistega časa, tj. tako imenovano evropsko strateško ravnotežje ali sistem ravnotežja moči, kot ga je uveljavil njen glavni arhitekt nemški kancler Bismarck po berlinskem kongresu (1878), ni bil po godu nemškemu cesarju Viljemu II, ki je s t. i. *weltpolitik* (tekmo za svetovno prevlado) napovedal obdobje temeljnih sprememb.⁴ Grožnja nemške imperialistične politike, ki je posegala v sfere drugih evropskih sil, članic nekdanjega orkestra, tj. Veliko Britanijo, Francijo in Rusijo (npr. z novo projekcijo nemške moči v osi Berlin-Konstantinopol, ki je ogrožala ruske interese na Balkanu in ožinah ter z nadaljnjo širitvijo skozi Malo Azijo do Perzijskega zaliva potencialno tudi britanske interese v Egiptu in Perziji) je sprožila nova trenja med njimi in Nemčijo, ki je tako postajala novi dejavnik nemira v mednarodnih odnosih.⁵ Z izčrpavanjem diplomatskih poti za rešitev vedno bolj zapletenih konfliktov interesov po mirni poti, in rastočo voljo oz. pripravljenostjo ljudi na ključnih položajih jih razrešiti po potrebi tudi s silo orožja, so bila predvojna leta vedno bolj v znamenju priprav na veliki oboroženi konflikt, ki je postajal z eskalacijo razmer na Balkanu (zlasti v balkanskih vojnah 1912–13), enem od kriznih žarišč,

³ Odnosi med obema državama so se postopoma poslabšali od državnega udara 1903, ko se je povzpela na srbski prestol dinastija Karadjordjević, ki je drugače kot prejšnja, Habsburžanom naklonjena dinastija Obrenović, iskala zunanjepolitično oporo predvsem pri carski Rusiji. Z različnimi ukrepi so jo poskušali avstrijski krojilci zunanje politike ponovno pridobiti v svoj krog vpliva (npr. s carinsko vojno v letih 1906–11), kar pa ni obrodilo zelenega rezultata. Po seriji kriz in vojn, ki so dodobra spremenile politični zemljevid Balkana, med katerimi izstopajo t. i. aneksijska kriza (1908–9) in balkanske vojne (1912–13), je postala za številne avstrijske voditelje, kot npr. feldmaršala Franza Conrada von Hötzendorfa, načelnika generalštaba avstro-ogrške vojske, ureditev problema Srbije življenjsko vprašanje za obstoj same monarhije in tudi glavni predpogoj za njeno dominacijo v tem delu sveta. F. R. Bridge, "The Foreign Policy of the Monarchy", v *The Last Years of Austria-Hungary: A Multi-national Experiment in Early Twentieth-century Europe* (Exeter, 2002), 16–17, 26, 29–30, 33–35.

⁴ Lipušček, *Sacro egoismo*, 45.

⁵ *The New Cambridge Modern History. Vol. 12. The Shifting Balance of World Forces 1898–1945* (Cambridge, 1968), 116.

kjer so se križali interesi velikih sil, in že takrat pregovorni »sod smodnika«, vedno bolj samo še vprašanje časa.⁶

Medtem ko se je (evropski) svet od začetka 20. stoletja počasi pripravljaj na oborožen spopad, je od preloma stoletja postajalo tudi vedno bolj nemirno v stari in navidezno trdni Avstro-Ogrski (pogovorno habsburški monarhiji). Zahodne sile so ji bile, kot ugotavlja češki zgodovinar Z. A. B. Zeman, dolgo naklonjene, ker je bila za njih *varuh reda* (zakona) *in miru na področjih, kjer je bil politični kaos endemičen* (vseprisoten) *in nespoštovanje zakonov vedno v ozračju*. Navzven so delala monolitska področja habsburških dominionov boljši vtis kot pa raznolike teritorialne ureditve onkraj jugovzhodnih meja. Tam so bile balkanske vojne, atentati in revščina, a tostran je vladal relativni mir.⁷ Stara sila pa se je borila z upadanjem svojega mednarodnega prestiža, ker je kot evropska nujnost izgubila nekaj svojega pomena za širšo Evropo že po združitvi Nemčije (1871) in prevzela bolj regionalno, tj. balkansko vlogo.⁸ Na osnovi različnih virov lahko sodimo, da so se sodobniki vendarle dobro zavedali, da je bila monarhija »zrela za razpad« (dejansko so se pripravljali evropski državniki na to eventualnost že od preloma stoletja).⁹

Življenjska doba te velike državne tvorbe, ki jo je povezovala predvsem dinastija in na njo vezane institucije (npr. vojska, cerkev in birokracija), je bila v dobi nacionalizmov, dolgem in burnem 19. stoletju, že večkrat postavljena pod vprašaj (zlasti med marčno revolucijo 1848 in neposredno po vojni leta 1866). Pred razpadom jo je vedno znova rešil (poleg mednarodnih dejavnikov) večji interes njenih razvijajočih se slovanskih narodov po njeni ohranitvi in reformi v smeri federacije narodov (avstroslavizem), kar niti ne preseneča, ker so bile možnosti po mednarodno neodvisnejšem nastopanju oz. samostojni državnosti takrat še preveč meglene in premalo obetavne. Vsekakor so v njej še videli braniteljico svojih interesov ali vsaj okvir, v katerem so imele realne možnosti za uveljavitev svojih nacionalnih teženj, kar pa se je začelo od konca *fin de siecle* hitro spreminjati. Pred izbruhom prve svetovne, t. i. velike, vojne je notranje ravnovesje moči med obema državnima polovicama (zacementirano v nagodbi iz 1867) že skoraj pol stoletja temeljilo na madžarski prevladi v ogrski in nemški v avstrijski. Medtem ko so prvi uspešno uveljavili svojo dominacijo, skupaj z okrepljeno madžarizacijo, pod katero so najglasneje trpeli prav Hrvati, so bili drugi v svojem narodno

⁶ Ibidem, 171.

⁷ Z. A. B. Zeman, *The Break-up of the Habsburg Empire 1914–1918 : A Study in National and Social Revolution* (New York, Toronto, 1961), 2.

⁸ Robin Okey, *The Habsburg monarchy c. 1765–1918 : From enlightenment to eclipse* (Basingstoke, New York, 2001), 194–195.

⁹ *Cambridge Modern History*, 152; Bridge, "The Foreign Policy", 13.

heterogenejšem delu (kjer so bili poleg Nemcev najštevilčnejši Čehi, Poljaki in Ukrajinci oz. Rusini, med t. i. malimi narodi pa so prednjačili Slovenci; sicer so bili tu še Hrvati, Italijani, Romuni, Srbi in Madžari) prisiljeni prevzeti bolj pragmatično politiko dajanja koncesij.¹⁰ S tem se je neizogibno soočenje nasprotujočih si interesov samo odlagalo, v prid vsaj začasni ohranitvi krhkega notranjega miru in zelo varljivi stabilnosti. Manjšinski, nedominantni in zapostavljeni narodi monarhije so se namreč v eni polovici države, tj. pod Madžari, borili z gluhostjo režima za svoje zahteve, kar jih je med drugim tudi prisililo, da so sprejeli skrajno oportunistično politiko (znano kot t. i. novi kurz),¹¹ v drugi pa so postajale, zlasti za Čeha in Slovence, vedno bolj aktualne okrepljene vsenemške tendence, s spremljajočo prikaznijo germanizacije, najbolj izrazito na Štajerskem in Koroške. Zlasti obči pogled na avstrijsko politiko v zadnjih letih monarhije nam kaže nelepo sliko države na prelomu.

Prvi večji poskus rešiti politiko iz post-taaffejeve nacionalne močvare se je leta 1897 končal z zloglasno Badenijevo krizo, ki je trajno omadeževala avstrijski parlamentarizem – zaradi številnih obstrukcij je deloval avstrijski državni zbor (Reichsrat) samo še preko t. i. artikla 14 (prvotno namenjen sprejetju zakonov v izrednih časih) – in diskreditirala ostanke t. i. *političnega multinacionalizma* (sledilo je obdobje nacionalne polarizacije).¹² V sledečih letih je postal *reichsrat* neobvladljiv in žrtev obstrukcij, s katerimi so hoteli strankarski politiki izsiliti koncesije za svoje skupine (ali onemogočiti drugim, da jih dobijo), kar je spodbudilo cesarja in birokracijo, da prevzameta ponovno bolj neoabsolutistično vlogo. Edino upanje, da bi bilo možno ponovno splaviti parlamentarno ladjo, tako da bi se preusmerilo pozornost z nacionalizma na družbeni napredek, tj. socialna vprašanja, je uničil izid prvih splošnih in enakih volitev leta 1907, ki niso prinesle nobenega izboljšanja.¹³ Po prvi fazi strankarske konsolidacije so se trendi ponovno obrnili, tako da je postal avstrijski parlament še bolj razdeljen (zlasti se je povečalo strankarsko tekmovanje znotraj posameznih etničnih skupin) in nobena stranka ni bila več imuna pred rastočo plimo nacionalizma. S padcem Beckove vlade so bila nato iztrgana drobovja avstrijskega parlamentarizma in njegova glavna naslednika, Richard von Bienenrth (1908–11) in Karel von Stürgkh (1911–16) sta bila manj naklonjena vladati s parlamentom in se vedno bolj opirala na artikel 14. Zadušljiva birokracija

¹⁰ Dušan Nečak in Božo Repe, *Prelom: 1914–1918: Svet in Slovenci v I. svetovni vojni* (Ljubljana, 2005), 14.

¹¹ »Novi kurz« hrvaške politike s konca leta 1905 se je prvotno odlikoval z le kratkoživima postulatoma iskanja politične podpore med Madžari in Italijani ter manj spektakularnim, a tem bolj odmevnim in trajnim sodelovanjem s srbskimi strankami (v hrvaško-srbski koaliciji), ostala pa je tudi kompromitacija odnosov s Slovenci, ki so jih izključili iz novega programa. Janko Pleterski, *Narodi, Jugoslavija, revolucija* (Ljubljana, 1986), 91–92.

¹² Okey, *Habsburg Monarchy*, 305, 309.

¹³ *Ibidem*, 347.

in neodgovorna politična kultura, ki se je zavzemala za najneznatnejše etnične ugodnosti, sta vse do 1914 ohranila svoj trdni prijem.¹⁴

Reforme so bile nujno potrebne, vendar o tem, v katero smer naj bi se vodilo že dolgo nemirno avstrijsko barko, ni bilo nobenega konsenza; samo v javnosti je bilo predstavljenih kar nekaj variant različnih federalnih, trialističnih ali centralističnih reform. V letih neposredno pred (zlasti pa med) vojno je postajalo to vprašanje čedalje akutnejše, vidna nezmožnost oblastnikov v Dunaju ga dokončno rešiti (pod izrazitim vplivom pangermanskih in velikomadžarskih krogov so zagovarjali rešitve, ki so postajale vedno bolj nesprejemljive za voditelje različnih slovanskih narodnosti) pa je obsodila, skupaj s slabim potekom dolge in tudi navznoter uničevalne vojne, staro monarhijo na propad.¹⁵

Soočeni z rastočim nemškim in do neke mere tudi italijanskim pritiskom so se slovenski politiki, skupaj z intelektualci ter drugimi javnimi oz. kulturnimi delavci, od preloma stoletja dalje začeli po podpori (npr. politični, za svoj že pol stoletja star program Zedinjene Slovenije) vedno resneje ozirati v smeri t. i. *vzhodnih bratov v jeziku in krvi*, pogojno sotrpinih, Hrvatih in (sekundarno) Srbih, ker so se čutili kot narod premajhni in slabotni, da bi lahko povsem sami (npr. spričo problematičnega geopolitičnega položaja, deljenosti na več kronovin in stigme t. i. nehistoričnega naroda) realizirali svoje narodne cilje.¹⁶ Onkraj državne meje te pobude niso bile sprejete s pravim zanimanjem oz. niso izzvale nekega večjega odziva, do neke mere le med Hrvati, dosti manj pa med Srbi (tako v monarhiji kot v Kraljevini Srbiji). Še najuspešnejše so bile iniciative katolikov, da bi se Slovence (vsaj okvirno) vključilo v zahteve hrvaških pravašev, ki so se sklicevali na svoje državno pravo (te so dosegle vrhunec v zvezi (Vse)slovenske ljudske stranke in Hrvaške stranke prava leta 1912). Liberalci in socialni demokrati vseh starosti so se (pretežno) omejevali na razne kulturne in/ali občasne osebne stike, vendar so te iskali, drugače kot duhovščina, tudi med Srbi (zlasti liberalna mladina). S krepitvijo Srbije, zlasti pa po t. i. aneksijski krizi (1908–9) se je namreč med južnoslovanskimi narodi (tj. Srbi, Hrvati in Slovenci)¹⁷ ponovno aktualizirala jugoslovanska ideja, ki jo lahko povzamemo kot medsebojno zbliževanje, povezovanje oz. združevanje na osnovi koncepcije etnične in duhovne (tj. kulturne) enotnosti ali (jezikovne)

¹⁴ Ibidem, 352, 353, 354.

¹⁵ Igor Grdina, "Slovenci v vrtincu Velike vojne", v *Velika Vojna in Slovenci : 1914–18* (Ljubljana, 2005), 4.

¹⁶ Walter Lukan, "Habsburška monarhija in Slovenci v prvi svetovni vojni", *Zgodovinski časopis* 62 (2008), 92; Pleterski, *Narodi*, 27; Janko Prunk, "Razvoj slovenske narodne identitete v prvi Jugoslaviji", v *Avstrija, Jugoslavija, Slovenija, Slovenska narodna identiteta skozi čas : Lipica, 29. maj–1. junij 1996* (Ljubljana, 1997), 53.

¹⁷ Po t. i. bitki pri Bregalnici julija 1913 (2. balkanska vojna) so bili Bolgari pod vplivom srbskega koncepta jugoslovanske ideje izločeni iz jugoslovanstva, pred tem pa so jih vsi politični pisci šteli med Jugoslovane.

sorodnosti (tj. zlasti srbsko-hrvaške).¹⁸ Še najbolj poudarjena je bila v različnih tovrstnih programih misel, da predstavljajo ti narodi pravzaprav en narod (t. i. etnični ali nacionalni unitarizem)¹⁹ oz. naj bi to še postali – s tem v zvezi se je tudi diskutiralo o delni ali popolni ter takojšnji ali poznejši opustitvi slovenskega jezika in o prehodu na srbohrvaščino.²⁰ Kot krovna ideja, ki je nastala v 19. stoletju kot obramba pred grožnjami ali pritiski sosedov, je takrat »/.../ nakazovala vsaki od majhnih nacionalnih eksistenc /.../ perspektivo in možnost razvoja«, ne na račun lastne nacionalne identitete, vendar je bila tudi zlorabljena kot krinka za širjenje drugih nacionalizmov oz. je postala asimilacijska »/.../ ko se je pod njo skrila kakšna druga (nad)nacionalna ideja; npr. (neo)ilirska, jugoslovansko integralistična ali srbska«. ²¹

Ne brez razloga je bilo prav jugoslovanstvo v letih neposredno pred svetovno vojno prevladujoča značilnost slovenske politične (kar velja za vse tri stranke) in kulturne misli (v različnih inačicah in kombinacijah). Rešitev tedaj popolnoma blokirane narodnega položaja v avstrijski državni polovici se je iskalo predvsem v trializmu, vendar ideja posebne (hrvaško-slovenske) narodne skupine ali države na jugu habsburške monarhije ni bila nikoli povsem izoblikovana (npr. glede teritorialnega obsega ali poti realiziranja), poleg tega pa merodajni krogi monarhije, tudi tisti, ki so bili naklonjeni tovrstni preureditvi, niso imeli namena (kolikor vemo, niti niso nakazovali na kako tovrstno možnost) v te načrte vključiti Slovence ali slovensko ozemlje (to je bilo preveč pomembno kot dostop do Jadranskega morja in Trsta).²² Za domače politike je bila torej ta možnost bolj stvar želja in hotenj. Uradni predstavniki Slovencev so tako pred vojno še povsem pristajali na habsburški okvir (to se je

¹⁸ Pleterski, *Narodi*, 10.

¹⁹ Seveda so se že takrat oglašali nekateri, npr. Henrik Tuma v razpravi o jugoslovanskem vprašanju (1907), ki so govorili, da so Slovenci, Hrvati, Srbi in Bolgari že *povsem diferencirani, samostojni individuumi*. Pleterski tudi ugotavlja, da so takrat *živeli že mnogo desetletij vsak svoje družbeno in politično življenje, razvijali svoja narodna gibanja, vsak s svojimi značilnostmi*. Pleterski, *Narodi*, 21.

²⁰ Izraz srbohrvaščina je bil v tem obdobju uporabljen predvsem kot oznaka za kontinuiran projekt uvedbe skupnega srbsko-hrvaškega knjižnega jezika, ki se je v drugi polovici 19. stoletja uveljavil med hrvaškimi jezikoslovci (več v: ES, s. v. "srbohrvaški jezik").

²¹ Dušan Nečak, "Avstrija. Jugoslavija. Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas", v *Avstrija, Jugoslavija, Slovenija, Slovenska narodna identiteta skozi čas : Lipica, 29. maj–1. junij 1996* (Ljubljana, 1997), 21.

²² Ude ugotavlja, da nobena politična sila ali osebnost v Dunaju ni bila naklonjena zagovarjati vključitev slovenskega teritorija v jugoslovansko državno formacijo (tj. trializem). Rahten medtem dopušča možnost, da bi lahko imel prestolonaslednik Franz Ferdinand, ki je bil osrednja osebnost političnega gibanja za Veliko Avstrijo, le posluš za slovenske težnje. Franc Ferdinand naj bi tako videl v trializmu koristno orožje proti velikosrbski ideji (zares naj bi bila to »nova preprečitev jugoslovanske enotnosti«) in pri tem računal predvsem na Hrvate, vendar občasno tudi razmišljal o vključitvi vsaj dela Slovencev v te načrte. Od številnih razpravljanih in razmišljanj o južnoslovanskem vprašanju, ki so potekala znotraj velikoavstrijskih krogov, pa niso imeli niti Slovenci niti Hrvati na področju realne politike nobenih posebnih koristi. Velikoavstrijski eksponenti so namreč južnoslovanskim politikom veliko obljubljali, s konkretnimi dejanji v smeri uresničitve trialističnih načrtov pa niso nikoli prišli na dan. Lojze Ude, "Slovenci in jugoslovanska ideja v letih 1903–1914", v *Slovenci in jugoslovanska skupnost* (Maribor, 1972), 37, 39; Andrej Rahten, "Trialistični koncepti velikoavstrijskih krogov in slovensko vprašanje", v *Slovenci v Evropi*, ur. Peter Vodopivec (Ljubljana, 2002), 50-51

začelo spreminjati šele zadnje leto pred razpadom), kar pa ne pomeni, da se med narodom niso širile tudi radikalnejše ideje in nazori, zlasti med za te zadeve bolj dovzetno (liberalno) mladino.

Nezadovoljstvo študentske in dijaške mladine s politiko strank na Slovenskem (očitali so jim npr., da so v medstrankarskih bojih izgubili izpred oči tegobe in težave naroda) je od preloma stoletja botrovalo nastanku (načelno nadstrankarskih) struj slovenskih realistov in narodnih radikalov, ki sta si zadali v duhu (Masarykovega) drobnega (posvetnega in vzgojnega) dela za cilj doseči po legalni poti, torej postopno in potrpežljivo, nacionalno, kulturno in gospodarsko emancipacijo. Radikali so se sčasoma zatekali k čedalje bolj *nacionalističnemu pojmovanju naroda* in na mesto do tedaj med realisti bolj izpostavljene slovanske vzajemnosti postavili jugoslovansko idejo.²³ S tem so se zelo oddaljili od idej češkega politika in misleca Tomáša Masaryka, ali, kot je to dobro ponazoril pisec Bogumil Vošnjak v svoji razpravi »Masaryk – socijolog in Slovan« (*Omladina*, 1910), nasprotno njegovemu geslu »Človek, Čeh, Slovan« poudarjali, da je pri njih med Slovencem in Slovanom še Jugoslovan.²⁴ Radikalnejšo pot je zagovarjalo v širši javnosti glasilo leta 1911 ustanovljene revolucionarne dijaške organizacije *Preporod* (1912–1913), ki je podobno kot radikali zagovarjalo večje slovansko in jugoslovansko povezovanje, a z vsako številko tudi vedno bolj radikalno jugoslovansko zedinjenje (niso pa imeli enotnega mnenja o načinu združitve ali pridružitve), oz. z besedami Irene Gantar-Godina: *Vsa hotenja in želje po predrugačenju in preseganju nezdravih razmer na Slovenskem so preporodovci strnili v eno samo željo, v uresničitev jugoslovanske ideje.*²⁵ Bili so praktično edina skupina na Slovenskem, ki je zavzela popolnoma protiaavstrijsko stališče ter zavračala kakršno koli obliko skupnosti v povezavi z monarhijo, tako federalizacijo kot trializem. O podpori širšega naroda za te ideje lahko trdimo, kot ugotavlja Pleterski, da so gibanje vse stranke odklanjale, njegove ideje pa med mladimi niso bile omejene na določen politični tabor. Slednje potrdi tudi Godina, ki pa je tudi ugotovila, da so imeli dejansko zelo široko bralstvo, vendar le malo podpore med inteligenco.²⁶ Vsekakor je bil takrat med njihovim občinstvom tudi mladi

²³ Irena Gantar Godina, *Masaryk in masarykovstvo pri Slovencih* (Ljubljana, 1987), 80.

²⁴ *Ibidem*, 88.

²⁵ *Ibidem*, 110.

²⁶ Janko Pleterski, "Jugoslovansko vprašanje in samoodločba 1918", v *Pravica in moč za samoodločbo : Med Metternichom in Badinterjem* (Ljubljana, 2008), 168-169; Godina, *Masaryk*, 115.

liberalec, ki je med veliko vojno v zahodni javnosti zagovarjal iste narodno romantične ideje kot ti narodnoradikalni somišljeniki ter jih tudi skušal dejavno uresničiti.²⁷

Kdo je bil Bogumil Vošnjak pred vojno?

Preden se lotimo predmeta moje diplomske naloge za časa vojne, moramo seveda tudi vedeti, kdo je bil ta oseba pred izbruhom sovražnosti. Bogumil se je rodil 4. septembra 1882 v Celju staršem Henriette (rojeni Deutschmann) in Mihaelu Vošnjaku. Osnovno šolo je obiskoval v Celju in Gradcu, po smrti matere pa sta se z očetom preselila v Gorico, kjer je dokončal gimnazijo. Od 1901 dalje je študiral pravo, najprej v Pragi in Gradcu, nato na Dunaju, kjer je bil *skoraj takoj po prihodu* izbran za predsednika (jugoslovanskega) akademskega društva Slovenija in 1906 uspešno doktoriral iz prava in državnih znanostih.²⁸ Študij je nadaljeval v Heidelbergu (državno in mednarodno pravo) in v Parizu na prestižni École des sciences politiques (državne znanosti). Že v mladih letih se je posvetil literarnemu in političnemu delu, kar je bila gotovo posledica vpliva njegovega očeta, prvega ekonomskega organizatorja Slovencev – popularno imenovanega oče slovenskega združništva –, in strica Josipa Vošnjaka, enega glavnih nacionalističnih aktivistov na Štajerskem in pomembnega slovenskega pisatelja. Še kot dijak je tudi obiskal balkanske dežele in opisal potovanje po Italiji, Palestini in Egiptu v svoji prvi knjigi *Zapiski mladega potnika* (1903). V naslednji, sedaj sociološko naravnani, knjigi *Na razsvitu* (1906) je skušal podati vse vtise in sklepe s potovanja 1905 po Rusiji (cilj poti je bil *seznaniti se s sočasno Rusijo*),²⁹ ko je imel tudi dolg razgovor o prihodnosti slovanstva z L. N. Tolstojem. Leta 1908 je bil predstavnik Slovencev na slovanskem kongresu v Pragi, kjer so tvorili vsi *Slovenci, Hrvati in Srbi enotno skupino brez Bolgarov*, in bil izbran za jugoslovanskega sekretarja.³⁰ Ko se je 1910 v Pragi seznanjal s češkim političnim življenjem in njegovimi predstavniki, je izšla njegova tretja knjiga, *Ustava in uprava ilirskih dežel* (pripravljala jo še v Parizu). Leta 1912 je bil kot prvi Slovenec habilitiran za privatnega docenta za obče državno pravo na zagrebški univerzi. Od 1904 dalje

²⁷ Zlasti mlajši liberalci so po izbruhu prve svetovne vojne računali, da bodo iskali, odvisno od uspeha nemško-habsburške aliance na bojiščih, rešitev v obstoječem državnem okviru ali si pa prizadevali za razbitje podonavske monarhije – sodili so namreč, da ta ne more zdržati daljše vojne.

²⁸ To trdi Vošnjak v avtobiografskem tekstu, kjer pravi: »/.../ posle u Beču, gde sam bio odmah čim sam stigao bio izabran predsednikom najvećeg jugoslovenskog študentskog /?/ društva u Beču. 'Slovenije'.« Arhiv Republike Slovenije, AS 1039, f. 1, Avtobiografija B. Vošnjaka.

²⁹ Oz. kot je zapisal: »Moj put 1905 u Rusiju je imao svrhu, da se upozajem sa savremenom Rusijom.« Arhiv Republike Slovenije, AS 1039, f. 1, Avtobiografija B. Vošnjaka.

³⁰ Arhiv Republike Slovenije, AS 1039, f. 1, Avtobiografija B. Vošnjaka.

je vzdrževal stalne stike z Beogradom, kjer je bil zadnjič na obisku tik pred vojno, spomladi l. 1914.³¹

Že v študentskih letih je objavil več člankov z narodnostno tematiko, npr. v *Ljubljanskem Zvonu*, *Slovanu* in *Omladini*. V dijaškem almanahu iz 1908/9 je zanosno pisal o *veliki nalogi* Slovencev, ki so *poklicani* posredovati med Zahodom in Vzhodom kot »most, ki mora nekdam vezati zapadno kulturo s slovansko kulturo bodočnosti /.../«, pomembno mesto pa naj bi zasedala zlasti inteligenca, katere pripadniki bi se morali zavedati, da pripadajo sloju, ki je »najvažnejši za narodni razvitek«. ³² Kasneje so izšli razni njegovi prispevki tudi v *Naših zapiskih* in, za nas zelo pomembno, *Vedi*, dvomesečniku za znanost in kulturo (izhajal je v obdobju 1911–1915 v Gorici), ki ga je soustanovil in bil eden od glavnih urednikov. Zlasti v slednjem se najde kar nekaj krajših ter tudi več daljših prispevkov, ki nam v grobih obrisih zadosti nazorno skicirajo njegovo predvojno idejno usmeritev. Uredništvo revije je v uvodniku prve številke kot svoje poslanstvo razglasilo spodbujanje intelektualnega napredka pri Slovencih oz. si zadalo za cilj dokazati, da so Slovenci že t. i. kulturni narod. Niso skrivali svoje prave jugoslovanske usmerjenosti in odkrito ugotovili, da »/.../ je treba med južnimi Slovani najožjih kulturnih stikov in smo si v svesti velikih nalog, ki jih ima vršiti južnoslovanska inteligenca na kulturnem polju /.../«. ³³ Ta njihov zbornik naj bi imel nalogo »/.../ pripravljati in ustvarjati notranjo koncentracijo sedaj razbitih sil, zblíževati znanstvene delavce in napravljati iz raznih medseboj doslej indiferentnih skupin enoto z velikimi smotri.« ³⁴ Znanstveno-kulturno delo z močnim jugoslovanskim pečatom je bilo značilno tudi za pisanje Bogumila Vošnjaka, ki skoraj nikoli ni opustil priložnosti, da ne bi ob vsaki recenziji ali opombi ponovno poudaril nujnost večjega zblíževanja z ostalimi Južnimi Slovani, torej *Srbo-Hrvati* (to npr. v članku »Praktično jugoslovanstvo« imenuje kar vprašanje našega *razvoja* in *eksistence*, s posebnim poudarkom, da *brez Slovencev* niti *ni jugoslovanskega vprašanja*) ³⁵ oz. konkretno s Hrvati (»Temelji državnoga prava hrvatskoga kraljestva«), katerih državne tradicije (tj. javno pravo) naj bi nudile neko *oporo* za doseg lastnih *narodnih* ciljev (kot pravi, zagovarja srednjo pot med pretiranim *historicismom* in radikalnim

³¹ Povzeto po biografiji vključeni v: Bogumil Vošnjak, *Dnevnik iz prve svetovne vojne*, ur. Vladimir Kološa (Ljubljana, 1994), 7.

³² Peter Vodopivec, "Slovenski študentje in Dunaj pred prvo svetovno vojno", v *Dunaj in Slovenci : Posvetovanje Zveze zgodovinskih društev Slovenije, Avstrijskega inštituta za vzhodno in jugovzhodno Evropo* (Ljubljana, 1994), 96.

³³ "Uredništvo „Vede“", *Veda : Dvomesečnik za znanost in kulturo* I (1911), 3.

³⁴ *Ibidem*, 4.

³⁵ Bogumil Vošnjak, "Praktično jugoslovanstvo", *Veda* II (1912), 210, 213.

nehistoričnim pozitivizmom).³⁶ Ob vsem tem pa je bilo seveda tudi za njega tedaj povsem aktualno, sicer zelo epizodno, vprašanje jezikovnega zблиževanja slovenščine in srbohrvaščine ali t. i. neoilirizem (to se naj bi rešilo po *strokovni* poti in ne z *diletantskimi* razpravami),³⁷ kjer je zastopal predvsem »praktično stališče«,³⁸ ali kot npr. pravi v programskem tekstu »Več sedanjosti!«, mu to ni »/.../ nikaka estetska sentimentalna vrednota, nego socialno občilo /.../ v prvi vrsti praktično sredstvo medsebojnega občevanja. To je utilitarističen kriterij.«³⁹ Prihodnost je bila zanj v znamenju narodne integracije oz. procesa zedinjenja sorodnih sil (jugoslovanstvo), vendar je neposredno pred vojno (vsaj v javnosti) zagovarjal predvsem kulturno delovanje (tj. vzpostavitev skupnega kulturnega življenja) in izrazil pomisleke glede pretiranega forsiranja političnega jugoslovanstva (verjetno pod vtisom različnih kritik ali napadov), kot je to opredelil (po balkanskih vojnah) v prispevku »Študije k problemu jugoslovanske narodne misli.«⁴⁰ To naj bi po njegovi oceni dejansko oviralo gibanje. Nasprotoval je tudi trditvam, da brez političnega ni *skupnega kulturnega življenja*.⁴¹ Skupaj s sodelavci je videl v prihodnji (ne pa v sočasni oz. nesposobni) Avstriji, kot si jo je zamislil Palacky (avstroslavizem), edini delujoči okvir za rešitev jugoslovanskega vprašanja (tudi po balkanskih vojnah). Preureditev države bi morala temeljiti na novih nacionalnih silah, federalizaciji, ker je bil zanj trializem le trenutna modna beseda, ali kot je zapisal, »/.../ ne pomenja niti pravno, niti ustavno nikake rešitve, temveč le katastrofalno razbitje.«⁴² Vsakršne nadaljnje plodne diskusije pa je nato nenadoma prekinila vojna, ki je postala katalizator velikih sprememb, tudi med do tedaj še (bolj ali manj) omahljivo narodno inteligenco in radikalnim dejanjem (ne samo idejam) dosti bolj naklonjeno mladino.

³⁶ Bogumil Vošnjak, "Tomašić, Temelji državnoga prava hrvatskoga kraljestva", *Veda* I (1911), 76–77.

³⁷ Bogumil Vošnjak, "Več sedanjosti!", *Veda* II (1912), 360.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Bogumil Vošnjak, "Študije k problemu jugoslovanske narodne misli", *Veda* III (1913), 524–572.

⁴¹ Ibidem, 527.

⁴² Bogumil Vošnjak, "Več sedanjosti!", 359.

Začetki: organiziranje in prvo izstopanje

Jugoslovanska politična emigracija ...

Ob izbruhu vojne so bili nekateri avstro-ogrski politiki prepričani, da bodo, če ostanejo v monarhiji, izpostavljeni represiji, preganjanju ali vsaj resnemu omejevanju političnega dela, zato so raje pobegnili čez mejo. Prvi in največji kontingent protihabsburško usmerjenih emigrantov je izviral prav iz jugoslovanskih ozemelj, številčno največ iz Istre in Dalmacije. Za tovrstne nadobudne politične Jugoslovane, med katerimi so prevladovali pomembni dalmatinski Hrvati, je postala Italija po spletu okoliščin zelo priročno zbirališče.⁴³ Prvi center so imeli v Benetkah, kamor je prispel stari dalmatinski politik Ante Trumbić, bodoči vodja in predsednik Jugoslovanskega odbora, in to prav ob razglasitvi italijanske nevtralnosti. Tam je srečal starega znanca in dobrega političnega prijatelja Frana Supila. Čeprav sta v Italijo verjetno pobegnila predvsem zato, da bi se izognila aretaciji, sta imela tudi nacionalno-politične načrte.⁴⁴ Tako je Supilo ob njunem prvem srečanju bistvene poteze svojega političnega programa povzel kot »Ili Jugoslavija, ili – ništa«, kar je kot svoje vodilno načelo prevzel tudi stari Dalmatinec, mogoče celo še bolj.⁴⁵ Sicer pa sta misli emigrantov že takrat burila vprašanje italijanske intervencije v vojno in s tem povezana usoda vzhodne obale Jadrana, posebej Dalmacije. Za emigrante v Benečiji se je začel v Rimu, po zaslugi hrvaškega kiparja Ivana Meštrovića, zanimati srbski poslanec Ljubomir Mihajlović, ki je povsem delil njihove skrbi zaradi provojne nacionalistične in iredentistične propagande dela italijanskega

⁴³ Dalmatinci so bili tudi močno zastopani v Jugoslovanskem odboru; češki zgodovinar Z. A. B. Zeman je špekuliral, da so imeli mogoče *bolj mednarodno zavest od ostalih politikov v habsburški monarhiji*. Zeman, *The Break-up*, 66.

⁴⁴ *Že zgodaj se je pojavilo vprašanje, ali je bil beg teh emigrantov samo plod trenutne odločitve*. Paulova je trdila, da sta bila Trumbićev odhod v emigracijo in organiziranje »Odbora« do neke mere dogovorjena in pripravljena že pred izbruhom vojne. Zares je prišlo pred vojno do sestanka vidnejših srbskih (Nikola Stojanović, Atanazij Šola) in hrvaških (Josip Smolaka, Ante Trumbić) politikov v Splitu, ki je vplival na odhod nekaterih hrvaških in srbskih politikov v emigracijo po sarajevskem atentatu, a se očitno niso dogovorili o organizaciji Odbora. Sklenili pa so, da v primeru izbruha vojne z Avstro-Ogrsko »*što veći broj predstavnika Srba i Hrvata u Austro-Ugarskoj izađe u inostranstvo i povede političku akciju za oslobođenje i ujedinjenje svih Južnih Slovena*«. Na odhod Trumbića in verjetno tudi Supila je posebej vplival tudi Meštrović, ki pred vojno ni bil posebno politično ali narodno aktiven, a je navezal tesne stike s srbskimi oblastnimi krogi. Srbski predsednik N. Pašić mu je ob neki priliki v Beogradu zaupal, da je po mnenju srbske in ruske vlade vojna pred vrati, kar je posredoval politikom na Hrvaškem in v Dalmaciji, tudi Supilu in Trumbiću, kjer se je že začelo govoriti o akciji v tujini, in prav v teh razgovorih naj bi prvič vzniknila ideja odhoda v tujino. Meštrović je ponovno posvaril Trumbića (in druge) kmalu po atentatu, kar naj bi slednjega v povezavi z avstrijskim ultimatom prepričalo v odhod – oz. v neizbežnost vojne. Milada Paulova, *Jugoslavenski odbor : Povijest jugoslavenske emigracije za svjetskog rata od 1914 – 1918* (Zagreb, 1924), 6–7, 8; Nikola Stojanović, *Jugoslovanski odbor : Članci i dokumenti* (Zagreb, 1927), 9; Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje* (Buenos Aires, 1961), 37–38.

⁴⁵ Dragoslav Janković, *Srbija i jugoslovensko pitanje 1914–1915. godine* (Beograd, 1973), 448.

tiska (ta je že takrat zahtevala pripojitev Trsta, Istre, Trentina in tudi Dalmacije Italiji). Kot reakcija na to se je na srbski strani oblikovala misel, da se morajo proti italijanskim aspiracijam oglasiti ljudje iz ogroženih krajev. S posredovanjem Meštrovića sta se Supilo in Trumbić 27. septembra udeležila sestanka z Mihajlovičem, kjer so se strinjali, da bodo zahtevali osvoboditev »celotnega troimenega naroda« izpod Avstro-Ogrske, ker bi bilo posebej za Hrvate in Slovence nevarno, če bi se narod osvobajalo »po delih«, ter nadalje, da bi bilo bolje, če bi jugoslovanska ozemlja, ki se ne bi mogla osvoboditi, še naprej ostala pod Avstro-Ogrsko, kot pa da pridejo pod Italijo, kjer bi bila gotovo ogrožena njihova nacionalna identiteta. Zato je bilo sklenjeno, da se z vsemi sredstvi poskuša preprečiti vsako realizacijo italijanskih teženj po jugoslovanskih ozemljih na Jadranu.⁴⁶ Trumbić, Supilo in Meštrović so s tem postavili temelje za bodočo zamejsko dejavnost »jugoslovanske« politične emigracije in njeno osrednjo organizacijo, Jugoslovanski odbor.

V skladu s temi sklepi je nato trojica emigrantov stopila do treh poslanikov držav antante v Rimu: francoskega ambasadorja Camilla Barrèra, ambasadorja caristične Rusije Anatolija N. Krupenskega in britanskega ambasadorja Rennela Rooda.⁴⁷ Te so obvestili o slovanskem oz. jugoslovanskem značaju vzhodne obale jadranskega morja (Gorice, Trsta, Istre in Dalmacije) in o neutemeljenosti italijanskih aspiracij do teh ozemelj ter ob tem tudi predstavili jadransko in celotno jugoslovansko vprašanje. Ker so bile takrat velike sile sredi pogajanj z Italijo, pa njihovi poslanci niso imeli veliko simpatij do problemov južnih Slovanov. Emigranti so si največ obetali prav od ruskega poslanika Krupenskega, ker so videli v Rusiji tradicionalno zaščitnico Slovanov (panslavizem), vendar so bili močno razočarani, saj Krupenski ni pokazal nobenega zanimanja za njihove probleme. Zares dostopen je bil le angleški poslanik Rood. Poslušal je njihove zahteve in odkrito priznal, da je Italija izrazila interes za Trst in Trentino (ne pa Dalmacijo). Emigrantom je dal tudi zelo pomemben nasvet: ko je namreč opazil, da so vsi iz Dalmacije, jim je namignil, da morajo razširiti svoje vrste. To so razumeli kot sugestijo, da potrebujejo še predstavnike iz ostalih jugoslovanskih dežel, konkretno iz Banovine in Slovenije.⁴⁸

Ti prvi diplomatski koraki so potrdili strahove emigrantov o aspiracijah Italije po ozemljih južnih Slovanov in, skupaj z izraženim nezanimanjem predstavnikov treh sil za prihodnost slovanskih obal Jadrana ter skepse glede možnosti združitve Hrvatov s Srbi, okrepili njihovo

⁴⁶ Dragovan Šepić, *Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje : 1914–1918* (Zagreb, 1970), 21.

⁴⁷ Paulova tem obiskom očitno pripisuje velik pomen, saj jim pravi v knjigi kar *prvi diplomatski korak še ne ustanovljenega Jugoslovanskega odbora*. Paulova, *Jugoslavenski odbor*, 12.

⁴⁸ Paulova, *Jugoslavenski odbor*, 16–17.

prepričanje, da morajo nemudoma začeti z delom neposredno v centrih zavezniških vlad. Zato je Supilo takoj odpotoval v Francijo in nato Veliko Britanijo s ciljem prepričati državnike, da so bile italijanske težnje po vzhodni obali Jadrana neupravičene in da ne bi bilo potrebno žrtvovati jugoslovanskih ozemelj samo za eventualno italijansko pomoč. Zlasti, ker so se želje avstro-ogrskih južnih Slovanov po združitvi skladale z interesi zaveznikov.⁴⁹ Spričo izredno velikega pomena, ki se ga je v Britaniji in Franciji pripisovalo intervenciji Italije, se je med emigranti okrepilo prepričanje, da je njihova usoda odvisna od Rusije, ki bo podprla njihove težnje, čeprav bi jo morali za to še pridobiti; vsekakor pa se naj bi med velikimi tremi še najbolj branila popustiti italijanskim zahtevam.

... se organizira v Jugoslovanski odbor!

Medtem ko so se velesile pogajale z nevtralno Italijo in so predstavniki emigrantov vztrajno prizadevali vzbuditi v državah antante interes za svoje težnje, je nastajala v Rimu konec 1914 in začetek 1915 »jugoslovanska« kolonija, kjer se je v vrvežu mešanja različnih ljudi in idej izkristalizirala misel, da naj bi se emigranti organizirali v poseben odbor.⁵⁰ Ta se je srbskemu predsedniku vlade Nikola Pašiću porodila že ob prvem nastopu emigrantov v Rimu, a šele poročila, ki jih je prejel tekom oktobra, o raznih za srbske interese škodljivih akcijah (npr. resnih pogovorih o možnem separatnem miru z Ogrsko in teritorialne obljube, dane Italiji v zvezi s primorjem), so ga dokončno prepričala, da je nastopil primeren čas.⁵¹

S tem se je hotelo od vsega začetka onemogočiti vse akcije, ki bi imele za cilj ustvariti konkurenčno hrvaško državo, in pokazati zaveznikom, da je mogoče realizirati nacionalni program Hrvatov tudi v okviru jugoslovanske države, ustvarjene okrog srbske osi.⁵² V inštrukcijah za pogovore z emigranti je bilo zato predvideno, da osnujejo Jugoslovanski odbor s sedežem v Londonu, ki bi bil notranje samostojen in deloval v javnosti kot neodvisno in samostojno propagandno telo. Za glavni cilj naj bi imel ustanovitev enotne »jugoslovanske«, eventualno srbsko-hrvaške (unitaristične in centralistične), države, v kateri bi se ohranilo (ali kar ščitilo) nacionalne posebnosti vsakega »plemena« (brez posebne za to pooblaščne

⁴⁹ Paulova ni imela podatkov o njegovih razgovorih v Bordeauxu in Londonu, a je menila, da je bilo njegovo prvo potovanje v Britanijo in Francijo v glavnem neuspešno. Šele po drugi poti (decembra 1914 in januarja 1915) se mu naj bi – kot pravi – *odprla vrata*. Šepić pa ugotavlja, da so bili za Supila prvi pogovori v Bordeauxu z ruskim ambasadorjem Aleksandrom F. Izvolskim in francoskim zunanjim ministrom Théophilom Delcasséjem zelo spodbudni, a je bil manj zadovoljen nad rezultati v Londonu: prišel je namreč do zaključka, da so Britanci naklonjeni popustiti Italiji na škodo Slovanov v Jadrano in ne verjamejo v možnost stvaritve Jugoslavije. Paulova, *Jugoslavenski odbor*, 17–18; Dragovan Šepić, *Supilo diplomat : Rad Frana Supila u emigraciji : 1914–1917. godine* (Zagreb, 1961), 35.

⁵⁰ Paulova, *Jugoslavenski odbor*, 21.

⁵¹ Janković, *Srbija*, 453.

⁵² Šepić, *Supilo*, 46.

organizacije) in se priznalo Hrvatom in eventualno tudi Slovincem določena (sicer pretežno omejena) odstopanja, ki ne bi kvarila enotnosti države ali oteževala nastanka enotne nacije (npr. naziv države ali emblem).⁵³ O ustavni ureditvi države naj bi odločala velika narodna skupščina, a do tedaj bi veljala stara zakonodaja.⁵⁴ Odbor, kot si ga je zamislil Pašić, naj bi torej navzven izvajal informativne in propagandne akcije ter nastopal v imenu Srbov, Hrvatov in Slovencev iz Avstro-Ogrske, predvsem pa delal povsem sporazumno s srbsko vlado – oz. v skladu z njeno (zunanjo) politiko.⁵⁵ Srbski predsednik je celotni čas vojne te svoje osnovne poglede na jugoslovansko vprašanje (tj. primat Kraljevine Srbije v boju za osvoboditev od Avstro-Ogrske in združitve v unitarno oz. centralistično državo, ob upoštevanju določenih posebnosti) in odbor v glavnem ohranil, a je od oktobrskih napotkov dalje v te načrte vedno vključeval tudi Slovence.⁵⁶

Trumbić je 8. novembra v Rimu načeloma sprejel Pašićev predlog o ustanovitvi odbora, a z določenimi dopolnili: deloval naj bi sporazumno s Srbijo, vendar ne v njenem imenu in vsaj zaenkrat povsem zasebno ter brez vsakršne zunanje etikete (dokler je še v Italiji); šele ob primernem času, tj. *ko bi dozoreli dogodki kot tudi likvidacija monarhije*, naj bi se formalno konstituiral kot odbor južnoslovanskih ozemelj pod avstro-ogrsko monarhijo in stopil v javnost z nalogo delati za osvoboditev teh ozemelj kot celote, *brez obzira na Kraljevino Srbijo in Črno Goro*; središče naj bi imel izven Italije, v Bordeauxu ali Londonu.⁵⁷ Glede organizacije odbora so se nadalje pogovarjali konec novembra v Firencah, kjer so določili, da bo njegov cilj: 1. pomagati ustanoviti enotno jugoslovansko (oz. srbsko-hrvaško) državo z informiranjem merodajnih krogov ter s publicistično akcijo; in 2. izdelati predloge za državno organizacijo, ki bi bila uvedena po okupaciji srbske vojske, in jih predati srbski vladi.⁵⁸ Poleg osnovnega cilja, ki mu ga je predpisal Pašić, naj bi imel odbor tako tudi pravico (in dolžnost) podati srbski vladi (in ne samo ona njim) predloge o organizaciji bodoče države po »okupaciji«⁵⁹ jugoslovanskih ozemelj Avstro-Ogrske s strani srbske vojske. Za središče odbora je bil določen London, sredstva za delo pa naj bi dobili s prostovoljnimi donacijami (ne pa od srbske vlade). Sklenjeno je bilo, da naj bi se odbor konstituiral do 31. januarja, ko bi se dokončno zaključila vsa pripravljalna dela – do tedaj naj bi zbrali material za propagandno

⁵³ Na združitve Slovencev s Srbijo se je v tem času očitno gledalo kot na manj gotovo kot s Hrvaško, a v primeru, da bi do nje le prišlo, se je predvidelo, da se prizna Slovincem podobne oz. ista odstopanja, ob posebni garanciji uporabe njihovega sedanjega jezika.

⁵⁴ Janković, *Srbija*, 455; Šepić, *Supilo*, 46–47; Šepić, *Italija*, 26.

⁵⁵ Šepić, *Supilo*, 47.

⁵⁶ Janković, *Srbija*, 256.

⁵⁷ Janković, *Srbija*, 456; Šepić, *Supilo*, 48.

⁵⁸ Janković, *Srbija*, 458–459.

⁵⁹ *Ibidem*, 459.

dejavnostjo, vzpostavili vezi s somišljeniki v Avstro-Ogrski in Amerikah itd.⁶⁰ Na sestanku v Rimu, kjer so bili (v prisotnosti Ljubomira Mihajlovića) nato odobreni sklepi iz Firenc, nobeden ni zahteval pojasnila o organizaciji bodoče skupne države. Supilo, Trumbić in Meštrović so namreč menili, da to ni pravi kraj in čas za razčiščenje vseh teh vprašanj. Takrat so se dogovarjali o načinu dela pri zavezniških vladah in tudi srbski, da bi jim razjasnili svoja stališča glede jugoslovanskega združevanja in notranjih odnosov v bodoči skupni državi (*narodna enotnost* naj bi temeljila na enakopravnosti Srbov, Hrvatov in Slovencev, notranja ureditev pa naj bi bila urejena povsem v duhu federacije – kasneje so postali v tej točki popustljivejši).⁶¹

Čeprav je bila ustanovitev odbora že dogovorjena, so emigranti zavlačevali s formalnim konstituiranjem in začetkom organiziranega dela. Trumbić je namreč še omahoval, predvsem spričo neopredeljenosti Italije (čemur je prisojal velik pomen) in določene negotovosti glede srbskega angažmaja (tj. resne pripravljenosti Srbov zavzeti se za uresničenje jugoslovanske združitve ter tudi njihovih pogledov na odnose v skupni državi, ki naj bi bili preveč enostranski oz. »ekskluzivistični«).⁶² Kljub vsem dvomom pa so emigranti vsaj od konca leta 1914 vedno bolj povezovali svojo usodo z usodo Srbije, ki se ji je takrat znatno povečal ugled tako v svetu kot tudi med Jugoslovani v Rimu. Za to je bila nemalo zaslužna uničujoča vojaška zmaga nad avstro-ogrsko vojsko (tj. kolubarska bitka), a je močno odmevala tudi t. i. niška deklaracija z dne 7. decembra 1914, v kateri si je srbska vlada zadala za cilj: »/.../ da zagotovi uspešen konec tega velikega vojskovanja, ki je v trenutku, ko je bil začet, postal tudi borba za osvoboditev in združitev vseh naših neosvobojenih bratov Srbov, Hrvatov in Slovencev«.⁶³ Tako je borbi za obrambo domovine ob bok postavila še boj za osvoboditev in združitev *bratskih južnih Slovanov* oz. se javno opredelila za jugoslovanski program. Emigranti v Rimu so to deklaracijo sprejeli z navdušenjem, tudi Trumbić in Supilo. Slednji se je tekom kratkega postanka v Nišu februarja 1915 prepričal, da bodo tamkajšnji odločujoči dejavniki upoštevali njihova stališča o jugoslovanskem združevanju (npr. hrvaško avtonomijo), vendar je hkrati posumil, da jo vlada razume preveč enostavno;⁶⁴ dejansko takrat srbski državniki še niso imeli povsem utrjenih idej o notranji ureditvi bodoče skupne države

⁶⁰ Šepić, *Italija*, 32.

⁶¹ Šepić, *Supilo*, 53, 55.

⁶² Janković, *Srbija*, 465.

⁶³ *Ibidem*, 470.

⁶⁴ Šepić, *Supilo*, 67, 71.

in o srbsko-hrvaških odnosih v njej.⁶⁵ Nato so med hrvaškimi emigranti navidezno izginili vsi dvomi glede Srbije in njenega programa združevanja, kar pa ni bilo povsem res. Nezaupanje emigracije do Srbije je namreč še ostalo, a je bilo sedaj bolj prikrito in v ozadju – tekom vojne je večkrat privrelo na površje, šele ob koncu pa je postalo resen problem, ki je ogrožal realizacijo jugoslovanskega programa.

Kot zanimivost naj na tem mestu navedem podatek, da v prvi verziji niške deklaracije (po pričevanjih več sodobnikov) Slovenci niso bili niti omenjeni.⁶⁶ To se lahko na eni strani razloži z neodločnostjo Pašića in njegove vlade. Seveda pa tudi ni pomagalo, da tekom 1914 iz slovenskih ozemelj ni emigriral noben politik oz. nihče od njih ni niti poizkusil navezati stikov s srbsko vlado. Tisti vidnejši Slovenci, ki so se tedaj mudili oz. delovali v Srbiji, kot npr. etnograf Niko Županič ali pripadnik radikalne mladine Vladislav Fabjančič, niso imeli niti približno toliko vpliva ali avtoritete, kot sta ju imela Supilo ali Trumbić. Zato je v oktobrskih navodilih Pašić dopuščal tudi možnost, da se namesto jugoslovanske ustanovi samo srbsko-hrvaško državo, ker se mu je zdelo, kot je jeseni 1914 poročal Županiču, da je »uopšte prerano govoriti« o Slovencih.⁶⁷

Kaj je potrebno še postoriti?

Preden se je lahko odbor končno konstituiral (ter še nekaj časa zatem), so morali emigranti v Rimu rešiti določene odprte probleme. Trumbića je npr. resno motilo, da niso bili zadosti reprezentativni, ker je bila večina iz Dalmacije ter Bosne in Hercegovine. Zato je vztrajno odlašal z ustanovitvijo, vsaj dokler se jim ne bi priključili politični predstavniki iz t. i. banske Hrvaške ter zlasti Slovenije, Istre, Trsta in Goriške, torej teritorijev, neposredno ogroženih z italijanski težnjami; tamkajšnje t. i. prvake je pozval na odhod že po novembrskem sestanku v Rimu.⁶⁸ Zgodaj so se tudi zavedali, da za svoje delo v tujini potrebujejo neko legitimacijo, ki pa je niso mogli dobiti iz domovine, vsaj ne v doglednem času ali zadostnem obsegu. Zato so

⁶⁵ Srbski vladajoči krogi so razumeli *osvoboditev in združitev* (rešitev jugoslovanskega nacionalnega vprašanja) predvsem v smislu koncepcij Garašanina: kot razširitev Kraljevine Srbije na »prečanske« kraje oz. priključitev ostalih *srbskih* (ali južnoslovanskih) ozemelj.

⁶⁶ Zasluge za vključitev Slovencev se običajno pripisuje (Slovincu) N. Županiču, ki naj bi, kot je to že trdil v enem svojih govorov pred ameriškimi Slovenci v Clevelandu avgusta 1916, s promemorijo, imenovano »*O Slovencih*«, med srbskimi politiki vzbudil zadosti zanimanja za Slovence, da so jih vključili v deklaracijo. Isto zaslugo pa si je pripisoval tudi Milan Gavrilović, ki je bil takrat pisar v zunanjem ministrstvu. Pomočnika zunanjega ministra Jovanovića naj bi ob pregledu deklaracije opozoril, da »*opet ne pominju Slovenci*«, nakar naj bi Pašić v zadnjem trenutku pristal, da se vključi tudi Slovence. Janković, *Srbija*, 472.

⁶⁷ Janković, *Srbija*, 471–472.

⁶⁸ Trumbić je te dni npr. predsednika političnega društva »Edinost« v Trstu Otokarja Rybačja osebno seznanil ne samo s problemom italijanskih pretenzij na Jadranu, temveč tudi s pomanjkanjem ljudi, ki bi lahko predstavljali narod v domovini, saj »*.../iz Hrvatske, Istre, Trsta i slovenačkih zemalja nema nikoga.*« Šepić, *Italija*, 28.

se vodilni emigranti domislili, da nadomestijo *glas naroda iz domovine z glasom izseljencev* v Severni in Južni Ameriki, ki bi bili vsekakor tudi dovolj svobodni, da izrazijo *pravo* mnenje naroda.⁶⁹ Na to ameriško ekspedicijo so najprej poslali dr. Franka Potočnjaka, ki mu je v Chicagu uspelo organizirati *Jugoslovansko narodno skupščino* (10. in 11. marca 1915), znano tudi kot »čikaški sabor«. Zbrani predstavniki srbskih, hrvaških in slovenskih kolonij in organizacij ter ugledni izseljenci z vseh koncev ZDA in Kanade so se takrat izjasnili za popoln prelom z Avstro-Ogrsko in zedinjenje v eno narodno državo s Srbijo in Črno goro (šlo je za nedvomno najbolj reprezentativen tovrstni izseljenski zbor za časa svetovne vojne) ter dali še ne uradno konstituiranemu odboru nujno potrebno legitimacijo.⁷⁰ Isto in še dosti več so dosegli v začetku 1916 v Južni Ameriki na *Velikem narodnem zboru* v Antofagasti, kjer so bile zastopane skoraj vse južnoameriške izseljenske kolonije.⁷¹

Med jugoslovansko politično emigracijo v Rimu se je relativno zgodaj porodila tudi ideja o organiziranju posebnih prostovoljskih vojaških enot, dobrovoljcev. Sprva niso bili enotni v mnenju, kako postopati, a po daljših in napetih razpravah je bilo na sestanku 25. (ali 24.) januarja 1915 sklenjeno, da se ustanovi vojaške enote, sestavljene iz južnoslovanskih prostovoljcev iz Avstro-Ogrske, ki bi nosile ime »Jadranska legija« oz. kasneje »Jugoslovanska legija«.⁷² Ta naj ne bi imela prvenstveno vojaške funkcije (tj. ni bila mišljena kot učinkovita vojaška pomoč Srbiji), temveč moralno-politično, služila pa naj bi predvsem kot propagandno sredstvo – tako proti Avstriji kot tudi Italiji in njenim aspiracijam. V tej fazi vojne pa Srbija ni bila navdušena nad to idejo in tako je zares zaživela šele po njenem padcu v okrilju t. i. srbskega korpusa v Rusiji, vendar je vprašanje legije ostalo še dolgo nerešeno (tj. nikoli zares povsem v skladu z željami emigrantov) in bremenilo odnose med vlado in odborom.⁷³

*

Medtem ko je delal Potočnjak v ZDA, so drugi člani jugoslovanske politične emigracije ostali v Rimu ali potovali po Evropi. Supilo je ta čas prebil v glavnem v Rusiji, kamor je odpotoval konec januarja, da bi delal za združitev – še vedno je namreč upal na njeno zaščito.

⁶⁹ Paulova, *Jugoslavenski odbor*, 22.

⁷⁰ Uroš Lipušček, *Ave Wilson : ZDA in prekranje Slovenije v Versaillesu 1919–1920* (Ljubljana, 2003), 219–220; Paulova, *Jugoslavenski odbor*, 69–71; Šepić, *Italija*, 66–67.

⁷¹ Paulova, *Jugoslavenski odbor*, 230.

⁷² V spominih je udeleženec L. Leontić trdil, da je bil na tem zasedanju tudi »de jure« ustanovljen Jugoslovanski odbor in Trumbić izbran za predsednika. V zapisih in spominih ostalih članov pa se ne najde nobenega potrdila za to trditev. Zanimivo je, da se je Trumbić v korespondenci s srbsko vlado od takrat podpisoval kot predsednik, in naziv Jugoslovanski odbor, ki se je pojavil že prej, je postajal vse bolj pogost. Šepić, *Italija*, 46.

⁷³ Paulova, *Jugoslavenski odbor*, 23–25, 34–40, 172–174; Šepić, *Italija*, 134–136.

Njegovo delo pa je bilo obsojeno na propad, saj tamkajšnji oblastniki niso bili naklonjeni jugoslovanskemu združevanju, jadranska ozemlja pa so bila dejansko že žrtvovana širšim interesom. Šele v luči teh in podobnih zaskrbljujočih poročil so se emigranti konec aprila 1915 preselili v London, tik pred formalnim konstituiranjem Jugoslovanskega odbora.

Neki Slovenec se po kratkem razmisleku pridruži emigrantom v Rimu

Odločitev za odhod

Pozivi številnih emigrantov, da se jim pridružijo *ljudje, ki bi pomagali zastopati narodne interese*, so v dolgih mesecih po izbruhu vojne počasi obrodili sadove, zlasti v Hrvaškem in Slovenskem Primorju, kjer so bile avstrijske oblasti posebej popustljive (pogajanja z Italijo o njeni udeležbi v vojni so bila še v polnem teku) in je večina slovanskih politikov, tudi v času ostrega nezaupanja oblasti do njih (zlasti jih je motilo predvojno zблиževanje slovenskih in hraških politikov s t. i. brati v Kraljevini Srbiji), ki je se je odražalo med drugim v zapiranju, ostala na prostem.⁷⁴ Ko se je Bogumil Vošnjak za božič 1914 s karpatskega bojišča vzhodne fronte vrnil v domačo Gorico, so bile zato razmere za njegov pobeg (dezertiranje) še kar ugodne. To naj bi že načrtoval za julij 1914, kar pa mu je preprečil ukaz, ki ga je prejel na dan predaje ultimata Srbiji (23. julija), po katerem se je moral še pred mobilizacijo oglasiti v svoji vojaški enoti, ulanskem domobranskem polku v Lvovu – očitno je veljal za politično sumljivo osebo.⁷⁵ Ker je bil zaradi poškodbe spoznan za neprimerne za služenje na fronti, je prve mesece preživel v zaledju in ne v prvih bojnih vrstah. V pismu očetu z dne 14. avgusta 1914 piše o tem: »Javiti Ti moram, da sem bil vsled izreka tukajšnje 'Superarbitrierungs Kommission' superarbitran.⁷⁶ /.../ Nimam druga službe koda sem pri menaži moštva, da imam inspekcijsko službo ali pa, da sem v magazinu. Superarbitriran sem bil vsled Sehnenzerrung /nategnjene kite/ in sicer kot 'Kriegsdienstuntauglich' /op. prev. nesposoben za vojaško službo/ do spomladi 1915.«⁷⁷ Iz zdravstvenih razlogov in s pomočjo prijateljev je končno dobil dopust. Čim je bil doma, se je že začel pripravljati na prečkanje meje. Pri tem mu ni pomagal samo njegov oče, ki je delil sinovo prepričanje, da se bliža konec Avstro-Ogrske, in ga podpiral pri tveganem podvigu,⁷⁸ ampak tudi majhen krog somišljenikov; ti so npr. pri namestništvu v

⁷⁴ Paulova, *Jugoslavenski odbor*, 57–58.

⁷⁵ Bogumil Vošnjak, *U borbi za ujedinjenu narodnu državu : Utisci i opažanja iz dobe svetskog rata i stvaranja naše države* (Ljubljana, 1928), 4.

⁷⁶ Po nemško-nemškem slovarju Duden pomeni glagol *superarbitrieren* v avstrijski nemščini: presojati o tem, ali je posameznik sposoben za vojaško službo. *Superarbitrierungs Kommission* je bilo torej v avstrijski vojski telo, ki je presojalo sposobnost rekrutov za služenje vojaškega roka.

⁷⁷ Arhiv Republike Slovenije, AS 1039, f. 72, pod »B. Vošnjak 1914–1916, 1918«.

⁷⁸ Vošnjak, *U borbi*, 4.

Trstu zanj izposlovali potni list za Švico, tako da je uradno odpotoval na zdravljenje v Lugano.⁷⁹ Med slednjimi sta bila tudi njegova šolska prijatelja in sodelavca iz *Vede* Gregor Žerjav in Albert Kramer; povezoval jih je jasen program dela v tujini, »cilj je bila državna enotnost Jugoslovanov«. ⁸⁰ Vsi so si bili na jasnem o tem, da je bilo potrebno doseči jugoslovansko državno zedinjenje, saj so se zavedali, kakšna nevarnost grozi Slovincem v primeru razpada Avstrije ali zadovoljitve italijanskih aspiracij. Zato so sklenili, da je potrebno v antantnih državah čim prej začeti propagandno akcijo za slovensko vprašanje; Vošnjak naj bi v tem smislu delal v emigraciji.⁸¹ Pripravljen in prepričan v podporo je nato 3. februarja 1915 prečkal avstrijsko-italijansko mejo.⁸² Kasneje je zapisal, da je bil to zanj nepozaben dan in da ga je zapolnjevala samo ena želja, namreč da bi bilo za njim »cesarstvo laži in hipokrizije«. ⁸³ Oče mu je še ob odhodu izrekel skoraj preroške besede »Mislim, da se ne vrneš prej, nego da bo vojna končana.«⁸⁴

Potepanje: Benetke, Švica, Rim in končno Pariz?

V Benetkah je imel novopečeni emigrant sestanek z dr. Josipom Mandićem, ki je močno hvalil Trumbića – ta naj bi *vodil vso tamkajšnjo akcijo* – in mu povedal, kaj se dela v Rimu »za njihovo stvar«; verjetno je Bogumil takrat dobil prve oprijemljive in/ali natančnejše podatke.⁸⁵ Podal pa mu je, kot je Vošnjak kasneje poročal, »malo pretirano idealizirano« poročilo Supilovega dela na zahodu, ker ta (o tem se je lahko prepričal) niti ni bil tako uspešen pri seznanjanju Britanije z zanj tako zelo pomembnim tržaškim vprašanjem, še več, celo »da ni niti docela razumel enakopravnega položaja Slovencev«. ⁸⁶ Oba sta bila sicer mnenja, da je bilo v tistem trenutku najpomembneje v zamejstvu organizirati novinarsko akcijo – tako naj bi bila *une bonne presse* v pomoč diplomatom –, a je Vošnjak izrazil dvome v primernosti Rima za kaj takega, za kar je navedel tri razloge: »Prvič se mora poiskati pravo svetovno središče, in tako je le Pariz in London. Drugič bo položaj Jugoslovanov v tem trenutku težaven, ko bo avstrijsko-italijanska vojna, ker ne bo več v Rimu prave svobode.

⁷⁹ Paulova, *Jugoslavenski odbor*, 59.

⁸⁰ Vošnjak, *U borbi*, 7.

⁸¹ Janko Pleterški, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo: Politika na domačih tleh med vojno 1914–1918* (Ljubljana, 1971), 34.

⁸² Pleterški navaja Vošnjakovo legalno prečkanje meje kot primer, da tudi politično izpostavljenim osebam ni bilo nemogoče dobiti potnega dovoljenja – enako velja kasneje v primeru G. Gregorina in D. Trinajstića. Pleterški, *Prva odločitev*, 37.

⁸³ Vošnjak, *U borbi*, 3.

⁸⁴ Bogumil Vošnjak, *Dnevnik iz prve svetovne vojne*, ur. Vladimir Kološa (Ljubljana, 1994), 33.

⁸⁵ Vošnjak, *U borbi*, 8.

⁸⁶ *Ibidem*.

Tretjič nimamo v Rimu koga prepričati, ampak naši zavezniki so drugod.«⁸⁷ Očitno je bil že februarja trdno prepričan, da bo Italija v vojno vstopila na strani zahodnih zaveznikov, in se tudi dobro zavedal, da bodo jugoslovanski politični emigranti tam še manj dobrodošli, zato se morajo preseliti v nek zahodni center moči, kjer bi bili deležni več posluha.

Potem ko sta se z Mandićem razšla, pa Vošnjak še ni takoj stopil v javnost oz. se pridružil emigrantom v Rimu. Za to odločitev je v spominih navedel dva razloga: 1. ni imel nobenega zagotovila, da bi lahko tam uspešno delal; 2., kar je bilo verjetno odločilno, strah ga je bilo za očeta, ki je bil takrat še v Avstriji in je urejal vprašanje njihovega družinskega imetja.⁸⁸ Namesto tega je odpotoval v Švico, kjer se je v tamkajšnji gorski idili pripravljajal na aktivnejše delo, tako se je med drugim nemudoma lotil učenja angleščine (v čemer je dobro napredoval) in poglobil v študij švicarske ustavne literature (model federalne ureditve države) ter tudi napravil prve korake v javnosti. Napisal je kratko in jedrnato brošuro v francoščini z naslovom *La Question de Trieste*, ki naj bi prikazala moč jugoslovanstva v Trstu in opisala njegovo zgodovino vse do sodobnosti.⁸⁹ To je pod psevdonimom *Illyricus*⁹⁰ izdal (ni namreč našel založnika) in (aprila) razposlal sam »/.../ mnogim v Anglijo in Francijo«, ⁹¹ kjer je bila publikacija deležna določenega odziva.⁹²

V novi okolici, ki mu je omogočila svobodnejše razmišljanje in pisanje, sta tudi privrela na površje, kot je razvidno iz dnevniških zapiskov, njegovo globoko sovraštvo in izrazit prezir do obeh režimov v Berlinu in na Dunaju. Prežet z zahodnimi *demokratskimi* načeli je videl v njiju posebljena nasprotnika vsega demokratičnega in svobode same. Nemčija je bila zanj »pravi rabelj svobode in demokracije« ter »prava inkarnacija vsega tega, kar je protidemokratsko, proti politični svobodi.«⁹³ Do *preživete in odvečne* Avstrije je bil emigrant še bolj kritičen: »Njeno bidermajersko, antinacionalno, korumpirano, na splošni laži sloneče bistvo se kaže sedaj v pravi luči. Kako penetranten je ta duh brezdušnega kadavra.«⁹⁴ Postal je le še bolj odločen, da bo na zahodu delal proti Avstriji in za novo boljšo prihodnost južnih

⁸⁷ Vošnjak, *Dnevnik*, 41.

⁸⁸ Čeprav navaja strah za očetovo varnost kot glavni razlog, da se takrat ni pridružil emigrantom v Rimu, pa si je kasneje očitno premislil, saj je bil oče še vedno v Avstriji, ko se je sredi maja 1915 uradno pridružil Jugoslovanskemu odboru.

⁸⁹ Vošnjak, *U borbi*, 11.

⁹⁰ Ime si je sposodil od protestantskega teologa, lingvista in zgodovinarja Matije Vlačiča iz Istre (1520–1575).

⁹¹ Vošnjak, *Dnevnik*, 39.

⁹² Tako je npr. konec meseca prejel od nekega slovenskega emigranta A. Dežela (očito *starega* znanca) pismo, v katerem ga obvešča, da mu je *dala* njegova brošura *povod*, da je *začel kombinovati*, nakar je »... *prišlo iz Rima /.../ vprašanje, če mogoče tu v Ženevi vemo, kjer se nahaja doktor Bogumil.*« NUK, Rokopisni oddelek, Ms 1619, Korespondenca: pismo A. Dežela B. Vošnjaku, Ženeva, 28. aprila 1915.

⁹³ Vošnjak, *Dnevnik*, 42.

⁹⁴ *Ibidem*.

Slovanov. V te načrte naj bi se moralo obvezno vključiti tudi Slovence, čeprav to ni bilo tako samoumevno, vendar se je bil pripravljen boriti: »Ako se res pripravlja nov svet, bo treba delati na to, da bodo tudi Slovenci deležni te boljše bodočnosti. Vse svoje sile hočem zastaviti v to svrhu.«⁹⁵ Prežet z nemalo naivnim mladostnim zaupanjem je v svojih mednarodnih razmišljanjih le pravilno ocenil pomembnost Britanije za jugoslovansko, oz. slovensko, stvar: »Angleži so mi najgotovejši poroki. Morebiti bo tudi usoda Slovencev odvisna od angleške volje. Vem, kje bo največ uspeha tudi v tržaškem vprašanju.«⁹⁶

V švicarski samoti ni dolgo zdržal. Že sredi aprila je v Ženevi stopil do znanega ruskega novinarja (in poverjenika ruske vlade) V. Svatkovskega.⁹⁷ Tekom pogovora z njim se je srečal s (kot je zlasti kasneje moral spoznati) tipičnim ruskim vztrajanjem na koncepciji dvojnega slovanstva⁹⁸ in alternativni »/.../ edna ali dve državi, to je enotna Srbija ali Srbija in Hrvatsko-Slovenska«. Seveda je poskušal ovreči te *napačne izhodiščne predstave*, ob tem pa je formuliral tudi svoje koncepcije o bodoči notranji ureditvi skupne jugoslovanske države: »Mi hočemo biti skupaj v edni celoti s Srbi, ni pa treba, da žrtvujemo svojo samostalnost v notranjih poslih. Centralizirana Velika Srbija bi bila danes nesreča. Bodoča zvezna ustava bo morala biti taka, da bo imela pod plaščem zvezne države centralizujoče tendence.«⁹⁹ Torej: skupna in enotna – ne centralizirana, a niti povsem federalna – država z neko lokalno (oz. narodno) avtonomijo ali samoupravo.¹⁰⁰ Prejel je nekaj dobrih nasvetov, kako nastopati na zahodu (v Parizu ali Londonu), še posebej, kako nasprotovati tamkajšnjim »panslavističnim« strahovom: »Radi tega je treba zapadne velevlasti prepričati, da Jugoslovani stremijo po svoji nezavisnosti, nikakor pa nočejo se ukloniti Rusiji. Samo močna lastna država bo sposobna, da ne pade pod vpliv Rusije. Ta država bo pa le tedaj zmogla biti zapadna, ako bo v njej krepek in silen zapadni živelj Slovencev in Hrvatov.«¹⁰¹ Nadvse porazen vtis so zapustila izvajanja Rusa, povezana s Primorjem oz. zanj zelo pomembnim *vprašanjem Trsta*, kar je bilo predvsem »/.../ vprašanje moči, to je v kolikor je potrebna antanti podpora Italije«. ¹⁰² Tako je

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ Na obisk Svatkovskega se je podal v družbi hrvaškega politika iz Istre Dinka Trinajstića in slovenskega politika iz Trsta Gustava Gregorina, ki sta se mu maja pridružila v emigraciji in tudi vstopila skupaj z njim v Jugoslovanski odbor.

⁹⁸ Ruska zunanja politika je dolgo vztrajala pri koncepciji t. i. dvojnega slovanstva, kar je v praksi pomenilo, da niso podpirali združevanja pravoslavnih Srbov ter katoliških Hrvatov in Slovencev.

⁹⁹ Vošnjak, *Dnevnik*, 44.

¹⁰⁰ Vošnjak nikjer v dnevniku ali spominih natančno ne določi, katere pristojnosti naj bi po njegovem mnenju pokrivala avtonominja ali samouprava. Omeni pa jo pogosto v povezavi s federalizmom in centralizacijo, tako da je zelo verjetno, da naj bi predstavljala neko vmesno rešitev. Več o tem na str. 44, 45, 46, 65, 70, 71, 73, 74.

¹⁰¹ Ibidem.

¹⁰² Ibidem.

že pred prihodom na zahod od avtoritativne osebe lahko slišal, da je v teh časih med velikimi silami odločala le vojna potreba in so bili zato Slovenci ter njihova ozemlja lahko hitro žrtvovani višjim interesom, tj. so lahko hitro postali predmet raznih kupčij (kot je moral kasneje spoznati na lastne oči).

Nedolgo zatem je odpotoval v Rim, kjer je končno srečal Trumbića. Ta je nanj napravil zelo dober vtis, poleg tega pa je Bogumila pozval, naj se mu pridruži v odboru. Ker so o pogovorih sil antante in Avstro-Ogrske z Italijo krožile razne govornice – kot možna kompenzacija za njen vstop v vojno so bila omenjena tudi ozemlja Slovenskega Primorja –, ne preseneča, da je starega Dalmatinca vprašal (verjetno še močno pod vtisom razgovora s Svatkovskim) za mnenje glede nevarnosti italijanske intervencije oz. »/.../ če se bo Antanta vezala do te mere, da bomo po italijanski intervenciji izgubili svojo zemljo? To je bilo centralno, najbolj pomembno vprašanje: 48 ur kasneje je bil podpisan Londonski pakt /.../ Trumbićev odgovor je bil: Ni verjetno.«¹⁰³ Iz vrst mladih je slišal številne pritožbe čez dotedanje delo emigracije, v katerih se je npr. izpostavljalo odsotnost prave organizacije, pomanjkanje sposobnih ljudi in pretirano omejevanje dela skoraj izključno na pridobivanje naklonjenosti raznih osebnosti.¹⁰⁴ Resničnosti teh trditev takrat ni mogel preveriti, a je kasneje le priznal, da so bili »/.../ meseci rimskega dela emigracije /.../ skoraj izgubljeni.«¹⁰⁵ Trumbiću se je tudi očitalo, da mu ni uspelo bistveno zaježiti t. i. *anarhije* med emigranti – zlasti *temperamentno* in *južnjaško* mladino.¹⁰⁶

Konec aprila so alarmantne vesti o skorajšnjem podpisu dogovora med antanto in Italijo ter vse bolj napadalna intervencionistična kampanja v italijanskem tisku prisilila emigrante, da zapustijo Rim in s svojim programom stopijo pred zavezniške vlade in javnost. Na poti v Pariz je ob kratkem postanku v Milanu (28. aprila) Mandić poročal Trumbiću in Vošnjaku o zaključkih, sprejetih na sestankih slovenskih in hrvaških politikov 4. in 18. aprila 1915 v Trstu. Ti so sicer podprli Trumbićevo delo in izrazili solidarnost, a stari Dalmatinec ni bil povsem zadovoljen, »/.../ da se je govorilo o proglašenju neodvisnosti in ne o združenju s Srbijo.«¹⁰⁷ Zares so prvotno sprejeli vse njegove nasvete glede ponudbe italijanskega odposlanca Carla Gallija, ki jim je v zameno za tihi pristanek na italijansko okupacijo obljubil

¹⁰³ Vošnjak, *U borbi*, 16.

¹⁰⁴ Ibidem.

¹⁰⁵ Vošnjak, *U borbi*, 17; Stojanović pa je nasprotno menil, da je bil čas, prebit v Rimu, zelo koristen za bodoče člane odbora, ker so se lahko na eni strani bolje spoznali, na drugi pa dobro seznanili z *italijanskim elementom*, glavnim antagonistom v boju za primorje. Stojanović, *Jugoslovenski odbor*, 12.

¹⁰⁶ Vošnjak, *U borbi*, 17.

¹⁰⁷ Vošnjak, *Dnevnik*, 45.

določene mednarodno zajamčene narodnostne pravice – temu je Trumbić ostro nasprotoval –, nato pa je intervenirala ruska carska vlada, ki je (s pomočjo agenta V. Svatkovskega) dosegla, da so le popustili. To vdajo v politično pasivnost so poskušali malo popraviti s tem, da so ugodili Trumbićevi želji in mu poslali dva politika iz domovine. Za to nalogo sta se ponudila Vošnjakova znanca Gustav Gregorin in Dinko Trinajstić,¹⁰⁸ ki sta izražala težnje primorskih Slovencev in istrskih Hrvatov po združitvi »z ostalimi brati« v neodvisno jugoslovansko državo ter branila njihove interese v jadranskem vprašanju.¹⁰⁹ Še bolj pomembno pa je bilo, da so bila slovenskim članom bodočega odbora in dr. Trinajstiću dana polnomočja, da predstavljajo narod v tujini.¹¹⁰ Sklenjeno je bilo, da Vošnjak v Švici počaka na prihod Trinajstića (ta je prispel 7. maja) in Gregorina (teden dni zatem), nakar bi se skupaj odpravili v London. Trojica se je nato konec maja pridružila emigrantom v Parizu, kjer se je bil medtem že konstituiral odbor in tudi stopil v javnost.¹¹¹

Londonski pakt in dokončno konstituiranje Jugoslovanskega odbora

Tajna igra pogajanj med nevtralno Italijo in obema vojskujočima taboroma je aprila 1915 prešla v sklepno fazo.¹¹² Po večmesečnih pogovorih so predstavniki držav antante, pod pritiskom za njih neugodnih vojaških razmer in v pričakovanju odločilnega preobrata zaradi italijanske intervencije, pristali na tako rekoč vse zahteve Italije – sicer so se t. i. veliki trije (države antante) povsem strinjali, da so bile te pretirane, a so zadevale njim tuja ozemlja in ljudstva, kar jim je olajšalo odločitev. V tajnem sporazumu s 26. aprila 1915 so žrtvovali tako primorske Slovence kot tudi velik del Hrvatov v Dalmaciji. Celo ruska carska diplomacija, ki se je svetu predstavljala kot zaščitnica slovanskih narodov, je pristala, predvsem iz lastnih interesov (tj. obljube Konstantinopla), da se Italiji izroči nadzor nad večjim delom Jadrana, kjer naj bi po določitih t. i. londonskega pakta dobila: Trentino in celotno južno Tirolsko do Brennerja, Trbiž, Gradiško, Gorico, Trst z okolico, celotno Istro do vključno Kvarnerja (Volosko, Cres, Lošinj in druge manjše otoke) – meja po slovenskih krajih bi potekala po črti

¹⁰⁸ Za odhod v tujino in priključitev odboru se je odločil tudi Milan Marjanović (novinar in književnik iz Istre), ki je v Pariz prispel še pravočasno, da je že sodeloval na prvih zasedanjih konstituiranega Jugoslovanskega odbora.

¹⁰⁹ Pleterski, *Prva odločitev*, 45; Šepić, *Italija*, 86–87.

¹¹⁰ Vošnjak, *U borbi*, 19.

¹¹¹ Vošnjak, *U borbi*, 20–21; Vošnjak, *Dnevnik*, 45, .

¹¹² Italija je že začetek avgusta 1914 razglasila nevtralnost in se pri tem sklicevala na 7. člen sporazuma o trojni zvezi, ki je določal, da si bosta Avstro-Ogrska in Italija prizadevali ohraniti teritorialni status quo na vzhodu in preprečevali ozemeljske spremembe, ki bi bile neugodne za eno ali drugo podpisnico. Italijanska diplomacija je trdila, da je Avstro-Ogrska z napadom na Srbijo grobo prekršila ta člen in v Rimu so zahtevali temu ustrezne (predvsem teritorialne) *kompensacije*. V skladu s politiko *sacro egoismo* pa je začela italijanska vlada tudi tajna pogajanja z državami antante, ker je bila pripravljena se opredeliti za tisti tabor, ki bi ji lahko ponudil več. Lipušček, *Ave Wilson*, 51.

Trbiž-Predil-Mangart-Triglav-Podbrdo-Idrija-Snežnik-Kvarner –, skoraj polovico Dalmacije (vključno s Šibenikom) in več otokov na tem območju, Valono in protektorat nad Albanijo.¹¹³

Kljub strogi tajnosti so se govorice o obstoju sporazuma kmalu razširile po vsej Evropi in povzročile veliko razburjenja v jugoslovanskih emigrantskih krogih, zlasti med člani mladega Jugoslovanskega odbora. Ko so ti konec aprila odrinili iz Italije, odločeni, da končno stopijo v javnost kot formalna organizacija, so še mislili, da bodo tako lahko nekaj ukrenili proti paktu, a Trumbičevo obotavljanje se je izkazalo za usodno.¹¹⁴ V Parizu so jim različni viri potrdili, da je bil pakt že sklenjen; niso poznali vseh členov, so pa vedeli, da so države antante Italiji priznale znatne teritorije v Jadranu – jugoslovanska ozemlja. Nato se je po hitrem postopku dne 30. aprila v hotelu Madisson uradno formiral Jugoslovanski odbor s sedežem v Londonu, ki naj bi predstavljal jugoslovanska ozemlja Avstro-Ogrske in delal za njihovo osvoboditev in združitev s Kraljevino Srbijo in Črno goro.¹¹⁵ Predsednik organizacije je postal tedanji neformalni vodja emigrantov Ante Trumbić, ki je v svoji funkciji združeval vso reprezentativno, politično in finančno oblast. Podpredsednika ali drugih funkcionarjev ni bilo; določene zadeve je le delegiral drugim članom.¹¹⁶ Ker pa ni šlo brez tajnika, je to nalogo zaupal (Slovincu) Josipu Jedlowskemu.¹¹⁷ Kasneje je bila ta razdelitev pristojnosti in oblasti

¹¹³ Lipušček, *Ave Wilson*, 55.

¹¹⁴ Robert W. Seton-Watson in Henry Wickham Steed (britanska prijateljka Jugoslovancev) sta zastopala tezo, da zahodni državniki ne bi tako enostavno popustili italijanskim zahtevam, če bi jugoslovanski emigranti v London prispeli že začetek aprila. Zlasti prvi je celo življenje trdil, da bi lahko stvarno vplivali na pakt in dosegli boljše pogoje; za to izgubljeno priložnost je krivil Trumbičevo politiko odlašanja. Šepić nasprotno ugotavlja, da sta moža precenjevala *potencialni* vpliv emigrantov, saj sta bila francoska in britanska zunanja ministra točno obveščena o stališčih Jugoslovancev glede mej z Italijo in o narodnostnih odnosih v Istri in Dalmaciji. Obe sili tako nista popustili iz nevednosti, ampak želje za vsako ceno pridobiti Italijo. R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni : Korespondencija 1906–1941. I. del. 1906–1918 (Zagreb, 1976), 23–24; Šepić, *Supilo*, 106–107.

¹¹⁵ Poleg Trumbića, Supila in Meštrovića so sedaj formalno ustanovljeni (konstituirani) Jugoslovanski odbor kot uradni člani sestavljali še: Jovo Banjanin, dr. Ivo de Giulli, dr. Julio Gazzari, dr. Hinko Hinković, Milan Marjanović, dr. Miće Mičić, dr. Franko Potočnjak, dr. Nikola Stojanović, Milan Srškić, dr. Dinko Trinajstić, Dušan Vasiljević, in tudi štiri Slovenci, dr. Josip Jedlowski (pogojno), dr. Gustav Gregorin, dr. Bogumil Vošnjak in dr. Niko Županič. V naslednjih mesecih in letih so se jim pridružili še drugi uradni in/ali na pol uradni člani, predvsem iz Severne in Južne Amerike. Paulova, *Jugoslavenski odbor*, 73; Vošnjak, *U borbi*, 34–43.

¹¹⁶ Finančne posle je zaupal dr. Gazzariju in dr. Mičiću. Bogumil Vošnjak, *Jugoslovanski odbor v Londonu : Ob 25 letnici nastanka* (Ljubljana, 1940), 10.

¹¹⁷ Za Jedlowskega ni povsem gotovo, da je bil uradni član odbora, čeprav se ga kot takega navaja tudi v preglednih publikacijah, kot je npr. *Slovenska novejša zgodovina*, ali enciklopedijah, kot je npr. starejša *Enciklopedija Jugoslavije*. Pavlova ga ne navaja kot člana, Vošnjak ga omeni v svoji spominski knjigi med portreti članov, Ogris ga navaja kot člana, Hinković pa pravi le, da je bil Trumbičev »osebni tajnik«. *Slovenska novejša zgodovina : Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848–1992* (Ljubljana, 2006), 154; *Enciklopedija Jugoslavije*, s. v. "Jugoslovanski odbor"; Paulova, *Jugoslovanski odbor*, 73; Vošnjak, *U borbi*, 37; Albin Ogris, *Borba za jugoslovensko državo : Načrt zgodovine in delovanja jugoslovanskega odbora v Londonu za časa svetovne vojne* (Ljubljana, 1921), 14; Hinko Hinković, *Iz velikog doba : Moj rad i moji doživljaji za vrijeme svjetskog rata* (Zagreb, 1927), 150. Ista dilema je omenjena tudi v: Polona Janežič, "Glavni predstavniki slovenske politične emigracije med prvo svetovno vojno", diplomsko delo (Univerza v Ljubljani, 2003), 12.

deležna številnih kritik s strani nekaterih članov, ker naj bi bila npr. z besedami Hinka Hinkovića »/.../ izraz neograničenog i slijepog povjerenja u Predsjednika /.../«, ta pa naj bi vladal »avtorski«.¹¹⁸ Te avtoritarne metode so bile po mnenju Vošnjaka nujne že zaradi »pestrosti zbora«, ¹¹⁹ čeprav je tudi (večkrat) kritiziral Trumbićevo pomanjkanje »/.../ talenta, da bi v tej naši sredini izvedel načelo delitve dela«. ¹²⁰ Tako je npr. predsednik, ko je bil »zadržan«, kot zastopnika imenoval nekoga, »kogar je smatral za primernega po politični situaciji«, ¹²¹ ali tudi posameznim članom zaupal tako naloge kot misije, odvisno predvsem od tega, »koliko predsednikovega zaupanja so uživali.« ¹²² Omenjeni »absolutizem« je bil (vsaj do neke mere) omiljen z nekakšnim *pseudoparlamentarizmom*; s tem Vošnjak misli na zasedanja odbora, na katerih se je »mnogo govorilo, protestiralo, kričalo«, a čim je bilo konec, »se je vrnilo vse na stara mesta« – skratka, veliko se je *diskutiralo*, vendar le malo zares postorilo ali odločalo. ¹²³ V konstitutivni fazi odbora, pred izstopom v javnost, so emigranti kot vodilna načela svojega dela sprejeli: *boj proti italijanski agresiji in londonskemu paktu; propagiranje jugoslovanskega združevanja* – zlasti pa sprejetje tega načela med vojne cilje antante; *harmoničen odnos s srbsko vlado* – v primeru nesoglasij ta ne bi smela prodreti v javnost (kljub notranjim problemom se je ohranil do avgusta 1918); in *ohranitev finančne neodvisnosti* – tako nasproti zaveznikom kot srbski vladi. ¹²⁴

Odbor se predstavi Zahodu ...

Prepričani, da podpis londonskega pakta še ne pomeni tudi njegovega realiziranja, so emigranti, zbrani okrog Jugoslovanskega odbora, začeli nemudoma seznanjati predstavnike in javnost držav antante s svojimi zahtevami. Že prvi teden maja je delegacija stopila do francoskega zunanjega ministra Théophilea Delcasséja, ki ni skrival presenečenosti nad tem, da so bili njeni člani obveščeni o sklenitvi pogodbe. To odločitev je opravičeval z veliko stisko

¹¹⁸ Nadalje pravi: »Ovome je naročito dovoljeno pravo da može u javnosti istupati bez znanja Odborovog, a prepušteno je tek njegovoj uvidjavnosti, hoće li se o kakovom koraku što će ga poduzeti, prethodno posavjetovati sa onim članom ili članovima Odbora koje će počastiti svojim ličnim povjerenjem. Time je zavedena neograničena autokracija Predsjednikova, dok su odbornici svrstani u članove prvoga i drugoga reda t. j. pouzdanike predsjednikove i one koji stajahu podalje u njegovom povjerenju.« Hinković, *Iz velikog doba*, 150.

¹¹⁹ »Trumbić je bil prepričan, da je treba voditi ta precej pestri zbor z avtoritativnimi metodami. In v tem je imel popolnoma prav.« Vošnjak, *Jugoslovanski odbor*, 10.

¹²⁰ Vošnjak, *Jugoslovanski odbor*, 12; prav to pomanjkljivost v organizaciji omeni Vošnjak že v svoji vojni biografiji, kjer tudi pravi »Ne zaupa mnogim sodelavcem. Nikogar ne informira o pravem stanju stvari.«, in dnevniku, kjer 28. maja 1915 ugotavlja: »Tako smo morali vedno od tujih oseb to slišati, kar bi nam on moral najprej praviti.« Vošnjak, *U borbi*, 35; isti, *Dnevnik*, 50.

¹²¹ Vošnjak, *Jugoslovanski odbor*, 10.

¹²² Nadalje pravi še: »Med njimi je vladala demokratska enakost časti, a ne enakost dela ali uspeha.« Vošnjak, *U borbi*, 36.

¹²³ Vošnjak, *U borbi*, 41–42.

¹²⁴ Paulova, *Jugoslovanski odbor*, 73–74.

in pomiril delegate glede njene izvršitve.¹²⁵ Obiskali so tudi ruskega veleposlanika v Parizu Aleksandra Izvolskega, od katerega so pričakovali več pomoči, saj so še vedno polagali svoje upe na Rusijo, namesto tega pa odkrili, da nevarnost ne preti samo jadranskim ozemljem – ruska državna politika, ki je gojila tradicijo dvojnega slovanstva, namreč ni podpirala združitve katoliških Hrvatov in Slovencev s pravoslavnimi Srbi.¹²⁶ O tem sta se lahko v Petrogradu prepričala tudi Pašićeva odposlanca, saj jima je zunanji minister Sergej Dmitrievič Sazonov v pogovoru 6. maja 1915 dal jasno vedeti, da Rusija sedaj ne more osvoboditi vseh Slovanov za ceno svojega obstoja, in posebej glede slovenskega ozemlja dodal: »Če bi se zaradi Kranjske Rusija morala le en sam dan dlje vojskovati, bi se odrekla njeni osvoboditvi.«¹²⁷ Le nekaj dni kasneje so emigranti Delcasséju (ter Izvolskemu) predali memorandum, v katerem so predstavili svoje cilje; v teh še ni bilo govora o notranji ureditvi in formi nove skupne države, to se naj bi rešilo kasneje. Pri pisanju besedila sta sodelovala N. Županić in J. Jedlowski (Gregorin in Vošnjak še nista utegnila priti v Pariz), ki sta zagotovila,¹²⁸ da so bile zahteve Slovencev glede južne Koroške, Štajerske, Kranjske, Goriške, Trsta in Istre predstavljene učinkovito ter da je bilo povsem jasno povedano, da se *narod* ne bo nikoli sprijaznil z italijanskimi zahtevami po severni in vzhodni obali Jadrana.¹²⁹

Po uradni predstavitvi v Parizu je napravil odbor prve korake v svojem novem središču, Londonu, ki so ga emigranti izbrali v prepričanju, da bodo imeli britanski krogi več posluha za njihove težnje in da bodo tam tudi svobodnejši.¹³⁰ Pri tem so jim zelo pomagali britanski prijatelji Robert W. Seton-Watson, Henry Wickham Steed in Arthur Evans, ki so se močno angažirali v prid jugoslovanski združitvi. S skupnimi silami so izdelali manifest, ki naj bi jih vpeljal v britansko javnost in jo seznanil z njihovimi cilji. *Manifest britanskemu narodu in parlamentu* (izvirno naslovljen »To the British Nation and Parliament«) je predstavil težnje emigrantov (*naroda*) po združitvi (ponovno ni bilo govora o notranji ureditvi) in omenil vsa jugoslovanska ozemlja, a je »zabrisal vprašanje zahodne meje«,¹³¹ ker je, da ne bi izzval Italije ali razjezil britanskih uradnih krogov, le ugotovil, da živijo južni Slovani v »znatnem

¹²⁵ Šepić, *Italija*, 88–89.

¹²⁶ Paulova, *Jugoslovanski odbor*, 75.

¹²⁷ Pleterski, *Prva odločitev*, 45.

¹²⁸ Memorandum je bil z Vošnjakovimi besedami v teritorialnem pogledu »brezkompromisen in našteva vsa naša /jugoslovanska/ ozemlja«, ki tvorijo etnografsko enoto in so »edinstvena v geografskem in ekonomskem pogledu«. Vošnjak, *U borbi*, 23.

¹²⁹ Jože Pirjevec, »Trst je naš!« : *Boj Slovencev za morje (1848–1954)* (Ljubljana, 2007), 72.

¹³⁰ Stojanović navaja še druge, kot npr. izjemna vloga Britanije v vojni in predvidoma na mirovni konferenci. Stojanović, *Jugoslovanski odbor*, 14.

¹³¹ Pirjevec, *Trst*, 74.

delu« spornih ozemelj Istre, Trsta, Goriške in Gradiške.¹³² To je bil kompromis med stališči odbora in mnenjem trojice prijateljev, predvsem Seton-Watsona, ki so bili prepričani, da je Trst za Jugoslovane že izgubljen in da bi si lahko utrdili svoj ugled v zahodnem javnem mnenju, če bi priznali *stanje stvari* in dosegli dogovor z Italijo, tj. sprejeli mejo po reki Raši v Istri, za kar bi dobili Dalmacijo z Reko – znana Evansova (oz. po vojni, Wilsonova) linija.¹³³ Manifest, ki je bil nato posredovan vsem poslancem in objavljen 12. maja 1915 v vseh angleških časopisih, je izzval močan odziv in bil sprejet z dobršno mero simpatije, vendar slovenski člani odbora – tedaj še vedno samo Jedlowski in Županič –, ki so ga podpisali, gotovo niso bili zadovoljni z vsebino. Tako ne preseneča, da je Županič v svojih sporočilih Vošnjaka vedno bolj vneto pozival, da naj se jim čim prej pridruži; tako npr. dne 17. maja pravi: »Dragi rojak! Ipak pridite sem na vsak način – v London. To želi osobito g. Trumbić.«¹³⁴

Ko so bili konec maja emigranti pozvani v Pariz pred komisijo za mednarodne odnose francoske poslanske zbornice, kjer se jim je ponujala izredna priložnost informirati še francoske parlamentarne kroge, so bili v delegaciji tudi Vošnjak, Gregorin in Trinajstić.¹³⁵ Pred zbranimi visokimi poslanci je imel Bogumil (dne 22. maja) svoj prvi uradni/javni nastop. V odločnem govoru je skrbno izpostavil jadransko vprašanje ter (s tem v zvezi) še dodatno razložil zahteve in teze, že omenjene v memorandumu, predanem francoski vladi: »Jaz sem pa omenil Napoleona in njegovo Ilirijo, govoril o dosedanji vlogi Italijanov kot pospešiteljev germanizma v naših deželah in slednjič zaključil, da jedino princip plebescita smel bi biti odločilen pri anektiranju ozemlja. Še enkrat kasneje povzel besedo in rekel, da one velevlasti, predvsem Italija, ki bi hotela, da se osnuje od Srbije neodvisna Hrvatska, posnemajo Avstrijo; to kar so doslej delali Habsburžani, to bi hoteli delati v bodoče Savojski.«¹³⁶ Čeprav so se trudili v svojih govorih prepričati vplivne parlamentarne poslušalce o krivičnosti londonskega pakta in italijanskih zahtev, pa jim ti niso namenili veliko pozornosti, kot je tekom zasedanja razkril eden izmed poslancev, ko jih je opomnil, »da tudi Pariz ni bil zgrajen v enem dnevu«,

¹³² Izvirno piše: »*The Jugoslavs (Serbs, Croats and Slovenes) inhabit the following countries: /.../ Carniola; considerable portions of the provinces of Istria, Trieste, Gorizia-Gradisca, Carinthia and Styria; /.../*« Arhiv Republike Slovenije, AS 1039, f. 13, »To the British Nation and Parliament«.

¹³³ Šepić, *Italija*, 97.

¹³⁴ V sporočilu z dne 14. maja je Županič obvestil Vošnjaka, da so emigranti v London prispeli šele pred štirimi dnevi, ker so se morali zaradi »mnogo važnega posla« za deset dni ustaviti v Parizu, in mu predlagal, naj se pridruži članom, ki so ostali tam. Že v naslednjem sporočilu s 17. maja pa ga poziva, da naj pohiti v London. NUK, Rokopisni oddelek, Ms 1619, Korespondenca: dopisnici Niko Županiča B. Vošnjaku, London, 14. in 17. maja 1915.

¹³⁵ Pirjevec, *Trst*, 72.

¹³⁶ Vošnjak, *Dnevnik*, 47.

in zahteval njihov »minimalni program«. ¹³⁷ Trumbić mu je odgovoril, da nimajo ne maksimalnega ne minimalnega programa, temveč samo enega, osvoboditev vseh dežel, kjer so Jugoslovani v večini. ¹³⁸ Kljub temu odzivu emigranti niso bili posebej potrjeni, ker so mislili, da so le nekaj smiselnega dosegli: »Imeli smo vtis, da jih boli v srcu, da je prišlo do konvencije, ki nas bo žrtvovala. Pravili so, da bo ostala konvencija v tej meri v veljavi, v kateri bo ona odgovarjala dejanskemu vojaškemu in diplomatskemu položaju na koncu vojne. Vse še ni izgubljeno.« ¹³⁹

S podobnim nezanimanjem so se srečali delegati, ki so na začetku julija v Londonu stopili pred *parlamentarno komisijo za Balkan*, z namenom, kot pravi udeleženec, »/.../ da ga potanje obavijestimo o našim narodnim prilikama i državnim težnjama.« ¹⁴⁰ Med njimi je bil zopet naš Vošnjak, ki je ponovno izpostavil neutemeljenost italijanskih zahtev v Primorju in škodljivost londonskega pakta tudi za Zahod. ¹⁴¹ Parlamentarci so delegatom postavljali razna vprašanja, na katera je Bogumil odgovarjal, kot je kasneje trdil, »povsem resnično«, da bi tako napravil vtis. Kmalu pa se je izkazalo, da Britancev niso zanimale težnje odbora ali Jugoslovanov, temveč so hoteli preko njih samo izvajati pritisk na Srbe, da bi dosegli spravo med Kraljevino Srbijo in Bolgarijo: »Buxton nam je polagal na srce, da je neobhodno potrebno, da pride do sporazuma med Bulgari in Srbi. Ako se to zgodi bomo mogli računati na odločno podporo engleske javnosti tudi v drugih vprašanjih. Anglija se bori na življenje in smrt in sloga srbsko-bulgarska ji je potrebna. Sedaj smo videli, kam pes taco moli. Trst jih prav malo interesira, ampak gre se jim za to, da se priključi Bulgarija antanti. Pred Westminstrom smo diskutirali naše vtise, bili smo precej potlačeni, pa Watson nas je tolažil.« ¹⁴²

Ko se je hotel odbor predstaviti britanskemu zunanjemu ministru, siru Edwardu Greyu, in mu predati isti memorandum, kot ga je že maja francoski vladi, so emigranti za pomoč prosili srbskega poslanika v Londonu, Mateja Boškovića, ki pa ni bil zadovoljen z njegovo vsebino,

¹³⁷ Paulova, *Jugoslovenski odbor*, 88.

¹³⁸ Odbor si kot *zastopnik naroda* ni mogel privoščiti se spuščati v teritorialna pogajanja ali sprejeti kompromise, ker ni imel za to nobenega *mandata* oziroma kot pravi Ogris »/.../ *Narava vprašanja je bila že taka, da je moral biti maksimalni program J. O. tudi minimalni.*« Seveda so se politični emigranti tudi zelo dobro zavedali, da takega postopanja narod v domovini nikoli ne bi odobral. Paulova, *Jugoslovenski odbor*, 88; Ogris, *Borba*, 16.

¹³⁹ Vošnjak, *Dnevnik*, 47.

¹⁴⁰ Hinković, *Iz velikog doba*, 279.

¹⁴¹ Pirjevec ugotavlja, da so poskušali slovenski člani odbora po manifestu vsaj ustno posredovati Britancem svoje misli glede Primorja, začenši s komisijo. Tekom diskusije je tako Vošnjak na vprašanje po slovenskih načrtih glede Trsta v javnosti prvič omenil možnost svobodne državnice, ki bi bila v federaciji z združeno Jugoslavijo. Pirjevec, *Trst*, 74.

¹⁴² Vošnjak, *Dnevnik*, 55.

ker se naj ne bi zadosti upoštevalo vlogo in pomen Srbije pri združevanju. Na njegovo vztrajanje (s tiho podporo Pašića) so pristali na kompromisno redakcijo: 1. črtali so izraza *Jugoslavija* in *jugoslovanski narod* kot naziva za bodočo državo in narod – Bošković je argumentiral, da so Britanci v tem zelo natančni, in Vošnjak je bil istega mnenja (vsaj glede terminologije), ker je bil za njih nation »narod, organiziran v državo«, a je hkrati pripomnil, da ga očitno ni bilo toliko strah izraza za enotni narod kot dejstva, da se imenuje jugoslovanski.¹⁴³ 2. Spremenili so pasus, kjer je bilo govora o zgodovinskih pravicah Hrvatov do Dalmacije (teh Bošković ni hotel priznati) – po mnenju Vošnjaka je bil ta stavek v »ustavopravnem pogledu« povsem na mestu, čeprav je priznaval, da stališče poslanika ni bilo povsem brez osnove, vendar naj bi ga vodil predvsem politični oportunizem.¹⁴⁴ Trumbić je verjetno popustil, ker ni hotel tvegati, da izgubijo podporo Srbije v trenutku, ko je stopil odbor pred zaveznike z zahtevo po združitvi vseh jugoslovanskih teritorijev, s posebnim poudarkom na Istri in Dalmaciji. Tudi Vošnjak, ki je branil stališča odbora kot pravnik, je popustil, ker je bil mnenja, da *odprti konflikt ne bi imel nobenih koristi*.¹⁴⁵ Kasneje je v spominih zapisal, da tega soočenja ni imel za nevarnega, čeprav je odkrilo jasne ter načelne razlike (te so zadevale same temelje združitve – nova država ali razširjena Srbija), in meni, da je bilo začetek nesporazuma med poslanikom Boškovićem in odborom – *nesporazuma, ki je imel zelo težke in neprijetne posledice*.¹⁴⁶

Ker je Grey nenadoma zbolel, je začetek julija delegacijo odbora sprejel njegov namestnik, lord Crowe, ki ni priznal, da jim je bila s sprejetjem pakta storjena krivica. Emigrantom ni mogel veliko obljubiti, a je povedal vse, ko jim je dejal »Noben narod se ni osvobodil na en mah«, kar Vošnjak imenuje *evangelij* tedanje Britanije.¹⁴⁷ Slovenec tudi ni bil zadovoljen s sestavo delegacije, ker v njej ni bilo niti enega predstavnika prizadetih ozemelj londonskega pakta: »Zastopal sem stališče, da morajo biti v deputaciji oni člani, ki so iz dežel, ki se bodo okupirale. Greg/orin/ je kimal, storil pa ni nič. Tako sem bil popoldne v Richemond ob času, ko je bila deputacija v Foreign office /zunanje ministrstvo/.«¹⁴⁸

*

¹⁴³ Vošnjak, *U borbi*, 45.

¹⁴⁴ Ibidem, 46.

¹⁴⁵ Ibidem, 47.

¹⁴⁶ Ibidem, 45.

¹⁴⁷ Ibidem, 47.

¹⁴⁸ Vošnjak, *Dnevnik*, 62.

V zahodnih centrih moči so jugoslovanski emigranti kmalu spoznali, da velike sile niso imele posluha za njihove težnje; vodilni krogi v Parizu in Londonu so bili preveč okupirani z lastnimi vojnimi problemi in zlasti v zadevi Avstro-Ogrske so se pogledi obeh povsem razlikovali, ali kot ugotavlja Albin Ogris: »/.../ nič ni bilo v tistih časih od mišljenja zapadnoevropskih politikov tako oddaljeno, kakor razbitje 'stare' častitljive Avstrije, poosebljene tradicije in autoritete.«¹⁴⁹ Medtem ko je bila takrat v njihovih očeh militaristična Nemčija glavna sovražnica, je bila habsburška monarhija »/.../ le odvisen pomočnik, ki se mu mora radi njegove poslušnosti prizanesti.«¹⁵⁰ Zahodni zavezniki so svoj odnos do jadranskega in celotnega jugoslovanskega vprašanja povsem jasno opredelili že v zloglasnem londonskem paktu; v njem so v bistvu zavzeli negativno držo do vojnega programa Srbije in jugoslovanske politične emigracije ter slednjim sugerirali, da ne morejo upati v popolno realizacijo jugoslovanskega programa. Odbor se je v teh težkih časih po pomoč in podporo najprej obrnil na svoje dobre prijatelje in simpatizerje (tj. predvsem posamezne intelektualce),¹⁵¹ nato pa tudi na javnost, z obširno (a žal samo delno odmevno) propagando; kot ugotavlja Ogris, je imelo njihovo delo vse do krfske deklaracije predvsem značaj *propagandnega in pionirskega prizadevanja*.¹⁵² Gotovo jim ni pomagalo, da njihove težnje niso bile kompatibilne z načrti italijanskih vladnih krogov za ozemlja Avstro-Ogrske. Ti so uporabili svoj velik vpliv v državah antante, da so oteževali ali kar onemogočali delovanje emigrantov. Zato se je odbor po sprejetju pakta še ožje navezal na srbsko vlado oz. povsem sledil liniji svojega predsednika, ki je zagovarjal mirne in dobre odnose s Srbijo, ter bil pripravljen povsem sodelovati z njo, braniti njeno politiko in prejemati njena navodila. To pretirano opiranje na bližnjega zaveznika je naslednjo pripeljalo leto do prve večje interne krize.

... in Slovenci napravijo prve korake v Parizu in Londonu

Podobne, mogoče še bolj neprijetne, izkušnje kot so jih nabrali uradni predstavniki odbora v prvih uradnih srečanjih s krojilci zavezniškega javnega mnenja in politike so imeli tudi slovenski emigranti vse od prihoda v zahodne prestolnice, ko so poskušali, tudi na lastno pest, angažirati razne vplivne osebnosti za svoje težnje. Sprva so sicer naleteli na marsikatero naklonjeno uho in bili deležni tudi nekaj spodbudnih besed, vendar so se morali že kmalu navadi tudi na njim bolj nenaklonjena mnenja.

¹⁴⁹ Ogris, *Borba*, 15.

¹⁵⁰ Ibidem.

¹⁵¹ To so bili npr. v Franciji E. Denis, L. Leger, R. Henry, Haumant ter v Britaniji že omenjena trojica Evans, Steed, Seton-Watson in mnogi drugi.

¹⁵² Ogris, *Borba*, 21.

Konec maja 1915 se je tako ostalim emigrantom v Parizu končno pridružila tudi *primorska trojica*,¹⁵³ tj. Slovenca Vošnjak in Gregorin ter istrski Hrvat Trinajstić – z besedami Ogrisa »najvernejši drug slovenskim emigrantom« –, ter iz lastne iniciative stopila do več pomembnih osebnosti francoske politike, da bi jim razložila »narodnostno stanje v naših deželah«. ¹⁵⁴ Govorili so z vplivnimi politikami in publicisti, kot npr. Stéphenom Pichonom, Gabrielom Louis-Jarayem in G.-B. Clemenceaujem, ki so izrazili razumevanje in obljubili podporo težnjam emigrantov, enako kot zgodovinar Ernest Denis. Manj spodbudne in harmonične besede jim je žal namenil Victor Bérard, ki je imel resne dvome glede jugoslovanske politike Srbov, kar pa za trojico ni bilo nič novega, saj so se zavedali, da »Srbska politika še ni postala jugoslovanska«. ¹⁵⁵ Stopili so tudi do ruskega veleposlanika Izvolskega, ki ni skrival svojega začudenja nad tem, da so se Slovenci pridružili jugoslovanskemu gibanju, ali dvoma, da je bilo to prvenstveno iz verskih razlik sploh izvedljivo. Bogumil je pravilno ocenil, da je imel ruski predstavnik pomisleke glede vpliva zahodno usmerjenih katolikov na vzhodno (rusko) usmerjene pravoslavce, ¹⁵⁶ v zvezi s čimer ga je poskušal pomiriti z dobro zastavljenim argumentom, da se lahko *ustvari državno obliko, ki bo zagotovila versko slogo in mir, ker bi bili samo združeni s Srbi dovolj močni, da se ubranijo pangermanizmu*. ¹⁵⁷ Za trojico drža ruskega veleposlanika ni bila nobeno presenečenje, ker so že dobro vedeli, da se uradna Rusija ni zanimala za njihove težnje ali kot je zapisal slovenski delegat: »Prevoshoditelstvo vidno ni imelo mnogo smisla za naše manjšinsko vprašanje.« ¹⁵⁸

Kratek postanek v mestu ob Seni sicer trojice ni pospremil s kakšnimi večjimi uspehi, kar pa za njih ni bilo tako hudo, ker je bil v vsakem primeru le odskočna deska do pravega cilja, Londona. Po prihodu v britansko velemesto in center svetovne velesile začetek junija so Bogumil Vošnjak in ostali novopečeni primorski oziroma slovenski člani Jugoslovanskega odbora, nedvomno pod močnim vtisom njim grozovitih določb vse do konca vojne pretečega pakta, ¹⁵⁹ nemudoma začeli s pravim delom; kot je razvidno iz dnevnika, je Vošnjak v zadevi Primorja oz. Slovencev sodeloval predvsem z Gregorinom, Županičem in Trinajstićem –

¹⁵³ Sam Vošnjak uporablja ta izraz v dnevniku, npr. na str. 69.

¹⁵⁴ Ogris, *Borba*, 8.

¹⁵⁵ Vošnjak, *Dnevnik*, 48.

¹⁵⁶ Bogumil mu je tako pravil v spodobni ruščini: »Ni se bati, da bomo mi Slovenci in Hrvati kot katoličani vplivali na pravoslavno Srbijo, ampak ta bo ostala vedno silnejši činitelj, posebno v verskem oziru.« Vošnjak, *Dnevnik*, 49.

¹⁵⁷ Vošnjak, *U borbi*, 28.

¹⁵⁸ Vošnjak, *Dnevnik*, 49.

¹⁵⁹ Ko so zvedeli za določbe pakta, je zapisal Vošnjak v dnevniku: »Izvedeli smo, kako grozna je konvencija. Ako se ona obistini, bo življenje Jugoslovanov grozno.« Vošnjak, *Dnevnik*, 52.

Jedlowskega pri skupnih nastopih skoraj ne omeni. V angleški metropoli so imeli prve neposredne stike z britanskimi diplomati, strokovnjaki in drugimi vplivnimi osebnostmi: med drugimi so bliže spoznali trojico britanskih prijateljev ter imeli tudi dosti priložnosti predstaviti se državnikom in politikom tako v uradnih nastopih (npr. pred balkansko komisijo) kot na štiri oči. Začetna navdušenost nad novo okolico in ljudmi ni trajala prav dolgo. Še prehitro se je sprevrgla v frustracijo in občutek diskriminacije, ker so spoznali, da v Zahodni Evropi obstajajo velike ovire za njihovo delo, posebej tisto proti londonskemu paktu. Že spočetka so morali ugotoviti, da so bili Slovenci skoraj povsem neznani,¹⁶⁰ ali kot je kasneje nazorno zapisal Albin Ogris: »Tuji svet nas ni poznal, o naši slovenski eksistenci sploh vedel ni./.../ Bore malo je bilo inteligentov v zavezniških državah, ki so iz zemljepisne ali zgodovinske literature kaj vedeli o nas in še to znanje se ni ponašalo z jasnejšimi obrisi kakor npr. naše znanje o raznih kavkaških gorskih plemenih.«¹⁶¹ Ta neinformiranost pa ni bila njihov glavni problem; to je bila ignoranca zahodnih diplomatov, ki so t. i. slovensko vprašanje razumeli skoraj izključno v kontekstu strateških in geografskih dejavnikov – med vojno je namreč prevladalo mnenje (dejansko je bilo že skoraj aksiom), da Slovenci iz »geostrateških in geografskih razlogov« ne bodo mogli biti del nobene morebitne nove slovanske države.¹⁶²

Proti tema dvema ovirama se je z mešanimi uspehi posebej dejavno boril prav Bogumil Vošnjak. Prve mesece po prihodu v London se je s podporo ostalih Primorcev npr. vztrajno zavzemal za objavo posebne slovenske spomenice, ki naj bi merodajne dejavnike držav antante seznanila s Slovenci in njihovo nadvse pomembno vlogo med Jugoslovani.¹⁶³ Trumbić jo je sprejel z odobravanjem, »češ da je vrlo lepo sestavljena«, in predlagal, da se jo objavi v obliki članka, vendar je Vošnjak vztrajal, »/.../ da je to spomenica, ki mora biti predana velikim silam, ki so sedaj absolutno neorijentirane glede Slovencev.«¹⁶⁴ S strani

¹⁶⁰ Nevednost zahoda niti ni bila presenetljiva, saj Peter Vodopivec ugotavlja, da se pred vojno slovenski politiki in inteligenca niso preveč trudili – »storili so skoraj nič ali zelo malo« –, da bi zahodne države, posebej Francijo in Britanijo, seznanili s svojimi narodnimi aspiracijami. Peter Vodopivec, "Seton-Watson and the Slovenes", v *Great Britain and Central Europe : 1867–1914* (Bratislava, 2002), 84.

¹⁶¹ Ogris, *Borba*, 13.

¹⁶² Iste pomisleke je pred vojno izrazil Seton-Watson v svoji zelo odmevni knjigi *Jugoslovansko vprašanje in habsburška monarhija* (The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy, 1911); Lipušček, *Ave Wilson*, 138.

¹⁶³ Spomenico, ki jo naj bi napisal že prej in se je *slučajno* pojavila v Londonu, v dnevniku kot tako prvič omeni 11. julija: »Mémor, katerega sem že izdelal v decembru v Gorici, se je naenkrat pojavil tu v Londonu. Sedaj ga prirejam, da ga predložimo kot posebno spomenico Južnih Slovanov iz notranje Avstrije.« Že naslednji dan je seznanil z njo tudi ostale primorske kolege: »Prvo čitanje slovenskega memoriala. Dobijo vsi Županič, Trinajstić, Gregorin v presojo, vsak na dva dni.« Končni tekst spomenice pa je bil 21. julija odobren od vseh: »Mémor predložen v seji naše skupine in sprejet.« Vošnjak, *Dnevnik*, 64, 65, 67; isti, *U borbi*, 54.

¹⁶⁴ Vošnjak, *Dnevnik*, 78.

ostalnih članov je bila deležna nemalo kritik, ker naj bi samo ponovila misli, ki so bile že izražene v vseh prejšnjih spomenicah, le da sedaj s poudarkom na slovenskem problemu. Zlasti Supilo ji ni bil niti malo naklonjen – izrekel je za nas usodne besede »Za Hrvate se še nekaj menijo, kar je slovenskega Primorja, to je že končano«, kar je izzvalo Vošnjakov pikri odgovor »Rekel sem, da smatrajo nas Slovence za 'lješinu'. Tem večja je naša dolžnost, da govorimo o njih«. ¹⁶⁵ Spomenica je bila končno le sprejeta in posredovana posameznim vladam antante, med katerimi je vsaj v britanskem zunanjem ministrstvu, kot je zvedel Vošnjak od mladega in dobro povezanega angleškega pravnika Fitzgibbona R. Younga, izzvala *pravo senzacijo* in jih seznanila z *mnogimi poprej neznanimi zadevami* ¹⁶⁶ – vendar, kot je pokazal čas, očitno brez trajnega ali večjega učinka.

Ne preseneča, da so se v sklopu tega dela kmalu pojavili resni konflikti med Slovenci in trojico britanskih prijateljev okrog poteka zahodne meje. Ti so namreč veliko časa in energije namenili za reševanje Dalmacije, a niso bili voljni istega storiti tudi za Trst in Primorje. ¹⁶⁷ Stališče Vošnjaka v tej zadevi je bilo jasno in neomajno: potek meje naj bi določili po vojni – na mirovni konferenci ali po volji naroda –, ne prej, ko za to niso bile prave razmere. ¹⁶⁸ Prav to pa so delali ti prijatelji, ki so že takrat v javnosti predlagali določene razmejitve (tj. za Slovence nesprejemljivo kompromisno Evans-Watson-Wilsonovo črto po istrski Raši) in tako povsem nepooblaščno *mešetarili* z jugoslovanskimi ozemlji, *prejudicirali* bodoče meje in sploh emigrantom delali veliko škode. ¹⁶⁹ Naši Primorci so jih brez večjega uspeha poskušali prepričati, da svoja stališča spremenijo v prid Slovincem. V spremstvu kolegov je imel Vošnjak sredi junija npr. »dolgo strokovno konferenco o naših bodočih mejah« z znanim arheologom in dobrim poznavalcem jugovzhodne Evrope Arthurjem Evansom, ki je neomajno branil mejo na Raši kot *pravo historično mejo Italije* in bil povsem nedostopen za argumente emigrantov: »Vsi smo to odločno pobijali /mejo na Raši/. Poudarjali smo, da se ne gre tukaj za arheologijo ali strategijo, temveč za narodno voljo prebivalcev. A pot iz tega labirinta nismo našli.« ¹⁷⁰ Vošnjak je nanj poskušal vplivati tudi v pismih, a je bil enako neuspešen kot v osebnih razgovorih: »Evansu sem pisal jako lepo pismo, v katerem sem ga prosil, da naj podpira naše slovenske težnje, češ da potrebujemo prijatelje. Značilno, da na to

¹⁶⁵ Ibidem.

¹⁶⁶ Vošnjak, *U borbi*, 135.

¹⁶⁷ Vodopivec, "Seton-Watson", 85.

¹⁶⁸ Vošnjak, *U borbi*, 56.

¹⁶⁹ Ibidem.

¹⁷⁰ Vošnjak, *U borbi*, 52–53.

pismo ni odgovora.«¹⁷¹ Od trojice britanskih prijateljev je bil Henry Wickham Steed, zunanjepolitični urednik *Timesa* in dolgoletni zagovornik prizadevanj Jugoslovanov v Avstro-Ogrski, – kot ugotavlja Pirjevec – »bližji« slovenskim pogledom na Primorje in je celo pomagal njihovim predstavnikom navezati stike z britanskim zunanjim ministrstvom, da so lahko prikazali merodajnim britanskim diplomatom, »/.../ kako pomembno je ohraniti celovitost slovenskega narodnega organizma, če naj postane učinkovit branik pred nemškim pritiskom na Jadran«. ¹⁷² Kljub temu je nedvomno še vedno delil skepso škotskega prijatelja (naslednjega eksperta) glede vključitve slovenskega ozemlja v Jugoslavijo. ¹⁷³ Znani publicist in priznan strokovnjak za jugoslovansko vprašanje (Škot) R. W. Seton-Watson je šele ob izbruhu vojne delno revidiral svoja predvojna stališča o Slovencih. Do tedaj jih je izključeval iz vsake predvidene rešitve jugoslovanskega vprašanja, nato pa končno le vključil v predlagano »South-Slav union« (južnoslovansko zvezo). ¹⁷⁴ Na veliko razočaranje slovenskih emigrantov je vztrajal, da se mora primorje s Trstom prepustiti Italiji, in prišel zaradi tega z njimi v odkrit spor, ki je bil tudi vzrok za trenja znotraj odbora. ¹⁷⁵ Celó na pritisk slednjega je prijatelj samo malo spremenil svoje mnenje in B. Vošnjak ga je skušal še večkrat (neuspešno) pridobiti za Slovence oz. vsaj prepričati, da spremeni svoje poglede glede meje (Raša) in Trsta, ker »/.../ da je on jedini, ki daje Trst Italijanom, dočim so drugi pisatelji, ki nimajo z nami nikakega stika mnogo pravičnejši in reklamirajo Trst Sloveniji«. ¹⁷⁶ Iz tega in drugih razlogov je imel slovenski emigrant zelo negativno mnenje o t. i. škotskem kozlu ¹⁷⁷ in namen »/.../poiskati angleškega publicista, ki bo imel več smisla za naš problem, za slovenski problem«. ¹⁷⁸ Kasneje se ni več tako zelo razburjal nad nazori tega pomembnega in vplivnega prijatelja Jugoslovanov (vendar se ni nikoli zares sprijaznil z njimi), ali kot poroča o srečanju z začetka 1916: »Rekel sem: Ne želim, da bi vladalo med Vami in menoj nesporazumljenje (misunderstanding). Moja dolžnost je, da čuvam naše primorsko stališče. To pa ne izključuje, da visoko cenim Vaše delo, storjeno tu v Angliji za Jugoslovane v obče. Na to je rekel o Trstu, da so tradicije italijanske in večina prebivalstva neslovanska. Nato sem živo oponiral.

¹⁷¹ Vošnjak, *Dnevnik*, 76.

¹⁷² Pirjevec, *Trst*, 74–75.

¹⁷³ Lipušček, *Ave Wilson*, 137–138.

¹⁷⁴ Vodopivec, "Seton-Watson", 83–84.

¹⁷⁵ Trumbić je sicer zavzel »zelo korekten položaj«, ker ni dovolil, da bi se s tem kompromitiralo odbor, a je bil (vsaj takrat) za Slovence preveč popustljiv do Angležev, tako da so na zasedanju 26. junija od njega zahtevali, da obrazloži odnos Škota do odbora: »Trinajstič zahteval, da mora Trumbić/ pojasniti položaj Watsona. Gregorin/ se hudo ljutil na Watsonovo/ brošuro: *What is at stake? Meštović se nam priključil in rekel, da ne gre, da se Slovence tako tretira, kakor to čini Watson. Živahna debata, vsi istega mnenja.*« Vošnjak, *U borbi*, 56; Vošnjak, *Dnevnik*, 68.

¹⁷⁶ Vošnjak, *Dnevnik*, 68.

¹⁷⁷ Ibidem, 78.

¹⁷⁸ Ibidem, 74.

Pa razšla sva se povsem prijateljski.«¹⁷⁹ Britanski podporniki jugoslovanskih emigrantov se nikoli niso mogli ogreti za te, kot so mislili, pretirane teritorialne zahteve Slovencev oz. Jugoslovancev, ker sta bila Trst in tudi zahodna obala Istre izrazito italijanska. V tej točki so tako emigranti dejansko zahtevali več kot jim je po narodnem principu pripadalo.

Slovenski delegat v Nišu

Po burnih mesecih v Londonu je napravil Bogumil konec avgusta 1915 krajši izlet čez kanal v Švico. Sredi idilično spokojnih gora je zopet videl očeta Mihaela, ki mu je prinesel veliko novico iz domovine: proti njemu je potekala preiskava zaradi veleizdaje.¹⁸⁰ Iz arhivskih virov je razvidno, da so avstrijske oblasti (*K.u.K. Stations Kommando Görz*) že konec marca pri njem poizvedovale o sinovi odsotnosti (razlogih, lokaciji bivanja itd.), on pa je kot izgovor še vedno uporabil zdravljenje.¹⁸¹ Ne vemo, ali so mu verjeli ali ne, je pa pridobil zadosti časa, da je uredil svoje finance – tj. spravil čim več premoženja čez mejo – ter se končno pridružil sinu v emigraciji, kjer mu je bil v veliko pomoč; tako z denarjem kot (mogoče celo še bolj) z raznimi nasveti.¹⁸² A Švica je bila samo kratka etapa, ne končni cilj Vošnjakovega potovanja. To je bilo od samega začetka v znamenju obveščanja različnih osebnosti o slovenskem vprašanju in pridobivanju njihove podpore, npr. v Parizu pri srbskem poslancu Milenku Vesniću¹⁸³ ali v Ženevi pri češkem emigrantskem politiku Tomášu Masaryku. Žal mu slednji ni mogel povedati nič spodbudnega v zvezi z razmerami in vzdušjem v Italiji, vsaj za Jugoslovane, vendar je na prigovarjanje Bogumila, ki je dobil strašen vtis, »da ni ljudi na Angleškem, ki bi razumeli slovenskega vprašanja«, le obljubil, da se bo v Londonu zavzel za Slovence.¹⁸⁴ S Čehom je imel še naprej zelo plodne stike, saj ga je npr. obveščal o stališčih evropske politike do njihovih teženj, posebej v zvezi z londonsko pogodbo.¹⁸⁵ Pričakovani vrhunec teh in podobnih bolj ali manj uspešnih postankov je nastopil, ko je slovenski popotnik prispel do svojega končnega cilja, tj. Niša, začasnega središča Kraljevine Srbije, ki je tedaj preživljala izjemno težke čase. Že spotoma je postalo

¹⁷⁹ Ibidem, 123.

¹⁸⁰ Ibidem, 80.

¹⁸¹ NUK, Rokopisni oddelek, Ms 1619, Tuja korespondenca: uradni dopis za Mihaela Vošnjaka od k.k. Stations Kommando, Gorica, okrog 26. marca 1915.

¹⁸² Ker je aktivno podpiral protiavstrijsko delovanje svojega sina, so avstrijske oblasti 27. maja 1917 zasegle vso preostalo premoženje Mihaela Vošnjaka v Avstriji. Arhiv Republike Slovenije, AS 1039, f. 1, Odlok o zaplembi premoženja.

¹⁸³ Vošnjak mu je predal povzetek slovenske spomenice, o kateri pravi v dnevniku: »Predal sem Vesniću na kratko sestavljene važne misli iz spomenice, tako ono, da zahteva načelo 'balance of powers' krepko Slovenstvo - saj so Slovenci nekaj jezicček na tej balance, kakor tudi osnovanje entité étatique /državnost/ Trsta, ki bi pripadal Srbiji in užival podoben položaj kakor Hamburg v Nemčiji.« Vošnjak, *Dnevnik*, 80.

¹⁸⁴ Vošnjak, *Dnevnik*, 81.

¹⁸⁵ Ibidem, 10.

jasno, da ne more gojiti nobenih iluzij glede sprejema, kot mu je lahko iz prve roke v Skopju poročal črnogorski politik in sotrpín Čira Kamenarović, ki ni risal prav spodbudne slike položaja: »Pol lamentacij, kako da naše jugoslovanske stvari slabo stojijo v Nišu. Imperializem in vojaški krogi dominirajo. Legija /tj. dobrovoljci/ ne napreduje, ni prave volje, da se njo snuje.«¹⁸⁶ Srbiji je namreč tedaj na severu grozila nemška ofenziva, na jugu pa so vsak dan pričakovali vojno z Bolgarijo. Slovenec je bil zato izjemno presenečen, ko je odkril, da je narod ohranil vero v zmago in so bili oblastniki povsem dostopni za njegove težnje: »Začuden sem bil s kakšnim interesom so govorili politiki v težkih dnevih pred Srbsko-Bolgarsko vojno o naših nacionalnih problemih; kot da Srbija ne bi bila v nevarnosti.«¹⁸⁷

Za časa kratkega bivanja v Nišu (od 29. septembra do 7. oktobra 1915) je govoril z mnogimi vplivnimi srbskimi osebnostmi. Že dan po prihodu je spoznal Nikola Pašića, ki je napravil velik vtis nanj, in Slovenec mu je izkazal nenavadno čast, ko se mu je poklonil »/./ v imenu slovenske delegacije jugoslovanskega odbora.«¹⁸⁸ S to gesto je naznanil, da je prišel v Niš kot uradni zastopnik slovenskih članov odbora (da je torej govoril v njihovem imenu) ter z namenom dobiti »pobude za nadaljnji rad.«¹⁸⁹ Sredi prvega srečanja je dobil vtis, da se srbski predsednik dejansko zanima za Slovence, nedvomno tudi zaradi sledeče geste: »Z menoj /Vošnjak/ je bil Kamenarović in ko je poslednji počel govoriti o svojih zadevah, ga je prekinil P/ašić/, da so to posli in da je bil njegov namen se upoznati z menoj.«¹⁹⁰ Visokega srbskega sogovornika je seznanil s težavami slovenske propagande v Veliki Britaniji in diskutirala sta o načrtih velesil glede samostojne Hrvaške; tu je stari politik ponovno pokazal določeno obzirnost do slovenskih pomislekov, ker je npr. emigrantu zagotavljal, da so velike sile postale že dosti popustljivejše in priznavajo ozko povezanost slovenskih in hrvaških dežel, še dodatno pa je potrdil, da ima njihove prebivalce za povsem enakovredne, ko je tudi rekel: »Prav je, da bodo Hrvati in Slovenci vprašani ali se hočejo združiti s Srbijo.«¹⁹¹ Presenetljivo je, da je Pašić v tej izmenjavi zavzemal – kot ugotavlja Janković – tako liberalna stališča do jugoslovanskega vprašanja, ker si kaj takega gotovo ni dovolil ob prvem srečanju s Supilom, in verjetno niti, ko je imel podoben razgovor s Trumbićem.¹⁹² Ko sta se naslednjič videla, mu je Vošnjak predal slovensko spomenico in se mu tudi zahvalil, da so vključili Slovence v niško deklaracijo; po mnenju njegovega sogovornika naj bi bil to »čin politične

¹⁸⁶ Ibidem, 87.

¹⁸⁷ Vošnjak, *U borbi*, 73.

¹⁸⁸ Vošnjak, *Dnevnik*, 87–88.

¹⁸⁹ Ibidem, 88.

¹⁹⁰ Ibidem.

¹⁹¹ Ibidem.

¹⁹² Janković, *Srbija*, 260.

potrebe«. ¹⁹³ Opozoril ga je na t. i. hrvaške in slovenske posebnosti (tj. posebne razmere), ki jih morajo upoštevati, in omenil načelo samouprave (angleški »selfgovernment«), na kar mu je Pašić omenil srbske sreze in mu zagotovil, da se ne on ne stranka ne bodo upirali popolni hrvaški avtonomiji, saj hočejo, »/.../ da se postopa na najliberalnejši način.« ¹⁹⁴ Zdi se, da so ta *preveč* liberalna stališča Vošnjaka malo prestrašila, ker bi lahko pomenila *opuščanje ideje narodne enotnosti* oz. bi bila lahko posebno za Slovence »velika liberalnost« razumljena kot nezanimanje. ¹⁹⁵ Na vprašanje, ali bi Srbi nasprotovali »ožji zajednici Slovencev in Hrvatov«, mu je odgovoril, da bo dana Slovincem »/.../ popolna svoboda, da sami določijo, kar se jim zdi najbolje«. ¹⁹⁶ Srbski predsednik je tako za bodočo skupno državo zagovarjal unitarno (oz. centralistično) ureditev z lokalno samoupravo – kot nujen odstop oz. surogat federalizmu – na osnovi obstoječe srbske sreske samouprave. Na koncu sta načela še zloglasni londonski pakt, ki po mnenju Pašića *verjetno* ne bo realiziran, nakar je srbski predsednik Vošnjaku pritrdil glede postopanja Seton-Watsona, in sicer »/.../ da je jako neumestno, ako se danes rišejo karte, ko nikdo še ne ve, kak bo izid.« ¹⁹⁷

V Nišu se je posvetoval tudi z mnogimi ministri; govorili so o londonskemu paktu, o samostojni hrvaški oziroma eventualno hrvaško-slovenski državi – taki tvorbi je ostro nasprotoval –, o združitvi in določenih vidikih notranje ureditve skupne države itd. ¹⁹⁸ Janković ugotavlja, da v tej fazi vojne večina političnih strank in politikov v Srbiji ni imela konkretnih ali izdelanih stališč niti o t. i. jugoslovanskem vprašanju niti o načinu njegove rešitve in da je ostalo odprtih (ne glede na niško deklaracijo) še več, celo osnovnih, vprašanj, povezanih z jugoslovanskim programom (tako npr. notranja ureditev bodoče države in način združitve). ¹⁹⁹ Vse stranke so bile sicer za unitaristično ureditev, vendar so jo mnogi politiki (vključno s Pašićem) mešali oz. enačili s centralizmom. Samo nekateri med njimi so (prav tako kot stranke) priznavali obstoj določenih plemenskih in teritorialnih posebnosti v jugoslovanskih ozemljih Avstro-Ogrske ter tudi nujnost določene decentralizacije ali vsaj ohranjanja obstoječih avtonomnih ustanov v prehodnem obdobju. ²⁰⁰ Vendar so srbski ministri v teh pogovorih z Vošnjakom v bistvu izrazili razumevanje za t. i. slovenske in

¹⁹³ Vošnjak, *Dnevnik*, 90.

¹⁹⁴ Ibidem.

¹⁹⁵ Vošnjak, *U borbi*, 67.

¹⁹⁶ Vošnjak, *Dnevnik*, 90.

¹⁹⁷ Ibidem.

¹⁹⁸ Iz dnevnika je razvidno, da je govoril z Jovanom Jovanovićem (zunanji minister), Velizarjem Jankovićem (gospodarski minister), Ljubo Davidovićem (minister za prosveto), Ljubomirjem Jovanovićem (notranji minister) in Vojislavom Marinkovićem (minister za narodno gospodarstvo). Vošnjak, *Dnevnik*, 87–95.

¹⁹⁹ Janković, *Srbija*, 250–251.

²⁰⁰ Ibidem, 275–276.

hrvaške specifikke ter zagotavljali, da se jih bo upoštevalo. Minister Vojislav Marinković je tako Vošnjaku rekel: »Ako pride do združitve, se ne sme nič zgoditi po sili, ampak po slobodni volji vseh. Ne sme se hoteti usiliti upravni režim, ki ne bi odgovaljal potrebam prebivalstva. Tudi, ako slovenske dežele ne bi bile združene s Srbijo, vendar bo Srbija vse storila, da se to izvrši v bodočnosti.«²⁰¹ Enako uvideven je bil minister Jova Jovanović, ki pa za razliko od Pašića ni bil tako optimističen glede londonskega pakta – po njem konvencije niso nespremenljive, vendar je pristavil dosti bolj realistično: »Vse bo odvisno od političnega položaja ob času sklepanja miru.«²⁰²

Med ostalimi pomembnimi srbskimi osebnostmi, s katerimi je Bogumil tedaj vzpostavil prve formalne stike, nedvomno izstopa politik Stojan Protić, ki je napravil »še silnejši«²⁰³ oz. (kot pravi v spominih) *bolj intelektualen*²⁰⁴ vtis od Pašića. Z njim je debatiral predvsem o določenih vidikih ustroja skupne države. Nista imela istih stališč glede medsebojnega odnosa cerkve in države, a sta oba zastopala mnenje, da dosedanji odnos med Hrvaško in Ogrsko ne more biti vzor za bodočo notranjo ureditev (po mnenju obeh je bil preširok): »Stvoriti je treba nekaj, kar bo med zvezno državo in unitarno državo. Tendenca mora biti ta, da se stremi za unifikacijo. Pa to se mora vršiti gradatim /postopoma/.«²⁰⁵ V skladu s Protićevo vizijo naj bi prevladal »angleški duh samoodločitve« ali samouprave (tj. prenos vseh poslov notranje uprave z državnih pristojnosti na samoupravne organe).²⁰⁶ Misel ožje zvezi med Hrvati in Slovenci, kot si jo je zamislil Vošnjak, pa pri njem ni naletela na odpor, kar niti ne preseneča, saj je v eni koncepciji tudi že predvidel združitve hrvaških in slovenskih teritorijev v dve ločeni enoti.²⁰⁷ Kasneje je priznal, da Srbi – katerih *hegemonijo* v novi državi je zavračal – predolgo živijo v tej svoji t. i. »francoski centralizaciji« in se morajo v upravi še veliko naučiti od Hrvatov in Slovencev.²⁰⁸ Protić je tako samoupravi dejansko pripisoval mnogo večji pomen pri reševanju jugoslovanskega vprašanja kot Pašić. Izhajal je iz stvarnih razlik in posebnosti, ki naj bi se jih rešilo skozi samouprave, a je tudi menil, da v Srbiji princip samouprave ni dovolj razvit.²⁰⁹

²⁰¹ Vošnjak, *Dnevnik*, 93.

²⁰² Ibidem, 88.

²⁰³ Ibidem, 90.

²⁰⁴ Vošnjak, *U borbi*, 69.

²⁰⁵ Vošnjak, *Dnevnik*, 91.

²⁰⁶ Ibidem, 90.

²⁰⁷ Ibidem, 91.

²⁰⁸ Ibidem, 93.

²⁰⁹ Janković, *Srbija*, 261–262.

Slovenski delegat je tekom enotedenskega postanka v začasni srbski prestolnici dobil nedvomno več kot zadosti pobude za nadaljnjo delo, vendar je bil poseben vrhunec njegove misije avdienca pri srbskem prestolonasledniku Aleksandru Karadjordjeviću, ki je nanj napravil zelo pozitiven vtis.²¹⁰ Kot emigrant in član odbora ga je Vošnjak obvestil, da razglašajo v Evropi načelo »eden narod, edna država, edna dinastija« ter zagovarjajo takojšnjo združitev, geslo »sedaj ali nikdar«, medtem ko so bili zavezniki, nasprotno, za *postopno*.²¹¹ Govorila sta tudi konkretno o Slovencih – prestolonaslednik je izrazil zanimanje za njihove razmere in B. Vošnjak mu je zagotovil, da so vse slovenske stranke za združitev, ter ga vprašal še glede avtonomij: »Vse slovenske stranke ne želijo samo združitve s Hrvatsko, ampak s celim našim jugom. Izrazil sem mnenje, da ne bilo dobro, ako bi se po okupaciji takoj odpravile naše avtonomne uprave. Nato on: Nikdo na to ne misli.«²¹²

Medtem ko so zavezniki še vedno razpravljali o pomoči za srbsko vojsko, se je 5. in 6. oktobra začela dolgo pričakovana ofenziva avstro-ogrske in nemške vojske ter niti teden dni zatem bliskoviti napad bolgarskih sil. Situacija v Srbiji je postajala iz dneva v dan resnejša, a šele na spodbudo dobrih prijateljev je Vošnjak nemudoma (7. oktobra) zapustil Niš. Po vojni je moral priznati, da »/.../ se v senci bodoče nesreče ni več dalo resno delati v političnem oziru. Še diplomatov ni bilo več, vse je bilo v rokah vojske. V dežju in megli sem odpotoval iz Niša v Solun.«²¹³ Tam je dobil vtis, da se velesilam ni niti malo mudilo priti svojemu balkanskemu zavezniku na pomoč oz. da so ga že prepustili usodi, saj je do vkrcanja na prvo ladjo iz luke (11. t. m.) prispel le majhen del obljubljene armade in še ta se ni premaknila z mesta: »Anglo-Francozi se še vedno ne mičejo iz Soluna. Pravijo, da bodo branili Solun pred Nemci. Ali je to neizmerno kruta komedija. Koliko grških, francoskih in angleških vojakov pohajkuje v tem Solunu, Srbi se pa borijo ob Savi in Dunaju za svojo eksistenco, na življenje in smrt, za vse.«²¹⁴ Ko je prispel v Atene (14. t. m.), je imel še nekaj upanja, da ni vse izgubljeno, a poročila o poteku bojev so bila vse prej kot spodbudna. Svoje največje upe in strahove je povzel ob odhodu v Italijo (20. t. m.) z besedami, polnimi negotovosti: »V teh dneh občne bojznosti za jugoslovansko bodočnost mi vliva ta grška milovidna pokrajina mnoge utehe in sile. /.../ Pa strašna je vendar misel, da me čaka v letih največje intelektualne sile in moške energije usoda – eksila, čakanja, brezdelja, daleč od domovine. Ali bo usoda res

²¹⁰ V dnevniku je zapisal: »Srečna država, ki bo imela takega vladarja.« Vošnjak, *Dnevnik*, 94.

²¹¹ Vošnjak, *Dnevnik*, 93.

²¹² Ibidem, 93–94.

²¹³ Vošnjak, *U borbi*, 74.

²¹⁴ Vošnjak, *Dnevnik*, 97.

tako brezmejno kruta?«²¹⁵ Po teh dogodkih je imel ob vrnitvi v Švico (5. novembra) veliko za poročati, nemalo tudi o uspehu svoje misije »/.../, ki je na ta način srečno izvršen/a/, seve v žalostnih, tragičnih časih«. ²¹⁶ Še prekmalu pa so postala za emigrante ugibanja trdna realnost, ko so zvedeli (21. novembra.), da je Srbija padla. Na hitro sklicani seji ženevskih članov odbora (prisotna je bila vsa t. i. primorska trojica) so ti sprejeli sklep, da je potrebno nadaljevati z delom: »Vsi smo bili mnenja, da je treba odločno naprej brez ozira na srbsko nesrečo. Naložili so mi precej za London.«²¹⁷ Stanje duha v tej skupini pa lahko mogoče še najbolje ponazori dnevniški zapis: »Nič še ni izgubljeno, sedaj je treba delati s podvojenimi silami.«²¹⁸

²¹⁵ Ibidem, 103.

²¹⁶ Ibidem, 110.

²¹⁷ Ibidem, 112.

²¹⁸ Ibidem.

Spori, trenja in organizirana propaganda malo bližje

Zlom male balkanske zaveznice (t. i. srbska katastrofa) je močno odmeval v vsej tedanji zahodni javnosti, zlasti pa med emigranti, združenimi okrog Jugoslovanskega odbora. Ti kljub nedvomno težkemu udarcu niso zapadli *letargiji in obupu*,²¹⁹ temveč so val simpatij (najbolj medijsko odmevna sta bila herojski boj in tragični umik čez Albanijo) do Srbije in srbskega naroda ter s tem povezane ugodne razmere za širjenje svojih idej izkoristili za začetek organiziranega in velikopoteznega propagandnega dela. Pri tem podvigu so bili deležni več kot izdatne podpore svojih prijateljev – Francoz E. Denis in Čeh T. Masaryk sta v pogovoru z Vošnjakom npr. izrazila upanje, da bo ta srbska nesreča zahodnim zaveznikom končno odprla oči²²⁰ – in spodbudnih odzivov širše javnosti ali, kot je takrat zapisal slovenski emigrant: »Strašne vesti o srbski pogubi so imele vpliv na težki in flagmatičen angleški narodni karakter.«²²¹ Začetek leta 1916 je bil prav tako povsem v znamenju manjših ter večjih uspehov med jugoslovanskimi izseljenci. Podobno kot na t. i. čikaškem zboru (Severna Amerika, marca 1915) so predstavniki naroda v Južni Ameriki na velikem kongresu v Antofagasti (januarja 1916) jasno izrazili svojo neomajno podporo idejam jugoslovanske politične emigracije in jim zagotovili potrebno finančno pomoč; postali so eden od stebrov vedno večje neodvisnosti odbora od srbske vlade.²²² To je bil (ne) povsem po naključju tudi čas, ko so se v Evropi pojavila prva resna trenja in nesoglasja v vrstah jugoslovanskih entuziastov, v središču dogajanja pa so se znašli seveda tudi Slovenci.

Enotnost in sloga: med prividom in stvarnostjo

Navzven so emigranti, združeni okrog odbora v Londonu, ves čas vojne, od začetka do skoraj njenega konca, zunanjim opazovalcem uspešno projicirali všečno podobo enotnosti in sloge, kar je seveda – kot ugotavlja D. Janković – prikrivalo, da v srcu te organizaciji nikoli ni bilo prave enotnosti misli ali povsem složnega dela (in to od same ustanovitve dalje) – to niti ni bilo mogoče, ker so bili člani za kaj takega preveč raznorodni, naključno zbrani in/ali raztreseni po raznih koncih Evrope in obeh Amerik.²²³ Celo Vošnjak, ki je v svojih povojnih slavospevih delu emigracije in njegovega osrednjega vodstva vedno znova dokazoval njihov pomen in nemalo kritično (skoraj prezirljivo) ocenil tozadevni tekst Milade Paulove – ta se naj bi preveč osredotočila na negativne vidike, premalo pa izpostavila pozitivne – je moral v

²¹⁹ Vošnjak, *U borbi*, 87.

²²⁰ Vošnjak, *Dnevnik*, 113, 115.

²²¹ Vošnjak, *U borbi*, 87–88.

²²² Paulova, *Jugoslovanski odbor*, 230–232.

²²³ Dragoslav Janković, *Jugoslovansko pitanje i Krfska deklaracija 1917. godine* (Beograd, 1967), 131–132.

poznejših letih le priznati, da »/.../ niti v taki organizaciji, /.../ kjer je bila zbrana politična elita, prepiri niso bili ravno redki.«²²⁴ Če se ti včasih niso mogli strinjati niti v povsem osebnih zadevah, potem ne preseneča, da se niso mogli tudi v pomembnih političnih vprašanjih. Poleg sicer latentnega nezaupanja so njihove interne odnose bremenili še razni antagonizmi, ki so vsaj delno izhajali iz preteklih lokalnih (tj. provincialnih) in nacionalnih bojev ali nasprotij (npr. hrvaško-srbski). Zgleden primer so prav pritožbe vodilnega slovenskega predstavnika v prelomnem obdobju konec 1915 oz. začetek 1916 nad »provincializmom« dalmatinskih Hrvatov (Dalmatincev) – ti so v odboru predstavljali večino in temu primerno igrali glavno vlogo –, ali kot Vošnjak pravi v dnevniku: »Zapustil sejo skrajno žalosten nad tem provincialnim duhom. Hotel sem reči: Ne delamo tukaj lokalne dalmatinske politike, ampak jugoslovansko.«²²⁵ Isti vir nam razkriva, da je imel njegov avtor takrat še druge, sicer povezane, a osebnejše, probleme; tako se je včasih počutil izključenega ali deloma izoliranega, kar je bila (za nekatere član) posledica njegovega vztrajanja na »slovenskih zadevah« in Slovincih, kar mu je, pravi Vošnjak, potrdil tudi kolega: »Tudi on ima vtis, da se me vsi bojijo.«²²⁶

Med vsemi skupinami v odboru so bili v najbolj občutljivem in kompleksnem položaju prav Srbi, zlasti iz Bosne in Hercegovine,²²⁷ ki so se v (z leti vedno bolj pogostih) konfliktih med srbsko vlado in odborom znašli med dvema ognjema. Vztrajanje bosanske skupine na svojem srbstvu in njena očitna nepripravljenost sprejeti jugoslovanstvo tudi nista omilila rastočega nezaupanja ostalih članov do njih. Slovenci so se počutili – vsaj do neke mere – ogroženi od nekaterih Srbov, a spet ne toliko kot od Supila, ki niti ni skrival, da jih podcenjuje; večkrat je npr. govoril o vodilni politični vlogi Zagreba in Hrvaške med južnimi Slovani v Avstro-Ogrski. V tem zelo napetem ozračju je Vošnjak dobil vtis, da se njegovo delo za Slovence (tj. ustrezna propaganda) onemogoča oz. ovira njegov dostop do politikov, kar je povedal tudi Trumbiću: »Pritožil sem se, da se mene izolira na umeten način. Mi smo tu v eminentno politični misiji, pa ne pridemo s političari v noben stik. /.../ Sicer sem sposoben tudi sam činiti propagando za slovensko stvar. /.../ Pri vsakem koraku čutim kako je potegnjen okoli mene nekak izolirajoč kolobar.«²²⁸ Nezadovoljni s svojim položajem v odboru in njegovim delovanjem so slovenski emigranti samozavestno artikulirali nekaj temeljnih misli:

²²⁴ Vošnjak, *Jugoslovanski odbor*, 25.

²²⁵ Vošnjak, *Dnevnik*, 121.

²²⁶ Iz dnevnika je razvidno, da je Vošnjak že aprila 1916 vprašal Pašića, če se ga je očrnilo kot *slovenskega separatista*, česar ta ni zanikal. Vošnjak, *Dnevnik*, 127, 168–169.

²²⁷ Dušan Vasiljević, Nikola Stojanović, Milan Srškić.

²²⁸ Vošnjak, *Dnevnik*, 124.

»Formuliral sem /Vošnjak/ našo zahtevo v tem smislu, da se mora pri vseh korakih, ki se tičejo bodočnosti Slovencev, pritegniti onega člana Slovenca, ki je ob onem času v Londonu. Slovenci morajo biti obveščeni o diplomatskem barantanju glede naših dežel. Povdarjal sem, da v tej borbi Angležev proti Nemčiji, ki je izzvala najhujši srd Anglije, je cela zgodovina Slovencev sijajna legitimacija. Mi lahko postavimo svoje vprašanje sami na jedinstveno platformo.«²²⁹ Trumbić je te slovenske pritožbe 14. februarja 1916 vzel na znanje in slovenski predstavnik je lahko zadovoljen zapisal v dnevnik: »Razšli smo se z večjim poverenjem, nego smo se sestali. Moja ženevska politika je bila dobro zasnovana.«²³⁰ To pa je bil le uvod v prvo večjo interno krizo, ki je bila velika preizkušnja za Slovence.

Prva kriza in njene posledice: dalmatinski soborec in Slovenci

Zaradi rastočega nezadovoljstva s Franom Supilom, ki je po vsesplošni oceni (zlasti slovenskih) emigrantov postajal vedno bolj nezanesljiv in po njihovem mnenju ravnal preveč na lastno pest,²³¹ se je ta na posebnem zasedanju odbora, sklicanem sredi februarja 1916 v Parizu, nenadoma znašel v središču širšega spora, kjer so bili postavljeni pod vprašaj ne samo način jugoslovanskega združevanja in državna koncepcija bodoče skupne države, ampak tudi nadaljnji odnos odbora do srbske vlade. Na pomembnem februarskem plenumu – začetno sejo imenuje Vošnjak kar »prva seja jugoslovanskega parlamenta«²³² – so se razkrile velike razlike med pogledi večine udeležencev in »Franja«, ki je slikal zelo pesimistično podobo položaja jugoslovanskega vprašanja, tako pri zaveznikih (ki so se mu zdeli neodločni) kot pri uradnih predstavnikih Srbije (ki pa so bili mlačni). Zahteval je, da se uradno srbsko vlado, ki se je (sicer prikrito) še vedno upirala jugoslovanski ideji in vztrajala na stari (hegemonistični) velikosrbski, postavi pred odločitev: če se ne bo transformirala, tj. postala jugoslovanska (se torej odpovedala izključno srbski individualnosti in izvedla širše reforme v jugoslovanskem duhu), naj bi imeli Hrvati dolžnost delati za združitev s Hrvaško. Dalmatinec je postal tarča strastnih napadov različnih članov, tudi slovenskih – zlasti Vošnjaka –, ki so mu očitali še marsikatero drugo (konkretnejšo) izjavo: »Vprašal sem Supila, kako se je on osmelil, da govori o 'Laibachu' velikemu diplomatskemu svetu, ko je vendar slovensko ime povsem enakopravno hrvatskemu in srbskemu.«²³³ Slovenci, ki so bili dosti složnejši kot ostali

²²⁹ Ibidem, 138.

²³⁰ Ibidem, 142.

²³¹ Supilo se je npr. jeseni 1915, ne da bi se poprej posvetoval s kolegi, vmešal v uradne pogovore med Srbijo in zavezniki (tj. zadevalo »jugoslovanska« ozemlja), kar je bilo sprejeto tako v Nišu kot v odboru z zelo velikim neodobravanjem.

²³² Vošnjak, *Dnevnik*, 145.

²³³ Ibidem.

emigranti, med katerimi so bili prisotni različni pogledi na ureditev skupne države (Srbi so bili blizu srbski vladi, Hrvati pa neenotnejši), so enotno nastopali proti vsem težnjam, da se podredi slovenske interese hrvaškimi, ali celo dualističnemu pojmovanju jugoslovanskega vprašanja, ki jih je negiralo kot enakopravni dejavnik združevanja. Iz tedanje Vošnjakove kritike Supilove alternative (tj. dualizma ali vsake druge delne rešitve – npr. velikosrbske), kot jo je skiciral v svojem dnevniku, lahko razberemo ne le njegova osebna stališča do teh temeljnih vprašanj: »Naša zadača je, da pristanejo vlade na državno jedinstvo Slovencev, Hrvatov in Srbov. Da se to doseže, je treba, da se obrnemo do vseh činiteljev, do zastopnika krone kakor do srbske vlade in diplomacije. Povdarjal sem, da sem unionist in ne federalist v tem smislu, da sem za jedno državo in nikakor pa ne za kako hrvatsko prkosno državo. Vsi smo tega mnenja, da bi bila taka Hrvatska silna opasnost. Položaj je opasen, pa ne očajen.«²³⁴

Trumbiću je (vsaj začasno) uspelo pomiriti razgrete glave in preprečiti razcep v odboru, a kot večina članov je še nadalje vztrajal na obstoječem kurzu, celoviti rešitvi, oz. nasprotoval delnemu (etapnemu) osvobajanju. Za emigrante, vsekakor za Hrvate in Slovence, je bila namreč združitev smiselna samo, če bi zajela vse (ali skoraj vse) narodne teritorije (gre za t. i. integralni teritorialni program), zato so seveda tudi povsem nasprotovali srbskemu etapnemu programu in vsakršnemu kupčevanju z jugoslovanskimi ozemlji ter zahtevali, da se spoštuje voljo naroda teh krajev in prizna vse dele t. i. enotnega narodnega telesa za enakopravne.²³⁵ Stari Dalmatinec se je sicer intimno strinjal s Supilom, da so potrebne reforme v jugoslovanskem duhu, in se neutrudno boril proti partikularizmu, vendar je postavljal v tedanjih razmerah v prvi plan izključno rešitev naroda pred tujimi (avstrijskimi oz. italijanskimi) pretenzijami in stvaritev skupne države.²³⁶ Da ne bi prišlo do prekinitve odnosov oz. razhoda s srbsko vlado, se je odbor (pod budnim očesom predsednika) z notranjo ureditvijo, enim od *kontroverznih političnih vprašanj*, ukvarjal le toliko, kolikor je bilo potrebno za *politiko osvoboditve* (kot npr. kasneje v krfski deklaraciji);²³⁷ notranja ureditev naj bi zares aktualna postala šele po vojni.²³⁸ Že takrat pa je nedvomno začel zagovarjati lastne predstave o obsegu in načinu združevanja ter zavzemal dosti bolj neodvisno držo.²³⁹ Z

²³⁴ Ibidem, 146.

²³⁵ Šepić, *Italija*, 153–154.

²³⁶ Paulova, *Jugoslovanski odbor*, 204–206.

²³⁷ Stojanović pravi, da Slovenci (prvotno samo N. Županič, nato pa tudi G. Gregorin in B. Vošnjak) splošno niso hoteli postavljati vprašanja državne ureditve, ker kot ugotavlja: »Svesni da treba izdržati borbo za slovenačke krajeve s jednom saveznom državom, oni nisu nikak pokušavali da ikakvom akcijom skrenu pažnju s glavnoga fronta.« Stojanović, *Jugoslovanski odbor*, 21.

²³⁸ Paulova, *Jugoslovanski odbor*, 207–208.

²³⁹ V komplementarnem memorandumu, ki ga je predal francoski vladi 13. marca – po mnenju Šepića eden najboljših tovrstnih tekstov –, je zagovarjal Jugoslovanski odbor program jugoslovanskega združevanja, ki je

izidom teh zasedanj so bili zadovoljni tudi slovenski emigranti, vključno z Vošnjakom, saj so uspešno zagovarjali svoja stališča: »Slovenska skupina je samostojno nastopila in je postavila načelo trojstva mesto onega dvojice. Slovenci stojijo ob bok Hrvatom i Srbom. Iskali pa bodo mogoče oporo tudi pri Srbih. Kot jeziček na vagi bodo najsilnejši.«²⁴⁰

Za tedanje in bodoče odnose s Srbi in njihovimi najbolj izpostavljenimi predstavniki, na katere je jugoslovanska politična emigracija polagala dobršen del svojih upov in pričakovanj po realni podpori, je bilo zelo pomembno, kako odkrito (tj. javno) se bodo ti zavzeli za jugoslovansko stvar. Obisk srbskega prestolonaslednika (oz. regenta) Aleksandra Karadjordjevića in predsednika Nikola Pašića aprila 1916 v Londonu zato ni bil samo velik medijski dogodek, temveč za vse člane odbora tudi izjemna priložnost, da se na zahodu sliši stališča obeh dejavnikov do kočljive teme združitve in negotovih odnosov z zavezniki, zlasti Italijani. Na slavnostnem sprejemu delegacije britanskih politikov in javnih delavcev se je mladi srbski voditelj javno opredelil za združitev *naroda* Srbov, Hrvatov in Slovencev v eno državo oz. za program jugoslovanskega združevanja, kar je po sočasni oceni Vošnjaka pomenilo, »/.../ da je naš problem postavljen od najavtoritativnejšega faktorja.«²⁴¹ Regent je nanj ponovno napravil močan vtis, ker je v zasebnem pogovoru pokazal zanimanje za Slovence in Primorje: »Povsem je A/leksander/ naš kar se tiče našega Primorja. Imenoval je Slovence najkulturnejši del Jugoslovanov.«²⁴² Pašić je bil dosti previdnejši in je dajal le izjave, za katere je dobro vedel, da jih bodo zahodni zavezniki, tudi Italijani, sprejeli z odobravanjem. Istočasno je poskušal na različne načine pomiriti jugoslovanske emigrante glede odločnosti srbske vlade, da se bo pri velesilah vsestransko zavzela za njihov program.²⁴³ Tedaj je imel Vošnjak ponovno priložnost srbskemu predsedniku osebno razložiti prave razmere v Primorju in mu omeniti tudi idejo *internacionalizacije* Trsta.²⁴⁴ Kot že predhodno je stari politik docela prepričal emigranta, zlasti pa je to dosegel intervju z njim v *Timesu* (3. aprila), v katerem je zelo dobro predstavil program odbora in celo primerno omenil Slovence: »Nisem skoraj mogel verjeti svojim očem, tako dobro je bil izražen naš program. O Slovencih je rekel, da so potrebni bodoči državi v svrhu, da bo ona ne več balkanska, ampak zapadna in

temeljil na likvidaciji *zveste nemške podložnice* Avstro-Ogrske in ustanovitvi *velike in močne* (narodno enotne in teritorialno celovite) jugoslovanske države kot branika proti nemškemu prodiranju, ne Srbije. Energično so tudi zavrnili (poleg delnih rešitev) vse pretenzije Italije do jugoslovanskih ozemelj na Jadranu (narodno načelo). Šepić, *Italija*, 156–157.

²⁴⁰ Vošnjak, *Dnevnik*, 146.

²⁴¹ Ibidem, 162.

²⁴² Ibidem, 161.

²⁴³ Šepić, *Italija*, 158–159.

²⁴⁴ Vošnjak, *Dnevnik*, 163.

evropska država.«²⁴⁵ Pomembni so bili tudi Bogumilovi pogovori s tedanjim srbskim ministrom Jovanom Jovanovičem, katerega je prosil za nasvet glede smeri nadaljnjega dela, tj. propagiranja jugoslovanskega programa, v Britaniji (nasvet se je glasil: »Ni treba več dokazovati naše jedinstvo. Treba je stvar poprijeti bolj praktično.«) ter mu jasno razložil svoje vtise, da je velika zaveznica problem Trsta in Primorja že dala *ad acta*.²⁴⁶ Ko pa je minister izrazil obžalovanje nad pomanjkanjem politikov v emigraciji, mu je Vošnjak odvrnil, da imajo dovolj *političarjev*: »Ako jih bo preveč, bo spora. Pravo čudo je, da se do sedaj še niso skregali.«²⁴⁷

Sporov je bilo dejansko kar nekaj, ob tem da zadeva s Supilom po burnih februarskih sejah še zdaleč ni bila rešena. Povsem jasno je to postalo na plenarnem zasedanju maja in junija 1916, ko je ta v diskusiji ponovno načel hrvaško vprašanje.²⁴⁸ Še vedno pesimističen glede položaja jugoslovanskega vprašanja med zavezniki (glavna ovira je bila sedaj v Italiji) je bil prepričan, da je postal odbor preveč odvisen od srbske vlade in da ne more voditi politike, ki bi lahko v tem kritičnem času ščitila interese hrvaškega in slovenskega naroda.²⁴⁹ Ker je njegova vnovična pobuda po spremembi odnosa (tj. zlasti zahteva po transformaciji Srbije) naletela na odpor pri večini srbskih in slovenskih članov, je 5. junija nenadoma razglasil svoj izstop.²⁵⁰ S tem se je njegovo narodno delo bolj ali manj končalo, dokončno pa ga je prekinila prezgodnja smrt. Kljub vsem težavam, ki so jih imeli z njim, so se ga ostali člani odbora – npr. Vošnjak – na sedmini (in še kasneje) spominjali kot zelo dragega prijatelja in cenjenega sodelavca, z vsemi napakami, ki so ga naredile izjemnega: »Franjo je bil prava domača grča, self made man, pa konfuzen. Bil in ostal je do konca svojih dni reporter v dobrem in slabem smislu. Državnika ni bilo v njem ni toliko, kolikor črnega za nohtom pariške mondenke. Pa mislil je, da mora biti prvi zunanji minister Jugoslavije.«²⁵¹

Organizirano propagandno delo: kaj, kako in zakaj tvežiš?

Spodbujeni z negativnim potekom vojne na Balkanu so začeli jugoslovanski emigranti šele jeseni 1915, v senci katastrofe in kar nekaj mesecev po formalnem konstituiranju ter opustitvi

²⁴⁵ Ibidem, 161.

²⁴⁶ Ibidem, 165.

²⁴⁷ Ibidem, 166.

²⁴⁸ Plenum je bil sklican, da bi razrešili sume oz. govorice, da se namerava srbska vlada z Italijo okrog poteka meje sporazumeti na račun Slovencev in Hrvatov.

²⁴⁹ Šepić, *Italija*, 169–170.

²⁵⁰ Supilo je to radikalno odločitev obrazložil s svojim nezadovoljstvom nad srbsko vlado, zlasti njeno obravnavo jugoslovanskega in hrvaškega vprašanja, in s tem povezanim delom odbora. Nevezan naj bi bil tudi svobodnejši, da stori več v tej zadevi. S tem se je končala epizoda, ki je po mnenju Paulove predstavljala eno najtežjih in najnevarnejših kriz v zgodovini odbora. Šepić, *Italija*, 170; Paulova, *Jugoslovanski odbor*, 210.

²⁵¹ Vošnjak, *Dnevnik*, 225.

anonimnosti, končno organizirano propagirati preko tiska svoje ideje in cilje oz. sistematično informirati (ter s tem tudi vplivati na) zavezniško javnost in preko nje določene (pomembne) kroge. Pri tem delu sta jih merodajno vodili samo dve temeljni misli: »borba proti Londonskemu paktu« – podpisnice naj bi se mu odpovedale, kar pa ni bilo doseženo – in »borba proti avstro-ogrski monarhiji« – kar naj bi v celoti dosegli z njenim razpadom.²⁵² Septembra 1915 so začeli v Parizu in Londonu izdajati prve številke glasila (tj. najboljše publikacije) odbora, *Bulletin Yougoslave* ali *The Southern Slav Bulletin*, in istočasno prve knjižnice knjižne zbirke, *The Southern Slav Library* ali *Bibliothèque Yougoslave*; angleška zbirka, ki je vključevala brošure ter veliki jugoslovanski etnografski in zgodovinski zemljevid Nika Županiča, naj bi po pisanju Paulove tedaj uspešno ponovno *aktualizirala* domnevno že rešeno vprašanje jugoslovanskega primorja.²⁵³ Začetni posamezni članki in brošure so se hitro razvili v veliko in organizirano propagandno akcijo, ki se je posluževala tako raznovrstnih tiskanih medijev (časopisov, revij, letakov) kot pestrih javnih nastopov (shodov, predavanj in konferenc), s čimer je prodrla v javnost in uradne kroge zavezniških ter mnogih nevtralnih držav.²⁵⁴ Predpogoj vsakega uspeha – pri čemer ne gre zanemariti izjemno pomembne pomoči francoskih in britanskih prijateljev – je bila po mnenju Slovenca Bogumila *ustrezno globalna in hkrati enotna propaganda*,²⁵⁵ ki pa je morala, kot ugotavlja rojak Ogris, ne samo delovati na diplomate in državnike, temveč tudi – če ne kar predvsem – na javno mnenje, tj. na množice: »Trebalo je bilo orati ledino, začeti pri glavah in šele stopnjema pripraviti širše občinstvo, da podpre s svojim javnim mnenjem odločujoče politike v odločilnih trenutkih. In da se je to posrečilo J. O., je bil predpogoj vsega uspeha.«²⁵⁶ Naš politični emigrant se je aktivno vključil v to propagandno delo – po mnenju Grdine je bil *daleč najprodornejši*²⁵⁷ –, tako s peresom kot z glasom. Napisal in objavil je nemalo krajših in daljših tekstov, posamične celo v velikih oz. svetovnih časopisih, »ne le drobne notice, marveč /.../ tudi dolge članke in razprave /.../«. ²⁵⁸ Med njegove najboljše *serije člankov in esejev, ki tvorijo zaokroženo celoto*, štejemo v ZDA natisnjena spisa »Slovenci kaj hočemo? Glas iz zemlje slobode« (1916) in »Problemi jugoslovenskoga državnoga jedinstva« (1918), ki sta izšla v slovenskem izseljenskem časopisu *Glas naroda* in naj bi vplivala na preveč *neodločne*

²⁵² Vošnjak, *Jugoslovanski odbor*, 20.

²⁵³ Paulova, *Jugoslovanski odbor*, 91.

²⁵⁴ Odbor je organiziral propagandne centre ali presburoje v Londonu, Parizu, Ženevi, Petrogradu in kasneje v Valparaisu (Čile) ter Clevelandu in Washingtonu (ZDA).

²⁵⁵ Vošnjak, *U borbi*, 188.

²⁵⁶ Ogris, *Borba*, 13–14.

²⁵⁷ Igor Grdina, *Slovenci med tradicijo in perspektivo: Politični mozaik 1860–1918* (Ljubljana, 2003), 258–259.

²⁵⁸ Ogris, *Borba*, 22.

slovenske izseljenske množice.²⁵⁹ Pozornost je zbujal tudi s številnimi nastopi,²⁶⁰ kot jih je imel npr. v letih 1916–1917 v Londonu in drugih krajih po Angliji;²⁶¹ na kontinentu še najbolj s predavanjem o Ilirskih provincah 25. decembra 1916 na pariški Sorboni. Bogumil Vošnjak je kjer- in kadarkoli je mogel vztrajno zagovarjal ne samo širših jugoslovanskih ciljev odbora, temveč zlasti pomembnost vključitve Slovencev in njihovih narodnih ozemelj (Primorja) v vsako povojno rešitev jugoslovanskega vprašanja. Pri tem delu je bila največja ovira, s katero so se srečali on in drugi emigranti, t. i. avstrofilstvo, tj. dokaj razširjeno nasprotovanje vsem poskusom uničiti Avstro-Ogrsko – vsaka politična sila naj bi imela svoj tip avstrofilstva oz. določene argumente proti *antiavstrijskemu pregonu* in proti vsakemu od teh *se je bilo potrebno boriti z drugačnimi sredstvi*.²⁶² Vošnjak v spominih izpostavlja zlasti vse tovrstne težnje angleške družbe, ki jih je dodobra spoznal tekom več kot dveletnega bivanja in delovanja v Britaniji; videl jih je predvsem v konservativnosti aristokracije in nevednosti množic – zato vprašanje obstoja monarhije tudi ni bi bilo tako prisotno v javnih občilih.²⁶³

Med vsemi objavami po obsegu, izčrpnosti in pomembnosti nedvomno izstopata njegovi leta 1917 (oz. 1918) v angleščini objavljeni knjigi (tj. zbirki študij) *A Bulwark against Germany*²⁶⁴ in *A Dying Empire*²⁶⁵, ki sta poskušali z mešanico informacij in argumentov vplivati na britansko javno mnenje v smislu že omenjenih ciljev jugoslovanske propagande ter javnost seznaniti s preveč neznanimi Slovenci.²⁶⁶ *Branik* slovenski pisec Ogris imenuje kar »knjiga o slovenskem problemu« ali »knjiga o Slovencih«, ker, kot pravi, dobro povzame

²⁵⁹ Vošnjak, *U borbi*, 197–198.

²⁶⁰ Med slednje moramo šteti tudi obliko propagande, ki se jo običajno niti ne omeni, tj. t. i. nevidna propaganda, pod kar se razume zahajanje v družbo in vzpostavljanje stikov z ljudmi. Za uspeh te in drugih inovativnih oblik naj bi bila posebej zaslužna neka gospa Peck, s katero je Vošnjak dobro sodeloval v Angliji in kasneje v ZDA. Vošnjak, *U borbi*, 133.

²⁶¹ Med zelo uspešna predavanja je štel Vošnjak v spominih: na vidov dan 1917 v Leedsu pod naslovom »Kosovo in narodna enotnost« - Kosovo kot program in politični ideal, v palači gospe Graf Cumberland Place z naslovom »Kulturne slike na vzhodni obali« - jugoslovanska nacionalna kultura na istrski obali jadranskega morja ter predvsem politično predavanje dne 16. maja 1916 v Royal Colonial Institutu, kjer je na koncu nakazal tudi vodilne ideje ali glavne naloge nove države: doseči harmonijo med zahodom in vzhodom, približati novo zvezo idealom zahodne civilizacije, biti vzorna demokratska država z versko enakopravnostjo ter ekonomsko in socialno pravičnostjo, ki bi bila tudi močan branik proti nemškemu prodiranju na vzhod. Vošnjak, *U borbi*, 199–202.

²⁶² Vošnjak, *U borbi*, 203.

²⁶³ Ibidem, 205–206.

²⁶⁴ *A Bulwark against Germany : The Fight of the Slovenes, the Western Branch of the Yugoslavs, for National Existence* (1917) je izšel pozneje še v dveh izdajah: (konec 1917) francoska z uvodom izpod peresa Gabriela Louisa Jarraya in (konec 1918) dopolnjena ameriška (po mnenju Vošnjaka najboljša) z uvodom Jamesa Browna Scotta (ozkega in vplivnega prijatelja predsednika W. Wilsona).

²⁶⁵ *A Dying Empire : Central Europe, Pan-Germanism, and the Downfall of Austria-Hungary* (1918) je izšel s predgovorom irskega politika in parlamentarca T. P. O'Connorja.

²⁶⁶ *Bulwark* je napisal že leta 1915 (kot pravi v predgovoru, spomladi 1915, le drugo poglavje pa kasneje, spomladi 1916), a je imel velike težave najti založnika (več v: Vošnjak, *U borbi*, 194). *Dying Empire* je napisal že julija 1916, a je izšel šele ob koncu 1917 (več v: ibidem, 208) oz. začetek 1918 (letnica v knjigi).

»žitje in bitje« slovenskega naroda skozi čas.²⁶⁷ Od avtorja izvemo iz njegovih spominov, da je bil to nič manj kot *prvi prikaz nacionalnega življenja Slovencev v anglosaksonski publicistični literaturi*.²⁶⁸ Vošnjak se je v delu zelo razpisal o sonarodnjakih in njihovemu ozemlju, vendar je osrednja nit tega teksta, ki ga sestavljajo bolj ali manj povezana poglavja (oz. je smiselneje govoriti o tematskih tekstih, tj. esejih, ki so posvečeni določenim za emigrante pomembnim diskurzom, npr. italijanskim aspiracijam po Slovenskem primorju), stoletni boj za narodni obstoj, ki je postal v vrvežu »Velike vojne« ponovno aktualen in zahteva pravično rešitev. Seveda s tem misli na vključitev slovenskega naroda in ozemlja (s posebnim poudarkom na primorju) v novo jugoslovansko državo – to podkrepi z mnogimi argumenti. Že v uvodu zelo jasno in razločno predstavi svoja temeljna izhodišča in teze, namreč: da so postali Slovenci kot *najbolj zahodna* (in izpostavljena) *veja Jugoslovanov* v času (večstoletne) širitve t. i. »Pan-Germanizma« k južnim morjem *branik* svoje rase – *nacionalni, politični in ekonomski okop jugoslovanstva* –, sedaj pa jim po dolgem in težkem boju preti *narodna smrt* (avtor široko skicira *izvor in zgodovino slovenskega ljudstva v poskusu seznaniti Britance z majhnim in neznanim zaveznikom*).²⁶⁹ V tem predvsem propagandno-političnem (a še vedno informativnem) delu večkrat in vztrajno apelira na državnike, da naj po krivem spregledane Slovence, ki zasedajo zelo pomemben geopolitični položaj, ne prepusti germanizaciji in italijanizaciji (v Avstro-Ogrski ali v Italiji), ker je *slovensko vprašanje tudi evropsko vprašanje*.²⁷⁰ Slovenci naj bi bili naravni zavezniki zahodnega zavezništva in njihova ozemlja pomemben gradnik zidu bodočega miru, ker je lahko le močna jugoslovanska država učinkovita obramba (branik) pred nemškim prodiranjem na Jadran. Z oslavitvijo (tj. ozemeljsko ali ekonomsko – s tem cilja na izgubo Trsta oz. Primorja) te prve (zgodovinske) obrambne linije naj bi bila onemogočena njena obrambna funkcija proti nemštvu, kar bi imelo resne posledice za vso Evropo.

Omenjene (ne samo geopolitične) teze je nato še dogradil in izpilil v naslednji (kot je sam priznal) *nekoliko polemično* napisani knjigi,²⁷¹ tj. *Umirajočem cesarstvu*. Sicer se je v tem delu zopet razpisal o Slovencih, vendar je sedaj poskušal predvsem prepričati *angleški konservatizem*²⁷² (tj. politiko) v absolutno nujnost razpada Avstro-Ogrske za vzpostavitev trajnega miru na Balkanu oz. v nesmiselnost nadaljnjega obstoja habsburške monarhije – te,

²⁶⁷ Ogris, *Borba*, 24.

²⁶⁸ Vošnjak, *U borbi*, 194.

²⁶⁹ Vošnjak, *Bulwark*, 5–8.

²⁷⁰ Ibidem, 27–28.

²⁷¹ Vošnjak, *U borbi*, 213.

²⁷² Ogris, *Borba*, 2.

kot ugotavlja, *ostarele in avtokratske države ali rakave skupnosti, ki ji preti propad in notranji razpad*.²⁷³ Sledeč tedanji argumentaciji emigrantov, naj bi ta *iz povsem različnih narodov, ki vsi sovražijo svoje tiranske gospodarje in zavračajo vsako skupnost z njimi*,²⁷⁴ sestavljena tvorba že zdavnaj povsem padla pod vpliv Nemčije in njenega imperializma. Z združenimi silami naj bi obe državi zasledovali pangermanske (germanizacijske) cilje, kot so se izražali v znanem geopolitičnem konceptu t. i. Mitteleurope Friedricha Naumanna (1915). Ta *vizionarski* mislec je v središču stare celine predvidel ogromen (politično-ekonomsko povezan) kompleks dežel pod nemško dominacijo,²⁷⁵ kar bi imelo resne posledice tako za celotno Evropo (nestabilnost) kot konkretno za Slovence – narodno smrt. Bralcem ponuja Bogumil le dve alternativni »/.../ ali da se Nemčija raztegne od Hamburga do Trsta in Soluna, kar pomeni politični in gospodarski polom zapadne Evrope in njene kulture, ali da se stre Avstrija, njeno slepo orožje.«²⁷⁶ Skratka, v retoriki slovenskega pisca je bil razpad že tako nestabilne monarhije iz ekonomskih, političnih in moralnih razlogov *naravna posledica naravnega procesa*.²⁷⁷

V znamenju velikih sprememb ali ne?

O (ne)učinkovitosti propagandno-diplomatskega dela odbora in (slovenskih) emigrantov za časa vojne se najde v literaturi in virih dosti med seboj bolj ali manj nasprotujočih si mnenj in pogledov, vendar lahko z dobršno mero gotovosti trdimo, da je prav po zaslugi teh in tudi drugih zanesenjakov ideja o nujnosti rušenja avstro-ogrske monarhije in ustanovitve neodvisnih nacionalnih držav na njenih ruševinah že tekom leta 1916 pospešeno, čeprav ne brez odpora, prodirala v zavezniško javnost in uradne kroge. V zahodnih državah je bila tovrstna informativna dejavnost v tem obdobju (do 1917) deležna samo bežne, premajhne oz. skoraj nobene prave pozornosti: v Italiji so jo sploh ignorirali ali celo napadali, medtem ko v za te zadeve dosti bolj odprtih Veliki Britaniji in Franciji antihabsburško razpoloženje še ni bilo tako razširjeno kot med srbskimi in ruskimi politikami.²⁷⁸ Na vzhodu, v Rusiji, se je sicer zelo vplivni progresivni politični blok odločno zavzel za osvoboditev Čehov in Jugoslovanov (obe vprašanji sta bili ozko povezani), kar pa se ni odražalo v uradnih krogih, ki niso bili naklonjeni temu programu, zlasti zunanje ministrstvo (oz. minister S. D. Sazonov), ki se je

²⁷³ Vošnjak, *Dying Empire*, 12, 14.

²⁷⁴ Ibidem, 6.

²⁷⁵ Seveda Vošnjak ni pozabil omeniti, da ta koncepcija izvira neposredno iz zamisli *Zollvereina* (nemške carinske zveze 19. stoletja), ki je privedla do stvaritve agresivnega wilhelmskega *Reicha*.

²⁷⁶ Ogris, *Borba*, 25–26.

²⁷⁷ Vošnjak, *Dying Empire*, 181.

²⁷⁸ Šepić, *Italija*, 172–177.

raje ukvarjalo z načrti federativne podonavske monarhije.²⁷⁹ Za Jugoslovane – kot ugotavlja Paulova – je postajalo čakanje na rusko pomoč že *prav mučno*.²⁸⁰ Na plenarnem zasedanju odbora jeseni 1916 v Annemasseju (Francija) so po daljših razpravah celo določili delegacijo za rusko odpravo in vanjo vključili tudi Bogumila Vošnjaka. Iz vsega skupaj na koncu ni bilo nič. Še leta kasneje je pisal slovenski udeleženec teh diskusij o neopravljeni poti: »Da bi spoznal ruske razmere, sem bil pred vojno dvakrat v Rusiji i napisal knjigo o Rusiji: 'Na razsvitu' (l. 1906). Zato me je določil Jug. odbor, naj potujem tekom leta 1916 v Rusijo in se posvetim vprašanju organizacije dobrovoljcev. Z navdušenjem sem sprejel to častno misijo. Vse sem imel že urejeno za potovanje, ko je nenadoma izrazila srbska vlada željo, naj odložim to potovanje. Tako mi ni bilo usojeno priti v svetovni vojni v Rusijo, dasi sem to toplo želel posebno zaradi slovenskih dobrovoljcev.«²⁸¹ V Veliki Britaniji, glavnem centru njihovega dela, so se jugoslovanski emigranti srečevali s podobnimi problemi kot med Rusi, le da tukaj njihovemu programu niso nasprotovali t. i. reakcionarni konservativni krogi, temveč radikanci in socialisti, ki so se zavzemali izključno za reorganizacijo (tj. federalizacijo) habsburške monarhije.²⁸² Ker zagovorniki *rušenja in neodvisnosti* niso imeli mnogo možnosti za širjenje svojih idej, so oktobra 1916 ustanovili časopis *New Europe* (glavni urednik je bil Seton-Watson), posvečen evropskim problemom (posebno Srednji in Vzhodni Evropi ter Balkanu), ki je (domnevno) izkazoval velik vpliv na evolucijo stališč političnih krogov v Veliki Britaniji, vzporedno pa še društvo *Serbian Society of Great Britain*, ki je imelo za cilj doseči revizijo londonskega pakta in tudi spodbuditi sprejetje kompromisne rešitve meja med Italijo in novo jugoslovansko državo.²⁸³ Z dobršno mero pesimizma (najbrž na podlagi slabih izkušenj) Vošnjak v spominih, ko piše o *velikih ovirah* za njihovo tamkajšnjo propagando, ugotavlja, da tako množice kot inteligenca niso poznale *kontinentalnih* mednarodnih razmer, razne organizacije, ki so bile ustanovljene z namenom seznaniti jih z njimi, pa niso imele večjih uspehov, vsaj kar zadeva Jugoslovane.²⁸⁴ Zgovoren je bil komentar (oz. kar priznanje?), ki je marca 1916 dobremu poznavalcu britanskih razmer Leonardu Henryju Courtneyju ušel tekom pogovora s Slovincem: »Kabinet in foreign office se za probleme,

²⁷⁹ Ibidem, 172.

²⁸⁰ Paulova, *Jugoslovanski odbor*, 144.

²⁸¹ Vošnjak, *Jugoslovanski odbor*, 22.

²⁸² Šepić, *Italija*, 173.

²⁸³ Ibidem, 174.

²⁸⁴ Vošnjak, *U borbi*, 124–125.

kakoršen je jugoslovanski, prav nič ne zanima. Parlament pa nima pravega vpogleda v mednarodne stvari.«²⁸⁵

Ideji osvoboditve in združitve, kot so ju propagirali Jugoslovani v sklopu (kot sestavna dela) njihovega programa, sta (očitno) le počasi napredovali, ko so se pojavila v zavezniškem taboru (povezana) širša nesoglasja okrog vojnih ciljev in organizacije bodočega miru. Uradni krogi vojskujočih držav so vse od konca leta 1916 začeli resno dvomiti v bližnjo in popolno zmago ter pričeli raziskovati možnosti za sklenitev občega ali (verjetneje) separatnega miru – zahodni zavezniki zlasti z Avstro-Ogrsko, ki je bila za njih (v primerjavi z Nemčijo) manjše zlo. Smrt starega cesarja Franca Jožefa (novembra, 1916) in vzpon njegovega mladega pranečaka Karla na prestol sta okrepila upe na bližnji konec spopadov, hkrati pa povečala strahove emigrantov, da se bo osovražena monarhija ohranila – čeprav reorganizirana. Ti so sredi decembra v javnosti odločno protestirali proti vsakemu *sicer dobro mišljenemu, a povsem zgrešenemu* poskusu reformirati jo – kot ugotavlja Šepić, brez večjega odziva v zavezniški javnosti in tisku.²⁸⁶ Slovenski emigrant je, nasprotno, v spominih ta manifest razglasil za *revolucionarno dejanje prvega reda*, ker je s tem odbor kot predstavnik avstro-ogrskih Jugoslovanov *prekinil vse vezi med njimi in dinastijo Habsburžanov* oz. prelomil z Avstro-Ogrsko in dokazal nasprotnikom (Italiji), da ni njeno orodje.²⁸⁷ Veliko nezadovoljstva ter nemalo skrbi je vsekakor izzvala januarska izjava zaveznikov (1917) o vojnih ciljih, ker so nepopustljiv odnos do Nemčije in njene zaveznice dvojne monarhije zavzeli samo navzven, jugoslovansko vprašanje pa vključili le v obliki formulacije oz. zahteve po osvoboditvi (med drugim tudi) Slovanov. To je bil njihov odgovor na prva (neuspešna) nemška sondiranja zaresnih mirovnih pogovorov, ki so jim sledile še razne iniciative ali samo poskusi proučevanja terena; med vsemi so bili še najuspešnejši tajni pogovori z Avstro-Ogrsko, vodeni preko Siksta Burbonskega. Te mesece mučne negotovosti je za emigrante v Londonu prekinila šele dolgo pričakovana pobuda s Krfa, ki je bila znamenje, da se je poskušalo v spremenjenih mednarodnih razmerah s skupnimi silami (tj. jugoslovanskega odbora in srbske vlade) bolj angažirati zaveznike za težnje še vedno dosti premalo slišanih Jugoslovanov.

²⁸⁵ Vošnjak, *Dnevnik*, 150.

²⁸⁶ Šepić, *Italija*, 185.

²⁸⁷ Vošnjak, *U borbi*, 151–153.

Krfska konferenca in deklaracija

Potreba po sporazumu

Medtem ko so bile rastoče mirovne pobude obeh vedno bolj načetih vojskujočih se taborov skupaj z deklariranimi vojnimi cilji držav antante konstanten vir skrbi za odbor in emigracijo, pa so v istem obdobju nastopile velike vojaške in politične spremembe, ki so obetale nič manj kot pospešeno reševanje do tedaj premalo upoštevanega jugoslovanskega vprašanja – to je po mnenju Paulove pred tem skoraj *povsem obstalo*.²⁸⁸ Odločilna sta bila dva dogodka. Prvi je bil izbruh meščansko-demokratske revolucije, ki je marca 1917 v od večletnih bojov povsem izčrpani Rusiji dokončno odstranila preživeti carizem. Novi zunanji minister (postcaristične) ruske vlade Pavel Nikolajevič Miljukov je namreč drugače kot njegovi predhodniki že v prvih uradnih izjavah obljubil podporo težnjam avstro-ogrskim Jugoslovanov po združitvi s Srbijo. Srbska vlada je takoj pozdravila to potezo, čeprav je predsednik Nikola Pašić s padcem starega režima izgubil glavno zunanjo oporo za svojo velikosrbsko politiko. Z manjšo zamudo je poslal svoje čestitke tudi odbor, ki je v spremenjenih razmerah pridobil na prestižu in utemeljeno pričakoval izboljšanje svojega položaja v odnosih do zaveznikov – tako velikih zahodnih kot manjšega srbskega.²⁸⁹ Med njegovimi člani ta preobrat, kot se spominja Vošnjak, sprva niti ni bil sprejet s *pravim navdušenjem*, prevladovale so utemeljene skrbi glede trdnosti vzhodne fronte,²⁹⁰ a naš emigrant sam je bil bolj optimističen in v pričakovanju *velikih dogodkov*: »Velika vest pri breakfestu. Car je abdiciral. Revolucija v Rusiji. Pretresla me je vest, to je predhodnica velikih dogodkov. Bil sem vznemirjen /.../. Takoj sem mislil na Habsburgovce: Karliču se trese prestolič.«²⁹¹ Izjavo ruskega zunanjega ministra so že kmalu zasenčili večji interni problemi (tj. rastoče revolucionarno vrenje, ki je doseglo vrhunec v oktobrski revoluciji), tako da ta ni imela skoraj nobenega (vsaj neposrednega) vpliva na politiko antante do jugoslovanskega vprašanja.²⁹²

²⁸⁸ Paulova, *Jugoslovenski odbor*, 325.

²⁸⁹ Šepić, *Italija*, 190.

²⁹⁰ Vošnjak, *U borbi*, 171.

²⁹¹ Vošnjak, *Dnevnik*, 180.

²⁹² Ruska revolucija je (vsaj po mnenju Vošnjaka) s svojo *zdravo demokratsko ideologijo* silno vplivala na javno mnenje v državah antante. Nova demokratična Rusija naj bi z različnimi ukrepi, kot npr. s proglasitvijo načela samoodločbe naroda in zastopanjem načela, da imajo narodi pravico do osvoboditve izpod tujih dinastičnih jarmov, dopolnjevala ZDA. Zato naj bi bila tudi zelo pomembna za jugoslovansko združitev. Vošnjak, *U borbi*, 174.

Drug odmeven dogodek je bil vstop do nedavno (deklarirano) nevtralnih Združenih držav Amerike (aprila 1917) v vojno na strani antante.²⁹³ S tem so zahodni zavezniki pridobili ne samo maso svežih vojakov, ki naj bi po pričakovanjih mnogih oblikovalcev državne politike in javnega mnenja odločno prispevali k zmagovitemu izidu dolgih in krvavih bojev, temveč se jim je pridružila v njihovih vrstah tudi nova in zelo vplivna politična sila, ki se je, z besedami njenega učenega predsednika Woodrowa Wilsona, *borila za mir, ki bo začetek nove demokratske dobe za celotno človeštvo*.²⁹⁴ Čeprav ZDA niso priznavale Jugoslovanskega odbora kot legitimnega predstavnika jugoslovanskega dela narodov Habsburške monarhije, se je njegov položaj vseeno okrepil in emigranti so lahko vsekakor upali, da se bo novi zaveznik zavzel za njihove težnje (tj. da se bo ponovno odprlo vprašanje tajnih dogovorov – londonski pakt). To pričakovanje je bilo – kot se je kmalu izkazalo – malo prerano, ker ameriški predsednik v tej fazi vojne dejansko še ni razmišljal o rušenju Avstro-Ogrske in ustanovitvi neodvisnih nacionalnih držav; nasprotno, skušal je celo prepričati sile antante, da opustijo svoj (vsaj) deklarirani antiavstrijski program.²⁹⁵

Omenjeno mednarodno dogajanje je spodbudilo (oz. prisililo) srbsko vlado in odbor, da sta na novo definirala svoje odnose do zaveznikov in – še pomembneje – med seboj. Slednji so bili namreč zaznamovani tako z obojestranskim pomanjkljivim obveščanjem, vzajemnim nezaupanjem in/ali sumničanjem (npr. glede izvedbe in forme združitve ter določenih specifik skupnega življenja v enotni državi) kot odkritimi in silnimi spori (prvi resen je bil okrog nedorečenega statusa dobrovoljcev oz. nerešenega vprašanja ustanovitve jugoslovanske legije).²⁹⁶ Pri obeh narodnih dejavnikih pa so bile po drugi strani prisotne tudi želje po boljših in trdnejših vezeh ter intenzivnejšem sodelovanju; oba sta bila zainteresirana razčistiti (vsaj nekatere) še odprte ali nedorečene točke sodelovanja (srbska vlada je hotela zlasti okrepiti svoj načeti položaj med zavezniki in izseljenci, emigranti združeni okrog odbora pa spodbujeni od dogajanja v domovini, t. i. majniško deklaracijo, skušali predvsem dobiti dokaz za navidezno soglasje in slogo med njihovo osrednjo organizacijo in Srbijo, da bi lahko s

²⁹³ Združene države Amerike so že aprila 1917 napovedale vojno Nemčiji, šele decembra pa tudi Avstro-Ogrski.

²⁹⁴ Vošnjak, *U borbi*, 167.

²⁹⁵ Šepić, *Italija*, 190–191.

²⁹⁶ Odbor je poskušal zlasti v zadevi jugoslovanskih dobrovoljcev že 1915 vzpostaviti čim trdnejše sodelovanje s srbsko vlado, ki pa ni potrdila njegove ideje o formiranju »jadranske legije«. Šele začetek 1917, ko je ponovno načel to odprto vprašanje, pa je postalo *nerazumevanje* Pašića temelj skoraj nepremostljivega razdora in nezaupanja. Srbski predsednik se je ideji legije vztrajno upiral iz strahu, da bi lahko kot okupacijska vojska v sklepnem obdobju prevrata in reševanja vprašanja združitve postala orodje t. i. *hrvaških federalistov*. S svojo splošno nedostopnostjo pa je pri Jugoslovanih okrepil sume, da si zares ne želi skupne države in da naj bi legija po njegovem predstavljala le orodje Srbije. Oba dejavnika tega vprašanja nista nikoli razrešila. Paulova, *Jugoslovanski odbor*, 260–261, 265, 270, 272.

skupnimi silami nastopali proti različnim diplomatskimi mirovnimi akcijami in težnjami italijanskega imperializma).²⁹⁷ Vse to naj bi se lahko doseglo le z razpravo in dogovorom o načinu združitve in ureditve skupne države oz. s sprejetjem skupnega sporazuma o *vitalnih narodnih vprašanjih*.²⁹⁸

Poziv in delegacija: sestava in pot

Začetek maja 1917 je Pašić poslal Trumbiću dolgo pričakovan poziv, da naj pride s štirimi člani na Krf »radi dogovora o svima pitanjima«.²⁹⁹ Poleg predsednika odbora je pričakoval še enega Hrvata iz Banovine, enega Srba iz Bosne in enega Slovenca. Stari Dalmatinec je za to misijo kot slovenskega predstavnika predlagal Gregorina ali Vošnjaka.³⁰⁰ Odločitev je nato padla za slednjega. To, da je bil izbran prav ta (relativno) mlad in neizkušen kulturni delavec, ne pa *zaslužen dolgoletni nacionalni delavec Slovenskega primorja*, si D. Janković razlaga predvsem z njegovim izrazitim interesom za jugoslovansko vprašanje, zlasti Trst in Istro, ter dobro seznanjenostjo z raznimi državnopravnimi problemi in institucijami.³⁰¹ Starosti slovenske primorske politike takrat gotovo ni pomagalo, da, po pričevanju kolega, »nije više bio stari borac«.³⁰² Ko je bila tako konec maja v Londonu dokončno sestavljena uradna delegacija, so bili med izbrance, poleg predsednika in Vošnjaka, vključeni še Hinko Hinković v imenu Hrvatov in Dušan Vasiljević v imenu Srbov iz Bosne in Hercegovine.³⁰³

Medtem ko so očitno veliko časa posvetili sestavi misije, pa istega ne moremo trditi za formuliranje njenih ciljev. Pred odhodom delegatov namreč niso temeljito razpravljali o vprašanjih, ki naj bi jih obravnavali na Krfu, niti niso utrdili skupnih pogledov. Člani so sicer na enem zasedanju (okrog 22. maja) poskusili vsaj pretresti vse še odprte zadeve in se sporazumeti o *mnogih pomembnih in tekočih problemih*, vendar je bilo posvetovanje povsem

²⁹⁷ Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 136–142; Šepić, *Italija*, 193–197.

²⁹⁸ Ferdo Čulinović, "Pravnopolitičko značenje krfske deklaracije", v *Jugoslavenski odbor u Londonu : U povodu 50-godišnjice osnivanja* (Zagreb, 1966), 176.

²⁹⁹ Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 189.

³⁰⁰ Niko Županič, slovenski član odbora, po mnenju Jankovića *najverjetneje ni bil vključen iz podobnih razlogov, zaradi katerih niti Srbi iz Bosne niso izbrali Srškića* – ker je veljal za Pašićevega človeka v odboru. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 201–202.

³⁰¹ Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 202.

³⁰² Bogumil je sicer že junija 1915 v dnevniku izrazil nezadovoljstvo nad slovenskim kolegom: »/.../ hud spor z Gregorinom, ki je postal tekom bivanja v Londonu že popoln idiot. Smatram za neobhodno potrebno, da se mi Slovenci in Istran sestanemo od časa do časa. Z veliko težavo sem ga dobil prvič, utekel mi je prej na W.C. in izjavil, da je to važnejše ko naša seja, drugič pa mi je ušel pred sejo k brivcu. In jaz moram voditi to politično razvalino po Londonu.« Vošnjak, *Dnevnik*, 61; isti, *U borbi*, 41.

³⁰³ Neuradno sta sodelovala na konferenci še dva druga člana odbora: Dinko Trinajstić, njegov stalni predstavnik pri srbski vladi, in Frano Potočnjak, ki je prispel na Pašićevo posebno povabilo.

neorganizirano in nesistematično.³⁰⁴ Slovenski izbranec je po lastnih trditvah že prej v odboru (večkrat) poskušal načeti razpravo o notranji ureditvi bodoče skupne države in vsakič naletel na odpor: »Neštetokrat sem opozarjal na to, kako je potrebno, da razpravljamo bodoča ustavna in upravna vprašanja na sejah odbora. Nikdar za to ni bilo časa. Trumbić je to stalno izbegaval. Sam iz lastne iniciative sem delal na teh vprašanjih. Tako nas je pravzaprav našel čas v celoti nepripravljene.«³⁰⁵ Trumbić je takrat še pričakoval (tako je vsaj trdil) zgolj izmenjavo misli in ne poglobljenih diskusij, zato delegati niso prejeli nobenih navodil, temveč se je zaupalo v njihov *politični takt*.³⁰⁶ Ko so tako v začetku junija končno odrinili na Krf, so bili docela nepripravljene in veliko zadev je ostalo nedorečenih, ali kot je kasneje potrdil slovenski predstavnik: »Ako še enkrat kritično presojam strokovno pripravljenost članov delegacije, moram zaključiti, da niso bili pripravljene za stvarno diskusijo teh bodočih vprašanj, ki so bila vendar ogromnega pomena.«³⁰⁷ Čeprav je imela ta prvenstveno nalogo razpravljati s srbsko vlado o *aktualnih političnih vprašanjih* in skupna deklaracija *ni bila predvidena*, pa je bilo – kot ugotavlja – zares *neizogibno*, da bi se pogovarjali tudi o notranji ureditvi skupne države.³⁰⁸

S to problematiko se je Bogumil na lastno iniciativo ukvarjal že kar nekaj časa, tako rekoč odkar je emigriral. Še na začetku svojega bivanja na Otoku se je v svojih razmišljanjih nagibal predvsem v smer federalne ureditve, a je kmalu začel dvomiti, ali bi bila ta sploh izvedljiva oz. primerna za Jugoslovane – kasneje to epizodo poimenuje svoje »oxfordske ustavne fantazije«.³⁰⁹ V dnevniku je večkrat izrazil resne pomisleke o tem, da je bil *narod* povsem dorasel tej državni formi oz. *da je bil zadosti razvit za federacijo*, ker kot ugotavlja: »Federalizem je jako komplicirano ustrojstvo, osobito za Jugoslovane, ki so bili doslej povsem tuji temu političnemu sistemu. Njim manjka še v veliki meri smisel za avtoriteto in zakon, kar je osnova federalizmu.«³¹⁰ Skupaj s Trumbićem je v teh mesecih tudi prišel do grenkega spoznanja, da Srbi ne bodo sprejeli federalne ureditve, temveč bodo vztrajali na *popolni centralizaciji*, ki pa je bila za Slovence in Hrvate povsem nesprejemljiva.³¹¹ Jedrnato je svoje predstave o bodoči notranji ureditvi formuliral v pogovoru s kolegom Smodlako, ko je odločno dejal: »Razlagal sem, da je treba priznati hegemonijo Srbom, zagotoviti pa svojo

³⁰⁴ Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 203–204.

³⁰⁵ Bogumil Vošnjak, "Ustavni pogledi Krfske deklaracije", v *Zgodovinski zbornik* (Buenos Aires, 1959), 150.

³⁰⁶ Vošnjak, *U borbi*, 219.

³⁰⁷ Vošnjak, "Ustavni pogledi", 151.

³⁰⁸ Vošnjak, *U borbi*, 219.

³⁰⁹ Ibidem, 60.

³¹⁰ Vošnjak, *Dnevnik*, 71.

³¹¹ Vošnjak, *U borbi*, 47–48.

avtonomijo, ki pa naj ne ima partikularistično, ampak unitarno tendenco.«³¹² Skratka: zamislil si je enotno državo in narod, katerega razni deli bi imeli priznано določeno avtonomijo, pod pogojem, da ta ne bi kvarila t. i. enotnosti oz. unitarističnega okvira.³¹³ To ne pomeni, da je povsem opustil federalni okvir. Še naprej je delal na različnih tovrstnih modelih – opisi v spominih in dnevniku razkrijejo, da se je te naloge lotil zelo natančno in resno –, vendar s končnimi rezultati ni bil zadovoljen.³¹⁴ Zato je (vsaj) od začetka 1916 vedno bolj iskal rešitev v samoupravi. O pomembnosti njene *dobre razvitosti* mu je pravil že angleški pravnik in diplomat lord James Bryce.³¹⁵ Veliki ideolog angleške samouprave lord L. H. Courtney pa mu je glede izbire *federalizem ali samouprava* svetoval: »/.../ 'Sledite, je rekel, črti najmanjega odpora'. /.../ Ako je Srbija doslej tuja pravi samoupravi, naj ona v tem oziru hodi svojo pot, Hrvatska in slovenske dežele pa tudi svojo. Ni treba, da je povsodi vse po istem kopitu.«³¹⁶ Vzor za te samoupravne enote ni videl (kot nekateri srbski politiki) v srbskih srezih ali okrožjih, ki so bila zanj že »prave karikature uprave«, prav nasprotno, potrebna naj bi bila »popolna inovacija državnega ustroja«. ³¹⁷ Svoja stališča do avtonomije je dobro objasnili v razgovoru z Nikolo Stojanovićem, ko je ugotovil: »Treba je ločiti nacionalni problem, ki mora biti zasnovan na ideji popolnega jedinstva, od ustavnega in upravnega, ki je bolj tehničnega značaja. Ako bo duh jedinstva vse oživljajal, se bodo z lahkoto rešila vsa vprašanja, ki so pretežno praktičnega značaja.«³¹⁸

O teh in raznih drugih problemih, povezanih z bodočo ureditvijo skupne države, se je (zlasti v mesecih pred konferenco) posvetoval tudi s svojimi kolegi iz odbora, npr. z N. Velimirovićem, s katerim je imel številne razprave o verskem vprašanju; Slovenec je npr. zagovarjal ločitev cerkve od države in enakopravnost vseh ver ter predlagal (tako kot na Krfu), da »/.../ naj ostane pravoslavna cerkva državna za vse pravoslavne Srbe na osnovi personalnega principa. Za katolike bi pa bil drug režim.«³¹⁹ Do izbruha ruske revolucije so člani različne poglede odkrito izmenjavali tudi na posebnih (vendar le občasnih) kavarniških debatah ali sestankih z naključno in spremenljivo zasedbo. Naš emigrant je v tej družini

³¹² Vošnjak, *Dnevnik*, 70.

³¹³ Do tega, kaj naj bi te avtonomije vključevale, se je do neke mere že bolj opredelil v pogovoru z angleškim pravnikom (in znanim univerzitetnim profesorjem na Oxfordu) Albertom Diceyem, kjer je pravil: »*Srbi so slabi organizatorji. Prepusti se jim naj vojaštvo in diplomacija, v finančnih, železničnih in drugih gospodarskih poslih pa naj ustava zagotovi Slovincem največji vpliv.*« Vošnjak, *Dnevnik*, 71.

³¹⁴ O vseh tovrstnih težavah s federalno ureditvijo pravi v spominih: »*Moj federalizem pa se je takoj pretvoril v plemenski separatizem: plemenski predstavniki v federalnih ministrstvih.*« Vošnjak, *U borbi*, 60.

³¹⁵ Vošnjak, *Dnevnik*, 155.

³¹⁶ Ibidem, 150.

³¹⁷ Vošnjak, *U borbi*, 141–142.

³¹⁸ Vošnjak, *Dnevnik*, 139.

³¹⁹ Ibidem, 172.

tekom razprave o cerkveni politiki predlagal, da naj se sprva še ohrani tozadevno avstrijsko zakonodajo in kasneje (po potrebi) organizira katoliško cerkev podobno kot pravoslavno (predpostavljal je njuno možno združitev), in v dokaj burnih samoupravnih diskusijah (zgledujoč se po angleškem vzoru) nasprotoval t. i. »francoskemu niveliziranju« (oz. prevzemanju srbske uprave).³²⁰ Iz lastne iniciative (tj. z dejavno podporo J. Jovanovića) je že dolgo pred Krfom skiciral več jugoslovanskih ustavnih načrtov (prvega je dokončal 30. aprila 1916). Pri tem so mu bili v veliko pomoč konstruktivni nasveti mladega sekretarja srbskega poslanstva v Londonu Milana Gavrilovića, ki je v teh pogovorih izhajal iz »srbskih razmer« oz. iz srbske ustave – ta posvetovanja imenuje v spominih kar »nekaka ustavna overtura za Krfsko konferenco«, ³²¹ kar so v nekem smislu tudi bila.³²²

Delegacija je napravila manjši postanek v Parizu, kar je Vošnjak nemudoma izrabil, da je ponovno načel problem nedorečenih skupnih stališč do notranje ureditve: »Ali zopet ni imel Trumbić časa za diskusije te vrste.«³²³ Ko je bila končno sklicana posebna seja odbora, na kateri se naj bi razjasnilo vse (preštevilne) zadeve, ki so čakale na svojo obravnavo na Krfu, pa rezultat ni bil nič bolj spodbuden: »Začela se je nekaka bolj strokovna diskusija, ali tako nemetodično in na tak zapleten način, da me je kar strah prevzel. Na seji 4. junija sem obžaloval, da se diskusija o vprašanih notranje ureditve ni prej začela, nego da se to dela v zadnjem trenutku.«³²⁴ Na te njegove odkrite izraze nezadovoljstva z dano situacijo je odvrnil predsednik le: »Rekriminacije so sedaj brez pomena.«³²⁵ Prvo temeljno diskusijo o notranji ureditvi bodoče države so imeli šele na poti skozi Piemont (severna Italija), ko so na štiri (ali malo več) oči govorili o tozadevnih srbskih pogledih, »piemontizmu«, provizoriju itd.³²⁶ Prav ob prihodu v Rim jih je povsem presenetila (in potrla) razglasitev italijanskega protektorata nad Albanijo; kot poroča naš pisec, je bil to za njih »/.../ kakor nož zasajen Srbiji. Protektorat Italije ne znači nič drugega ko aneksijo. Potujemo na Krf ob času, ko postaja Italija zares balkanska država.«³²⁷ Ta proglas je na srbske in jugoslovanske kroge naredil mučen vtis, ki je zaznamoval celoten potek konference, ko je delegacija sredi junija prispela na Krf.

³²⁰ Vošnjak, *U borbi*, 186–187.

³²¹ Ibidem, 185–186.

³²² Obravnavala sta številna ustavna vprašanja, ki so se kasneje pojavila tudi na Krfu, kot npr. provizorij.

³²³ Vošnjak, "Ustavni pogledi", 150.

³²⁴ Ibidem.

³²⁵ Vošnjak, *Dnevnik*, 185.

³²⁶ Ibidem, 186.

³²⁷ Ibidem.

Konferenca: kdo se je s kom kregal in o čem?

Na majhnem in od zunanjega sveta odrezanem otoku sredi Jonskega morja so se, nasprotno omenjenim pričakovanjem, neobvezujoči sestanki (prvotno niso bili predvideni niti zaključki) po nekaj srečanjih spremenili v resne diskusije, katerih bistva naj bi se po splošnem konsenzu objavilo v obliki skupne izjave – t. i. krfske deklaracije. Zaradi vzajemne nepopustljivosti obeh glavnih predstavnikov, odbora in srbske vlade,³²⁸ glede določenih programskih točk, npr. načina združitve, notranje ureditve skupne države ali teritorialnega vprašanja, je na zasedanjih prevladalo zelo napeto ozračje, ki je bilo še dodatno obremenjeno z mnogimi spori in prikritimi grožnjami. Razgrete strasti so tudi podžigali eksterni dogodki. Sredi konference je tako na Krf dospela novica o sprejetju t. i. majniške deklaracije v Dunaju, v kateri so Srbi, Hrvati in Slovenci monarhije efektivno negirali nujnost uničenja dvojne monarhije, ki naj bi bila po trditvah Vošnjaka *močna opora za Hrvate in Slovence*, a Šepić dvomi v resničnost te trditve.³²⁹ Že slovenski pisec Albin Ogris je svoj čas zapisal, da srbski udeleženci konference zaradi *slovenske* majniške deklaracije dolgo niso hoteli slišati o Slovencih in niso verjeli, da je *habsburški* stavek (tj. okvir) le za domače potrebe.³³⁰ Nezdreme razmere je končno premagalo spoznanje o nujnosti nekega kompromisa oz. nesprejemljivosti neuspeha, ki bi po občem konsenzu koristil le sovražniku. Zato so udeleženci sprejeli načelo, da se v skupno izjavo vključi samo tiste točke, o katerih so se docela strinjali, preveč sporne pa izključi – kar so večkrat storili. K enotnosti pogledov o glavnih načelih, kot so se pokazale že na prvem zasedanju konference, naj bi sicer, kot trdi neprepričljivo Ogris, tudi *ne malo pripomogel* Vošnjakov spis »Piemont«, zbirka razprav o temeljih bodoče države (npr. centralizem, decentralizacija ali samouprava).³³¹

Za te dober mesec trajajoče pogovore (uradno so potekali od 15. junija do 20. julija) je bilo značilno, da so bili vodeni brez strogega dnevnega reda in nesistematično. Delegati se še vedno (prav tako kot na poti) niso posvetovali med seboj kot enotno telo, temveč so nastopali posamično in predstavljali le svoja individualna stališča. Tako niso imeli usklajenih pogledov o premnogih pomembnih, celo temeljnih vprašanjih bodoče notranje ureditve (zagovarjali so

³²⁸ Sprva so bili to (do izbruha vladne krize) člani koalicijske vlade Lj. Davidović, M. Drašković, V. Marinković, M. Đuričić in M. Ninčić. Nato pa (kot nekdanji ministri) prvi trije in nova ministra homogene vlade V. Janković in M. Trifunović. Na dveh zasedanjih sta bila prisotna (ministra) Lj. Jovanović in B. Terzić. Občasno pa je tudi sodeloval predsednik srbske narodne skupščine A. Nikolić.

³²⁹ Vošnjak, *U borbi*, 265; Šepić, *Italija*, 207.

³³⁰ Ude je kasneje sklepal, da je bila Vošnjakova sodba *zmernejša*, saj je bila deklaracija pri ostalih članih v Londonu sprejeta z ogorčenjem, zlasti zgovoren je tozadevni komentar Nika Županiča (sicer iz 1961), ki pravi: »Škoda je bila velika. Streljati bi jih dal.« Ogris, *Borba*, 40; Lojze Ude, "Deklaracijsko gibanje na Slovenskem", v *Slovinci in jugoslovanska skupnost* (Maribor, 1972), 92.

³³¹ Ogris, *Borba*, 40.

npr. različne variante unitarizma) in so si včasih tudi nasprotovali. Ogris pravi, da se je *naš zastopnik* v pogovorih o teritorialni enotnosti vztrajno zavzemal, da bi država obsegala ves slovenski teritorij in – kar je bilo povezano – da se slovensko-italijansko mejo določi na podlagi plebiscita (kot izraz t. i. samoodločbe), medtem ko je v zadevi bodoče državne ureditve (unitarizem ali federalizem) skupaj s Trumbićem ubral srednjo pot (upoštevalo naj bi se tudi še *druge razloge političnega značaja*) oz. je bil trdno prepričan, da lahko obstoj države zagotovi samo *narodna enotnost*, ki ji mora vsako *pleme* (v imenu skupnega dobrega) žrtvovati nekaj svoje lastne individualnosti.³³²

Dolga leta po koncu vojne je Bogumil Vošnjak »kot edini zastopnik Slovencev« na Krfu še pisal, da je doseglo »konstruktivno politično delo« odbora svoj vrhunec prav v zaključnem aktu konference, krfski deklaraciji,³³³ ki je v temeljnih točkah predvidela glavne ustavne probleme Jugoslavije: tako je vključila »najbolj pereče ustavno vprašanje« – monarhija ali republika (oblika vladavine), določila dinastijo (Karadjordjević) ter ime in zunanje znake (simbole) države (grb in zastava), zahtevala popolno enakost vseh treh narodnih plemen (tudi dveh pisav, cirilice in latinice), prav »epohalnega pomena« naj bi bila zlasti izenačitev vse treh vodilnih ver (konfesij) in nič manj pomembna tudi določba o samoupravnih enotah (odločilne so bile naravne, gospodarske in socialne razmere), ki se je povsem ujemala z njegovim predlogom in predstavlja nič manj kot »prelom s historicizmom zgodovinskih pravic in legitimizma pokrajin«. ³³⁴ Državno idejo, ki je bila zastopana v teh odsekih, lahko povzamemo kot *unitarizem s širokimi samoupravami, decentralizacijo in dekoncentracijo*.³³⁵ Poleg teh temeljnih točk, ki so našle svoje mesto v končnem tekstu deklaracije, so konferenco in delo njenih udeležencev zaznamovale še mnoge druge odprte ali nedorečene točke, ki so bile večinoma tudi predmet mnogih pogosto ne malo vročičnih diskusij, kjer je dejavno sodeloval tudi slovenski delegat.

Temeljne točke oz. glavni spori?

V nadaljevanju bom predstavil vse zgoraj omenjene točke različnih diskusij, pri katerih je bil aktivno soudeležen tudi Bogumil Vošnjak. Te lahko uvrstimo v naslednje sklope: naziv naroda in države, državna ureditev, teritorialno vprašanje, monarhija in dinastija, lokalna

³³² Ogris, *Borba*, 40.

³³³ Vošnjak, *Jugoslovanski odbor*, 26.

³³⁴ *Ibidem*, 32.

³³⁵ *Ibidem*, 32–33.

samouprava, agrarna reforma, versko vprašanje, provizorij ter volitve in ustavodajna skupščina.

Naziv naroda in države

Čeprav je odbor od svoje ustanovitve (obči) termin Jugoslovani uporabljal kot oznako za enotni srbski, hrvaški in slovenski narod, njegovi predstavniki na Krfu niso zahtevali (vsaj ne izrecno), da se opusti dosedanja posebna imena in se ga sprejme kot uraden naziv nacije. Enako niso posebej vztrajali na oznaki Jugoslavija, ampak so pristali (ne brez obžalovanja) na Pašičev predlog, da se vsa tri plemenska imena vključi v naziv skupne države. Tekom tozadevne diskusije so bili podani mnogi zanimivi predlogi, kot npr. *Zedinjena kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev* (Pašić). Slovenski udeleženec je javno predstavil še dve drugi alternativni: *Zedinjena država oz. Zedinjena Nacija Srbov, Hrvatov in Slovencev*. Na koncu je bil sprejet tretji predlog *Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev* (F. Potočnjak). Za našega emigranta je bilo vprašanje naziva pomembnejše kot vprašanje zastave ali grba: »Izbira zastave je za Slovence le formaliteta. Ne zmanjšujoč značaj nacionalnega pomena sem pa mnenja, da mora iti naziv Jugoslovani v ustavo.«³³⁶ Pri izbiri imena ga je vodilo teritorialno načelo, vendar je še vedno upal, da se bo prej ali slej uveljavil jugoslovanski naziv: »Pri imenovanju države je najbolj zdrav nacionalni in ne teritorialni princip. V državno ime ni nujno vključiti imena raznih ozemelj. /.../ Jaz sem prepričan, da se bo izkristaliziralo Jugoslovansko ime.«³³⁷

Državna ureditev

Že na prvih zasedanjih so se vsi udeleženci (vsaj formalno) opredelili za unitarizem – navidezno tudi Trumbić. Srbski predsednik Pašić v uvodnem nagovoru sicer (načeloma) kot realistične alternative ni zavrnil niti federalizma, vendar je hkrati predlagal, da se v tej zadevi ravna le po načelu enotnosti države in odloži končno odločitev na kasnejši čas. Slovenski delegat je bil zaskrbljen nad tem *popuščanjem*, ker bi lahko pomenilo, »da bo Srbija osvobodila Jugoslovane in jih potem prepustila njihovi usodi«, kar bi imelo usodne posledice: »To bi bila osvoboditev, pa ne zedinjenje. Na poprišču bi bili Srbija in Hrvatska, ki bi se večno glodali za svoje meje, a sosedi bi imeli od tega največjo korist.«³³⁸ Več o tem je zvedel v zasebnem³³⁹ pogovoru s srbskim politikom Slobodanom Jovanovićem, ki ga je seznanil s

³³⁶ Vošnjak, *U borbi*, 247.

³³⁷ Ibidem, 247–248.

³³⁸ Vošnjak, "Ustavni pogledi", 151.

³³⁹ Da to ni bil nedolžen priložnostni pogovor, razkrije zgovoren dnevniški zapis, kjer piše, da mu je dal Trumbić pred srečanjem »/.../ nasvete glede razgovora s Slobodanom«. Vošnjak, *Dnevnik*, 191.

svojimi (ali, bolje rečeno, srbskimi) pomisleki glede Supilove ideje srbsko-hrvaškega dualizma; Jovanović namreč ni bil prepričan, da bo narod na Hrvaškem pristal na unitarno državo in opustil svoje posebnosti. Naš predstavnik Vošnjak ga je poskušal pomiriti in mu med drugim tudi odvrnil: »/.../ da je to nemogoče, ker bi Slovenci potem zahtevali trijalizem. Hrvati imajo pred očmi vso nesrečo ogrsko-avstrijskega in hrvatsko-ogrškega dualizma.«³⁴⁰ V lastnem nastopu na to temo, ko je obravnaval obe izbiri, torej unitarizem ali federalizem, je izpostavil predvsem *psihološki problem* združiti v eno državno celoto dele, ki so nastali pod različnimi pogoji; skoraj sočasno dogajanje v domovini (tj. sprejetje majniške deklaracije) pa mu je le zbuvalo upanje, da je začel narod *razmišljati jugoslovansko*.³⁴¹ S tem pa še ni bilo konec diskusije. V presenetljivem preobratu se je namreč Trumbić nenadoma opredelil proti unitarizmu oz. centralizmu in navidezno tudi proti federalni ureditvi.³⁴² Izbruhnila je razgreta diskusija za ali proti federalni ureditvi oz. o večji ali manjši samostojnosti (tj. avtonomiji), tekom katere so se člani odbora bolj ali manj izrazito opredelili proti federaciji (a niso bili vsi za unitarizem) ter poudarjali pomembnost upoštevanja lokalnih posebnosti in obstoječe avtonomije, vsaj v obdobju t. i. provizorija (tj. časa neposredno po ustanovitvi države). Slovenec Vošnjak se je jasno izrekel proti federaciji in za unitarizem, s posebnim poudarkom na decentralizaciji, ki naj bi temeljila na načelih kar najširše samouprave.³⁴³ V njegovih očeh je bil za narod primernejši enostavnejši državni ustroj, tj. enotna (unitarna) država z »local government« ali izrazito samoupravo (vključuje široke avtonomne enote), ker kot pravi v spominih: »Državni in narodnostni enotnosti mora odgovarjati unitarna država, a ne centralistična ali uniformna. Sem pripadnik decentralizacije iz prepričanja. To so praktični

³⁴⁰ Vošnjak, *Dnevnik*, 191–192.

³⁴¹ Vošnjak, *U borbi*, 228.

³⁴² Trumbić je navedel tri argumente proti federalni ureditvi, s katerimi je soglašal tudi Vošnjak. Prva resna ovira je bil problem teritorialnega razmejevanja. Za Vošnjaka je bil to eden temeljnih problemov: »*Moje mišljenje je bilo ves čas, da ni prišlo do realizacije niti federativnega niti avtonomnega načela na Krfu, ker smo se vsi plašili morebitnega razmejevanja Hrvatov in Srbov, ki so pravi siamski dvojčki in največji antropološki genij celega sveta ne bi bil sposoben, da izvrši tako delo.*« Drugi argument so bile težave, povezane z ohranitvijo ravnovesja med posameznimi članicami federacije. Vošnjak je tudi poudaril pomembnost te točke: »*To ravnovesje je bilo ogromnega pomena pri izdelovanju ameriške federacije pri ustavotvorni konvenciji l. 1787 v Filadelfiji, kjer je bila ustvarjena prva sodobna federacija.*« Tretji argument pa je bil gospodarske narave. Trumbić je zastopal mnenje, da bi morale biti vse enote gospodarsko tako velike in zaokrožene, da bi se lahko same vzdrževale, kar pa po mnenju Vošnjaka ni bilo mogoče doseči. Ta si je razlagal Trumbićevo motivacijo na sledeč način: »*Mislil je najbrž na rodno Dalmacijo, ki sama ne bi mogla živeti neodvisnega življenja federalne enote. Kako silen je ta gospodarski element, pride do izraza v federalni sodobnosti Amerike, ko so male države naravnost finančno odvisne od federalne vlade.*« Vošnjak pa je navedel še en (četrti) argument proti federaciji, zunanjo politiko – tako naj bi obstajala nevarnost vmešavanja zunanjih sil v notranje zadeve države. Sicer pa je tudi menil, da je ta(k) državni ustroj prekompleksen za Jugoslovane in z ameriškim modelom v mislih tudi poudaril vlogo sodne oblasti v njem, medtem ko ji Jugoslovani še niso bili pripravljene ali navajeni dati toliko avtoritete. Vošnjak, "Ustavni pogledi", 154; Vošnjak, *U borbi*, 242–243.

³⁴³ Decentralizacija, kot si jo je takrat zamislil Vošnjak, naj bi bila: »/.../ *na sredi med unitarno državo, kakršna je Anglija, in zmernimi federalnimi zvezami, kot so zgrajene v kanadskem ali avstrijskem ustavnem režimu.*« Vošnjak, "Ustavni pogledi", 158.

problemi, ne pa teoretski.«³⁴⁴ Srbski politiki, skupaj s Pašićem, so v glavnem vztrajali na unitarizmu (večina ga je še vedno enačila s centralizmom) ter tudi zagovarjali popolno (skoraj brezkompromisno) izenačenje in nasprotovali ohranitvi odvečnih državno-pravnih ustanov Jugoslovancev iz Avstro-Ogrske. Člane odbora, ki niso skrivali, da so hoteli ohraniti *jugoslovanske državno-pravne regionalizme* (ali oblasti), posebno hrvaško,³⁴⁵ je srbski predsednik miril z obljubami o lokalni samoupravi. Čeprav je bil Vošnjak prvotno proti temu, da se ohrani stare oblike samouprave, pa je kasneje spremenil svoje mnenje in podprl predlog, da se prevzame »izvesne hrvatske imponderabilije«, ker bi bilo *prenevarno, jih ne upoštevati*.³⁴⁶ Brez podpore in podvržen ostrim kritikam je moral Trumbić deloma popustiti, vendar je dosegel, da v deklaracijo ni bila vključena uredba o ureditvi države na unitarističnih temeljih. Tudi ni bila bližje obrazložena notranja ureditev.

Teritorialno vprašanje

Med obema narodnima dejavnikoma, odborom in srbsko vlado, je v zadevi osvoboditve in združitve vseh z Jugoslovanci poseljenih ozemelj obstajal konsenz, da se v deklaraciji ne omeni vseh teritorijev posebej (o njih so imeli preveč različna stališča), temveč se samo izpostavi t. i. nacionalno načelo. Trumbić je bil prvotno za to, da se vsekakor vključi oznako za vsa jugoslovanska ozemlja, ker naj bi s tem teritorialno vprašanje v javnost postavili kot praktični politični problem ter hkrati z njim še načeli narodnosti in glasovanja (t. i. samoodločba naroda). Srbski politik Stojan Protić (Vošnjakov stari znanec, ki je aktivno sodeloval na Krfu) pa je izrazil dvom, da je *načelo plebiscita* zares tako močno in demokratično, kot se zdi, in namesto tega predlagal, da se postavijo na *etnografsko načelo*.³⁴⁷ Slovenski delegat je v tej zadevi zastopal mnenje, da narodna zavest ni bila povsod med narodom zadosti razvita, a je bila takšna zagotovo v *primorju in slovenskih krajih*, oz. ni dvomil, da bi tamkajšnji prebivalci glasovali za jugoslovansko stvar.³⁴⁸ Pašić in Trumbić sta se po daljšem pogovoru le strinjala, da naj se v tekstu deklaracije ne bi natančneje določilo teritorijev, do katerih so bili Jugoslovanci na podlagi narodnega načela upravičeni.³⁴⁹ Diskutiralo se je tudi o možnosti revizije tajnega londonskega pakta, kar je bilo razumljeno kot skorajšnje dejstvo, in večjem poudarjanju (kot povezanega vprašanja) njihovih teritorialnih zahtev, ki jih pa po mnenju Pašića ni bilo zares mogoče postaviti, dokler *se ne*

³⁴⁴ Vošnjak, *U borbi*, 243.

³⁴⁵ Čulinović, "Pravopolitičko značenje", 184.

³⁴⁶ Vošnjak, "Ustavni pogledi", 157.

³⁴⁷ Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 248–249.

³⁴⁸ Vošnjak, *U borbi*, 228.

³⁴⁹ Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 249–250.

*pride za diplomatsko mizo.*³⁵⁰ V deklaracijo pa je bila tudi še vključena zahteva po svobodnem Jadranskem morju – primarno usmerjena proti pretiranim italijanskim pretenzijam –, kar je podprl tudi Vošnjak, ki je v dnevnik zapisal: »Jadran je naš največji zaklad. Vsak narod je izgubljen, ki je odrezan od morja.«³⁵¹

Monarhija in dinastija

Predstavniki odbora so se že na začetku dolgih zasedanj izjasnili za monarhijo z dinastijo Karadjordjević, tako da državni ustroj (vsaj navidezno) sploh ni bil sporen. To stanje duha je tedaj odražalo, kot je kasneje napisal B. Vošnjak, velike zasluge srbske dinastije: »Sprejetje ustavne monarhije na Krfu je odgovarjalo dejanski politični sili, ki je bila lastna dinastiji v onih dneh.«³⁵² Predmet ostrih diskusij pa je bil 41. člen srbske ustave, ki je določal pravoslavno vero vladarja. Trumbić mu je uradno nasprotoval, ker naj sprejetje tega določila med točke deklaracije – kar so očitno nekateri udeleženci predlagali, Pašić je npr. izpostavljal pomen pravoslavja za Srbe – ne bi pripomoglo k nastanku nove skupne države (dejansko ga je bilo strah srbske hegemonije). To zelo pereče vprašanje je bilo za slovenskega delegata povsem osebne pomena, kar pa ne pomeni, da je podcenjeval njegovo pomembnost ali mogoče spregledal njegov širši vpliv: »Rekel sem, da je ravno radi monarhičnega čustva zapadnega dela našega naroda vprašanje glede konfesije vladarja važno. In no, ako se ne bo preveč akcentuiral pravoslavni značaj vladarja, bo mogoče doseči, da bomo pravni sukcesorji glede pravice vladarja imenovati biskupe in župnike.«³⁵³ Kot dobri posredovalec se je sam t. i. neposredni akter te sporne točke, prestolonaslednik, opredelil proti tej odredbi in v deklaraciji so nato to vprašanje v celoti obšli.

Lokalna samouprava

Prvi je načel vprašanje lokalne samouprave S. Protić, ki je videl v njej pomemben element prihodnjega parlamentarnega sistema (in korektiv unitarizma) po t. i. angleškem modelu (tj. od dna do vrha), ker se naj bi – kot ugotavlja slovenski udeleženec – dobro zavedal, »/.../ da srbske samouprave niso za jugoslovansko stvarnost, da je tu potrebno nekaj mnogo širšega, prožnejšega /.../«. ³⁵⁴ Ostali srbski podporniki tovrstne upravne ureditve niso povsem delili njegovih pogledov, za Pašića je bila npr. samo surogat federalne ureditve, ki naj bi zadovoljil federalistične težnje članov odbora. Med njihovimi odposlanci je bil prav slovenski

³⁵⁰ Čulinović, "Pravopolitičko značenje", 195.

³⁵¹ Vošnjak, *Dnevnik*, 196.

³⁵² Vošnjak, "Ustavni pogledi", 159.

³⁵³ Vošnjak, *Dnevnik*, 196.

³⁵⁴ Vošnjak, "Ustavni pogledi", 157–158.

predstavnik gotovo njen najbolj zagret pristaš. Z njeno implementacijo naj bi se namreč po Bogumilovih velikopoteznih predstavah: 1. ustvarilo enote, ki ne bi bile obsežne samo geografsko, ampak tudi po delokrogu, ter 2. ohranilo (nekatero) tradicije in posebnosti – le-te niso nikjer posebej obrazložene ali natančneje določene. Nove samoupravne enote bi tako *idealno* temeljile na gospodarskih, socialnih in geografskih dejavnikih ter ublažile centralizem in omogočile večjo regionalno samostojnost: »Moj načrt je bil, da se uvede v jugoslovansko državno življenje regionalno načelo, ki je bilo izraženo tako široko v Deklaraciji, da je moglo obsegati ne samo decentralizacijo, nego tudi avtonomijo in še celo zmerno federacijo.«³⁵⁵ V skladu s temi idejami je B. Vošnjak odločno nasprotoval vsem predlogom in poskusom, da se prevzame srbske sreze (okrožja), ki naj ne bi izpolnjevali »/.../velike naloge samouprave, ko centralizacija in nivelizacija uničujeta /.../«, niti ni hotel, da se dosti prenašlo zavrže dediščino preteklosti: »Državna enotnost ne predstavlja popolne združitve. Ne moremo izvesti tabule rase, ker ne vemo, če bomo v stanju, da lahko ustvarimo takoj nekaj novega.«³⁵⁶ Dejansko naj bi že obstajale enote, ki bi »sijajno služile kot okvir za nadaljevanje in izoblikovanje moderne samouprave«, kar se je nanašalo na t. i. »zakonodajna zastopstva /historične dežele, op. a./ na hrvaških in slovenskih tleh.«³⁵⁷ Ni pa posebej vztrajal na teh, ker mu je bilo veliko bolj pomembno, da izpolnjujejo od njega zastavljene pogoje: »Lahko bomo veseli, če se bodo te enote skladale z dosedanjimi zgodovinskimi administrativnimi mejami, tudi če se ne ohranijo dosedanje oblike.«³⁵⁸ Upal je, da bo *prava* samouprava (tj. takšna, ki vključuje avtonomijo) ublažila prehod v novo državo in bodo na ta način: »/.../ laže prebrodili prva leta /.../ novega upravnega življenja. To je čisto praktičen problem.«³⁵⁹ Zavedal se je namreč, da bodo ljudje v novo državo prinesli svojo (kot se je zavedal, še kako zelo pomembno) *prtljago*: »Nekateri mislijo, da lahko takoj prekinemo s preteklostjo. Vsak bo šel v novo državo s svojo prtljago, ki ni samo državno pravna, temveč tudi socialna.«³⁶⁰ Izhod iz tega labirinta je videl prav v samoupravnih enotah ali regionalnem načelu: »Taka 'prtljaga' pa bi našla v jugoslovanskem regionalizmu, kakršnega sem predlagal, svoje pravo naravno polje uveljavljanja.«³⁶¹ Njegov največji posamični dosežek je bil, da mu je v deklaracijo uspelo vključiti pasažo, ki naj bi (kot je upal) omogočila narodu razvijati svoje t. i. *posebne energije* »/.../ v samoupravnih enotah, določenih po prirodnih, socialnih in gospodarskih razmerah

³⁵⁵ Ibidem, 158.

³⁵⁶ Vošnjak, *U borbi*, 243–244.

³⁵⁷ Vošnjak, "Ustavni pogledi", 156.

³⁵⁸ Vošnjak, *U borbi*, 243.

³⁵⁹ Vošnjak, "Ustavni pogledi", 156.

³⁶⁰ Vošnjak, *U borbi*, 244.

³⁶¹ Vošnjak, "Ustavni pogledi", 156.

/.../«, kar je poudarjalo pomembnost *socialnega elementa*: »S tem je izraženo dinamično, energično načelo, ki srka svoje sile iz živih gospodarskih in socialnih sil naroda. Socialne sile in ne zgolj politični vidiki, naj gradijo ustavo.«³⁶² Medtem ko je hotel na ta način na eni strani preko lokalne samouprave realizirati določene federalistične, ali če smo natančnejši, avtonomistične težnje, pa je na drugi strani jasno izpostavljajal njeno socialno-ekonomsko plat. Samoupravni sistem, kot ga je predvidela deklaracija, je imela tako kljub (oz. prav zaradi) teh navzkrižnih interesov zelo jasen cilj okrepiti in dopolniti unitarizem.

Agrarna reforma

Težišče širših diskusij s področja agrarnih reform se je na številnih zasedanjih osredotočilo predvsem na konkretno vprašanje čim prejšnje ukinitve ostankov starih fevdalnih odnosov v novi državi. Med udeleženci sta se oblikovala dva diametralno nasprotna tabora: eni so zagovarjali hitro rešitev brez t. i. zakonske osnove (tj. z oktroajem), predvsem za Bosno in Hercegovino, drugi pa izključno rešitev z zakonsko osnovo, primarno za Hrvaško, kjer so bile latifundije (veleposesti) tudi v rokah Hrvatov in t. i. narodnih ljudi.³⁶³ To je bila glavna ovira za sprejetje vsakršnega sklepa. Slovenski delegat je tedaj zagovarjal radikalno pot za Slovenijo in zahteval nacionalizacijo zemlje (položaj kmeta v Srbiji naj bi postal vzor za spremembe v drugih deželah), vendar ni zastopal tako prevratniških stališč za Hrvaško in Bosno, odločno se je namreč opredelil proti odvzemu zemlje veleposestnikom in za nove agrarne odnose po zakonski poti.³⁶⁴ Na koncu prvega dela debate o agrarni reformi se je večina poslušalcev bolj ali manj sporazumno (z izjemo Vošnjaka in deloma Hinkovića) izjasnilo za hitro in radikalno rešitev, vendar je to vprašanje kljub temu ostalo aktualno prav do zadnjega dneva konference. Zadnji teden zasedanj se je razvila ostra diskusija med večino in Trumbičem, ki je po sprva spravljivem tonu v drugi fazi razgovorov do konca vztrajal na zakonodajni poti, čeprav iz resnično *skrajno konservativnih* stališč, ker se je, kot ugotavlja Vošnjak, bal »razgrabljenja latifundij«; ta se je tudi strinjal s kritiki, da bo moral sprejeti sodobnejše (oz. revolucionarne) poglede.³⁶⁵ Ker je večina udeležencev agrarno vprašanje povezovala z osvoboditvijo, so vztrajali pri njegovi vključitvi v tekst deklaracije, med njimi zlasti Vošnjak, ki se je vztrajno boril (do neke mere uspešno) proti Trumbičevemu

³⁶² Ibidem, 158.

³⁶³ Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 265.

³⁶⁴ Ibidem.

³⁶⁵ Vošnjak, *Dnevnik*, 206, 207.

konservativizmu.³⁶⁶ Zaradi neomajnosti slednjega pa je srbska vlada končno le pristala, da se preveč kontroverzno agrarno vprašanje ne vključi v deklaracijo.³⁶⁷

Versko vprašanje

Eno izmed temeljnih vprašanj konference, ki je tudi okupiralo največ časa, je bila od nekdanj nadvse pereča verska problematika – za nekatere je bilo zedinjenje predvsem verski problem –, s posebnim poudarkom na katoliški cerkvi, ki je bila generalno ocenjena kot *anacionalna, avtokratska in agresivna*, ter njenim odnosom (tj. prohabsburškega Vatikana) do bodoče jugoslovanske države.³⁶⁸ Že na prvem zasedanju sta se Pašić in Trumbić načeloma strinjala, da se sprejme načelo enakopravnosti vseh ver, pustila pa odprt še odnos cerkva tako med seboj kot do države. Seveda ta zadeva, kot vedno, s tem še ni bila na poti do rešitve. Medtem ko je namreč srbski predsednik odkrito privilegiral lastno nacionalno pravoslavno cerkev, je vodja delegatov odbora zagovarjal neomajno stališče, da z vključitvijo Hrvatov in Slovencev v novo skupno državo ne bo moglo vse ostati po starem, in več kot le enkrat poudarjal tudi nacionalni oz., kot v primeru katoliške cerkve, anacionalni značaj ostalih cerkva. Z njegovo oceno slednje se je vsaj deloma strinjal tudi Vošnjak, ki je takrat izrazil upanje, da se bo stanje prej ali slej izboljšalo, vendar izvzel iz te splošne ocene duhovščino na Slovenskem, ker naj bi bila dejansko nacionalna in podpirala združitev.³⁶⁹ Generalno je v konfesionalni politiki zastopal načelo, da se te zadeve ne smejo razvijati povsem samostojno, vendar bi bilo po njegovi presoji enako nedopustno, če bi se vsi prekomerno obremenjevali z njimi, saj pravi: »Narod bo sam našel pot po poti občutkov, ne pa na osnovi pravnih odnosov.«³⁷⁰ Presenetljivo bučna nesoglasja so se pojavila zlasti pri obravnavi *mohamedanske vere*: Protić in Pašić sta ponovno zahtevala popolno izenačenje, čemur sta Trumbić in Vošnjak ostro nasprotovala – slednji je celo zagovarjal izključno krščanski značaj bodoče skupne države.³⁷¹ Nad končno odredbo o enakopravnosti in svobodi vseh ver (tj. pravoslavne, katoliške in tudi *mohamedanske*) je bil kljub začetnemu omahovanju nato povsem navdušen tudi naš delegat: »Krfška konferenca je uspela v tem, v čemer ni Anglija uspela v stoletjih, da

³⁶⁶ Vošnjak, *U borbi*, 262.

³⁶⁷ Dve desetletji kasneje je zapisal Vošnjak o agrarni reformi (zagovarjal je *sredinski pogled*), ki njegovemu posredovanju navkljub ni bila vključena v samo deklaracijo: »Danes, ko imam priliko, da objektivno presodimo socialni in gospodarski rezultat agrarne reforme, prihajamo do zaključka, da je imelo Trumbićevo konservativno stališče precejšnjo upravičenost. Ob izvršitvi agrarne reforme se je razgalil ves naš primitivizem, saj bi se bil mogel ta problem rešiti na konstruktivnejši način.« Bogumil Vošnjak, *Tri Jugoslavije : Jugoslavija v emigraciji – Jugoslavija v stvarnosti – Jugoslavija bodočnosti* (Ljubljana, 1939), 6.

³⁶⁸ Vošnjak, *U borbi*, 238.

³⁶⁹ Ibidem.

³⁷⁰ Ibidem, 237–238.

³⁷¹ Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 274.

je proglasila vse vere za enakopravne in da je žrtvovala načelo pravoslavne državne cerkve.«³⁷² Sam je k diskusiji o odnosu med cerkvami in državo znatno prispeval s predstavitvijo (ovrednotenjem) štirih sistemov reguliranja le-tega in ugotovil: 1. *državna cerkev* (tj. takšna, kjer država ureja vse cerkvene zadeve) ni bila primerna za njih, ker ni bila združljiva z enakopravnostjo ver in cerkva – ker je lahko samo ena državna; 2. *konkordat* (tj. dogovor med Svetim sedežem in državo) je imel prešibko osnovo, da bi lahko utemeljili konfesionalno življenje na njem; 3. *separacija* (tj. stroga ločitev cerkve od države) je bila za vse še najmanj zanimiva opcija, tudi za Vošnjaka, ki je bil prepričan, da še niso bili zreli za njo, vendar je podpiral *evolucijo v to smer*,³⁷³ in 4. *sistem verske paritete* (tj. država regulira odnose med cerkvami) je bila po splošni oceni še najboljša rešitev (ker so bile tako vse vere enake in enakopravne, država pa ni bila akonfesionalna) in tudi slovenski predstavnik se je strinjal, da bi lahko ta sistem še najboljše reševal vse prihodnje konfesionalne probleme, ker kot pravi na enem mestu sestavka: »Verska paritetnost pomeni konzervativnost. Tu moramo biti konzervativni, pa čeprav smo povsod drugod revolucionarni. Ne bojim se krščanskega značaja države. Muslimani se bodo morali temu prilagoditi, bodo pa enakopravni.«³⁷⁴ V diskusijah o položaju vere in cerkva so se različni pogledi (zmerno) iskri ob vprašanju prevzema prepovedi t. i. prozelitizma, tj. odredbe, po kateri je bilo v Kraljevini Srbiji prepovedano vsako delovanje proti pravoslavlju. Temu paragrafu sta ostro nasprotovala tako Trumbić kot Vošnjak (slednji predvsem zaradi katoliške cerkve), kar je bilo *povsem v duhu Slovencev*.³⁷⁵ Ker ni uživala prave podpore niti med samimi Srbi – kot je npr. potrdil S. Jovanović v pogovoru s slovenskim delegatom, ko je dejal, da je bila povsem zastarela in odveč –,³⁷⁶ so v tekst deklaracije vključili samo splošno zagotovilo, da bo zakonodajalec čuval in ohranjal konfesionalni mir.

Provizorij

Ni pomembno, ali iz strahu ali nezaupanja, a na konferenci so izbruhnili številni spori, predvsem med predstavniki odbora in vlade, ne nazadnje tudi okrog spornega vprašanja t. i.

³⁷² Vošnjak, "Ustavni pogledi", 152.

³⁷³ V svojih spominih je na to temo napisal: »Danes ne bi bil za popolno razdržavljenje naših cerkva, temveč bi iskal evolucijo v tej smeri. Glede principa popolne enakosti ver je to po mojem mnenju najboljša alternativa.« Vošnjak, *U borbi*, 236.

³⁷⁴ Vošnjak, *U borbi*, 236.

³⁷⁵ Ibidem, 238.

³⁷⁶ Vošnjak, *Dnevnik*, 199.

prehodnega obdobja;³⁷⁷ leta kasneje je B. Vošnjak te *skrbi v zvezi z osvoboditvijo* komentiral kot *v mnogem neutemeljene*.³⁷⁸ Takratna tozadevna nesoglasja so bila rezultat njihovih bistveno različnih pogledov na naravo in same cilje provizorija: Trumbić je hotel na vsak način ohraniti obstoječe avtonomne zakonodajne in upravne institucije (zagovarjal je čim daljše prehodno obdobje), medtem ko je Pašić vztrajno nasprotoval nadaljevanju starega stanja (zahteval je čim krajše prehodno obdobje). Tudi slovenski delegat je temu vprašanju prisojal dosti pomena in zato npr. (prvi) predlagal kot eno možno rešitev, da kralj ob posvetovanju z vlado in drugimi narodnimi dejavniki po koncu vojnih operacij imenuje *kraljevske komisarje*, kar je poskušal smiselno argumentirati tako z različnimi zunanjimi kot notranjimi dejavniki: »Provizorij bo deloval na očeh cele Evrope, posebno Italije. Prva leta bodo odločala o prihodnosti naše uprave. Čim se končajo vojaške operacije morata krona in vlada imenovati komisarje za posamezne pokrajine. /.../ Komisarji bi imeli veliko odgovornosti. Mi se ne poznamo. Začetek našega skupnega državnega življenja lahko ustvarijo samo tisti, ki poznajo razmere.«³⁷⁹ Slovenski predstavnik je podobno kot Trumbić zagovarjal, da naj se za časa provizorija ne bi spreminjalo obstoječih institucij in zakonov, temveč da bi se *stara uprava* postopoma zamenjalo: »Ne moremo takoj uničiti staro državno individualiteto. Glede izmenjave upravne oblasti moramo biti konzervativni, da se ne vtika oblast v zadeve, ki jih je narod navdihnil. Če bo potrebno bomo stare ustanove navdihnili z novim duhom.«³⁸⁰ Pašić je načeloma odobral predlog o kraljevskih komisarjih, ni pa pristal na kombinacije starega Dalmatinca, v skladu s katerimi naj bi se jih neposredno oz. izključno vezalo na vladarja ali konstituantno (kar je bilo zanj protiustavno). Ker niso našli sporazumne rešitve, je bilo to vprašanje izpuščeno iz deklaracije.

Volitve in ustavodajna skupščina

Ko so se obširne diskusije dotaknile tudi načina sklica ustavodajne skupščine, konkretno sprejetja zelo relevantnega volilnega zakona, večina tedaj prisotnih udeležencev konference, iz obeh taborov, ni odobrvala Trumbićevega predloga, ki je predvidel znatno soudeležbo obstoječih deželnih zborov. Ta se jim je zdel povsem nerealen in neizvedljiv, posebej Pašiću, ki pa je bil enako neuspešen v svojih poskusih prepričati jih v smiselnost lastne rešitve, da bi se namreč zgledovali po srbskem volilnem zakonu. Enotnejši pogledi so se izoblikovali v

³⁷⁷ Pod vprašanjem provizorija ali prehodnega obdobja ali ureditve se je razumelo: *kronološko*, čas od prihoda srbske ali zavezniške vojske do sprejetja ustave ali vzpostavitve enotnosti, ter *tematsko*, vprašanje izvršitve prehoda iz starega v novo stanje in njegovo trajanje.

³⁷⁸ Vošnjak, *U borbi*, 253.

³⁷⁹ Ibidem, 254.

³⁸⁰ Ibidem, 254–255.

obravnavi načina sprejetja nove ustave v ustavodajni skupščini: na eni strani je bil Pašić, ki je zagovarjal t. i. enostavno kvalificirano večino, in na drugi strani Trumbić, ki je zahteval t. i. plemensko kvalificirano večino (po kateri bi morala večina predstavnikov vseh treh plemen glasovati za ustavo). Predlog starega Dalmatinca je bil sprejet z nasprotovanjem; sprva je bil zanj tudi Vošnjak, a je nato po širši diskusiji spremenil mnenje in zahteval, da se to odredbo izpusti.³⁸¹ V dokončni tekst deklaracije so bile zato vključene samo tiste pasaže, ki so določale, da bodo volitve v ustavodajno skupščino potekale na osnovi občega, enakega, neposrednega in tajnega glasovanja (ne omeni volilnega zakona), ter da bo bodoča ustava sprejeta s (posebej poudarjeno) številčno kvalificirano večino, ki bo potrjena od kralja. Čeprav je srbski predsednik s tem objektivno popustil Trumbiću, mu je vendarle uspelo vključiti tudi odredbo, ki določa, da o ureditvi bodoče države odloča ustavodajna skupščina.

Deklaracija po burnem Krfu

Na Krfu doseženi sporazum oz. kompromis je po eni strani (vsaj do neke mere) v skladu s pričakovanji emigrantov evropski javnosti zadovoljivo razložil problematično jugoslovansko situacijo, kar naj bi ta (tako vsaj trdi Paulova) tudi *dnevno pričakovala*, ter je bil zato sprejet kot *začetek nove dobe v jugoslovanski politiki* (tisk je bil dejansko dosti bolj neenoten, čeprav je sporazum generalno sprejel z odobravanjem – razen seveda italijanski),³⁸² vendar je bil po drugi strani med velikimi silami antante sprva (ponekod pa še dolgo zatem) komaj opažen; le ruska vlada ga je javno pozdravila (zaradi revolucionarnega vrenja je ostalo pri izrazih dobre volje), medtem ko ga Francija in Britanija nista niti priznali, zlasti pa ni zbudil interesa (kot se lahko sklepa iz vseh poročil) med vodilnimi ameriškimi politikami.³⁸³ Ali je bila zato težko sprejeta deklaracija za emigrante in vlado veliko razočaranje? Gotovo ni mogla povsem zadovoljiti obeh podpisnikov, srbske vlade (Pašića) in odbora (Trumbića). S spreminjajočimi zunanje- in notranjepolitičnimi okoliščinami in odnosi v mesecih po Krfu se je to nezadovoljstvo še okrepilo, vendar šele tekom 1918 do te mere, da sta se ji oba dejansko odpovedala, čeprav nikoli javno. Medtem ko se je Pašićevo opuščanje deklaracije začelo že za časa njenega sprejetja (tako je bil npr. tekst deklaracije posredovan zaveznikom v t. i. najmanj svečani obliki)³⁸⁴ in se nato stopnjevalo (vedno bolj je dvomil v njeno realizacijo), pa je odbor

³⁸¹ Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 246–248.

³⁸² Paulova, *Jugoslovanski odbor*, 383.

³⁸³ Šepić, *Italija*, 213–215; Lipušček, *Ave Wilson*, 220.

³⁸⁴ Način uradne seznanitve srbskih zaveznikov z deklaracijo je bil že za časa vojne, zlasti pa v desetletju zatem, vir resnih diskusij, ker so nekateri, med njimi zlasti A. Trumbić, menili, da je bil opravljen v t. i. *najmanj svečani obliki*. Šepić tako piše, da je bila posredovana predstavnikom zaveznikov na Krfu z »/.../ običnom popratnom

oz. njegov predsednik vztrajal dosti dlje, vendar se je čez čas tudi on vse bolj oddaljeval od nje in srbske vlade (imel je utemeljene sume, da se drugi podpisnik ne namerava odpovedati velikosrbskemu programu oziroma t. i. etapnemu združevanju), zlasti ko je postajal pod vplivom novih idej (oktobra) vedno samostojnejši in neodvisnejši. Med ostalimi Jugoslovani ni bila deklaracija sprejeta nič manj ambivalentno: npr. med hrvaškim in slovenskim narodom v domovini v dnevnem tisku pretežno s spodcenjevanjem in zavračanjem, privatno pa so izrazili številni politiki razumevanje in odobravanje za njen program (sporna se jim je zdela samo notranja ureditev), vendar je bila prvotno predvsem sredstvo za okrepitev argumentov v prid reformi države (majniška deklaracija), šele tekom usodnega leta 1918 (tj. s poslabšanjem notranjepolitične situacije) pa so bile tudi sprejete njene antiavstrijske ideje.³⁸⁵ Odzivi jugoslovanskih emigrantov v Evropi so bili dokaj različni (v odvisnosti od njihove nacionalne, socialne oz. tudi ideološke pripadnosti), vendar v glavnem ugodni, medtem ko je v ZDA naletela na zelo oster odpor, najbolj izrazito pri Slovencih – nasprotovali so monarhični ureditvi.³⁸⁶ Ta neugoden razvoj dogodkov onkraj Atlantika je bil velik vir skrbi za emigrante v Londonu, ker so tamkajšnje diskusije in nesoglasja okrog deklaracije izzvale tudi zelo resna trenja znotraj jedra odbora, kar je končno prisililo Trumbića, da pošlje v Novi svet slovenskega delegata, za kar pa je bil še najbolj primeren prav Bogumil Vošnjak. Tekom celoletnega dela v veliki Ameriki, sredi velikih naporov, je le dočakal konec svojega dolgega zasebnega in tudi mednarodnega boja.

verbalnom notom bez ikakvih posebnih pismenih ili usmenih saopćenja ili zahtjeva srpske vlade /.../«. Šepić, *Italija*, 213.

³⁸⁵ Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 398–411.

³⁸⁶ *Ibidem*, 383.

Zadnje leto vojne: Wilson, Amerika in Slovenci

Z rastočim angažmajem Združenih držav Amerike in njenega predsednika je postalo očitno, da bodo ameriška stališča merodajna pri poveljni ureditvi evropskih razmer, tudi pri preureditvi srednje- in vzhodnoevropskega zemljevida. Ta potencialno zelo pozitiven razvoj dogodkov pa so mnogi emigranti sprejelo dokaj ambivalentno, kar niti ne preseneča – odnos tedanje ameriške vlade do Avstro-Ogrske je bil namreč zelo omahljiv, saj se npr. po formalni objavi vojne monarhiji (decembra 1917) še vedno ni odločila za njeno razbitje. Zato je bila ameriška vlada za naše Jugoslovane konstanten vir skrbi, zlasti, ker so prav od nje dolgo pričakovali nujno potrebno zavezniško podporo za svoj program osvoboditve in združitve. Ko je bilo tako konec 1917 za mnoge med njimi povsem jasno, da se bo težišče svetovne politike premaknilo v Washington, so morali seveda nemudoma ukrepati. To je pomenilo okrepiti svojo prisotnost (kot organizacija) med tamkajšnjimi izseljenci (in v javnosti), ker zlasti med Slovenci niso imeli tako široke podpore za svoje ideje, kot bi si želeli – šlo je za očitno pomanjkanje enotnosti. Prvotno je bila načrtovana širša propagandna misija v sodelovanju s srbsko vlado, ki pa zavaljo raznih nesoglasij (tj. različnih ciljev) ni bila nikoli realizirana.³⁸⁷ Kot manjšo uteho, in tudi iz realne nuje, so morali vendarle poslati vsaj enega odposlanca, ki bi pomagal urediti napete razmere med samovoljnimi izseljenci in tudi pridobil podporo uradnih ameriških krogov za program Jugoslovanskega odbora (kot je bil dogovorjen na Krfu). Ta Slovenec je imel pred seboj veliko nalogo in Bogumil Vošnjak se jo je lotil z veliko vnemo.

Večno neenotni severnoameriški izseljenci

Med kronično politično razdeljenimi jugoslovanskimi izseljenci v Severni Ameriki se je šele s sklicem t. i. čikaškega zbora (1915) vidnejše okrepila do tedaj marginalna protihabsburška struja. S tem začasnim preobratom se je povečala podpora načrtom programa osvoboditve in združitve londonskega odbora, ki pa je še prekmalu skopnela, kar niti ne preseneča, saj je večina ameriških Jugoslovanov (zlasti Slovenci) čutila neko zadržanost ali ponekod kar zelo izrazit odpor do jugoslovanskega gibanja (negativno so na njihovo razpoloženje vplivali neugoden mednarodni položaj, italijanski teritorialni apetiti in vojaški neuspehi zaveznikov), ki je bilo v letih 1915–1916 še v fazi t. i. *idejnega zbliževanja in*

³⁸⁷Zadeva jugoslovanske misije je bila tudi potem, ko so ZDA objavile vojno Avstro-Ogrski, še vedno predmet nesoglasij med odborom in srbsko vlado, saj se oba dejavnika nista zmogla strinjati o njenem značaju in sestavi (srbsko-jugoslovanske tendence). Zaradi tega in politične situacije, nastale po Wilsonovem govoru 8. januarja 1918 (izjasnil se je za ohranitev Avstro-Ogrske) iz celotne misije ni bilo nič. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 341–343.

*organizacijskih priprav.*³⁸⁸ Neugodne razmere za vsakršno delo emigrantov med izseljenci so se začele postopoma izboljševati, ko so se Združene države Amerike odločile, sprva res še zelo omahljivo, opustiti svojo dolgoletno nevtralnost (od konca 1916), kar je tudi omogočilo evropskim nadobudnežem, da so končno začeli resno razmišljati o seznanitvi merodajnih ameriških krogov z jugoslovanskim problemom. Potrebne politične in organizacijske temelje so postavili že (novembra) na zboru v Pittsburgu (ki je ohranil kontinuiteto s čikaškim), kjer je bilo ustanovljeno t. i. *Jugoslovansko narodno vijeće* (v nadaljevanju JNV), osrednji organ ameriških Jugoslovancev. Temu novemu telesu je delno uspelo reorganizirati gibanje, vendar je imelo še vedno težave pridobiti si širšo podporo izseljencev ali interes širše javnosti oz. uradnih krogov. Kljub plodnemu sodelovanju z ameriško vlado mu namreč ni uspelo vzpostaviti direktnih stikov s funkcionarji, le delno je pridobil simpatije oz. podporo tiska.³⁸⁹ Zato so ameriški prvaki krfsko deklaracijo prvotno sprejeli z navdušenjem, saj je za njih predstavljala korak naprej v odnosih z zavezniki. Izseljenske množice (zlasti Hrvati in Slovenci), ki so po prelomnih dogodkih v Rusiji leta 1917 začele sprejemati revolucionarne ideje, pa so v ameriški (tradicionalno) republikanski atmosferi razvile izrazit odpor do za njih anahronistične monarhične državne ureditve; najglasnejši so bili prav slovenski socialisti in/ali republikanci. Prav ob tolmačenju deklaracije so se med njimi razvile prve resne polemike. To je izzvalo težka trenja v vodstvu gibanja, ki je nato na vse pretege poskušalo predstaviti jo kot velik revolucionarni oz. protiiimperalistični akt; ponekod so celo presegli njeno izvirno vsebino in okvire. Najbolj odmevna je bila t. i. avtentična razlaga Hinka Hinkovića (udeleženca krfske konference), ki je trdil, da deklaracija ne prejudicira odločitve ustavodajne skupščine (tj. da je narod povsem svoboden, da se odloči drugače). V Evropi so emigranti zavzeli jasno in odločno negativno držo do te interpretacije (ta po mnenju večine ni odgovarjala ne duhu ne tekstu deklaracije), vendar severnoameriško vodstvo ne le, da jo je še nadalje podpiralo, temveč je v korespondenci z Londonom tudi zanikalo obstoj vseh polemik oz. sporov okrog državne ureditve (monarhije ali republike) oz. notranje krize, nastale z izstopom (vodilnega Srba) Mihajla Pupina (kar je dejansko okrepilo homogenost organizacije, vsaj do jeseni 1918),³⁹⁰ ter zase zahtevalo proste roke pri izbiri taktike.³⁹¹

³⁸⁸ Ogris, *Borba*, 31.

³⁸⁹ Osrednji organ ameriških Jugoslovancev je z ameriško vlado sodeloval predvsem preko informacijskih služb *kancelarije* s sedežem v Washingtonu (posamezne podružnice so bile raztresenih po celotni državi).

³⁹⁰ Mihajlo Pupin (ugledni profesor, znanstvenik in bogataš) je bil za časa vojne (s svojima pisanjem in ugledom) posebej zaslužen za afirmacijo jugoslovanskega vprašanja v ameriški javnosti in politiki, vendar je zaradi svojega velikosrbskega prepričanja tudi zelo škodoval delu za zedinjenje Jugoslovancev. S pristaši je izzval razcep med srbskimi izseljenci in sejal nezaupanje med Jugoslovanskim odborom in Jugoslovanskim narodnim vijećem.

V navzkrižnem ognju različnih stališč

Sredi tega nemirnega dogajanja se je znašel januarja 1918 naš slovenski odposlanec odbora Bogumil Vošnjak, edini pomembnejši slovenski politik (poleg prvaka socialdemokratov Etbina Kristana), ki je med vojno obiskal Združene države Amerike.³⁹² Tu naj bi po navodilih Trumbića delal povsem v duhu krfske deklaracije (njegovega *svetega pisma*)³⁹³ ter popravil napačno Hinkovićevo razlago in propagiral pravilno, zlasti med Slovenci, za kar je bil kot slovenski udeleženec krfske konference in eden od avtorjev sprejetega sporazuma še najbolj primerna izbira, poleg tega pa naj bi tudi poskušal pridobiti ameriške oblasti za politiko rušenja Avstro-Ogrske. Za to nalogo je bil verjetno izbran, ker je v vseh predhodnih mesecih nedvomno pokazal največ zanimanja za potovanje na Zahod. Od oktobra 1917 je namreč vztrajno prepričeval *rezerviranega* in *hladnega* predsednika Trumbića v smiselnost njegove vključitve v skupno, s srbsko vlado že dlje časa načrtovano širšo jugoslovansko misijo.³⁹⁴ Vendar ta v tej obliki ni bila nikoli realizirana (Pašića je bilo uradno strah ameriškega nasprotovanja). Namesto te so srbski zavezniki poslali le maloštevilno srbsko delegacijo, ki, nasprotno vsem zagotovitvam, ni nastopala v jugoslovanskem duhu, temveč (veliko)srbskem. Zaradi te zgrešene javne poteze se je okrepilo nezaupanje ameriškega izseljenskega vodstva do namenov Kraljevine Srbije in zapravelo, ne samo po mnenju Vošnjaka, veliko propagandno priložnost.³⁹⁵ Vošnjak je bil že docela razočaran nad Londonom in je videl v Ameriki veliko priložnost za napredovanje vprašanja (Slovenskega) Primorja, ali kot je to ob priliki razložil ostalim slovenskim oz. primorskim članom: »Podal sem sliko položaja v Londonu, kar se tiče našega Primorja. Priporočal sem, da se naša borba za Primorje prenese v Ameriko, tam imamo mase za seboj in povrh Amerikanci zaničujejo Italijane./.../ Povdarjal sem, da nimamo nikakih vezi z angleškimi parlamentarnimi krogi.«³⁹⁶

Ko je na začetku novega leta 1918 z ladjo odrinil iz Liverpoola, je nedvomno vedel za omenjene problematične razmere med severnoameriški izseljenci, vendar ga poročila niso zares pripravila na delo na tem, kot je kmalu občutil na lastni koži, spolzkem terenu, kar je bil vir mnogih težav za uresničitev vseh zadanih ciljev njegove misije. V zgodnjih jutranjih urah

³⁹¹ Paulova, *Jugoslovanski odbor*, 371–376; Ivan Čizmić, *Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslavenske države 1918* (Zagreb, 1974), 144–149.

³⁹² Lipušček, *Ave Wilson*, 222–223.

³⁹³ Trumbić je Bogumilu pred odhodom še zabrusil: »Rekel je, da moram smatrati Krfsko deklaracijo za sveto pismo, pri vseh prilikah zaviriti z nosom v njo.« Vošnjak, *Dnevnik*, 247.

³⁹⁴ Vošnjak, *Dnevnik*, 228.

³⁹⁵ Vošnjak, *U borbi*, 310–312; Hinković, *Iz velikog doba*, 344–346, 348; Paulova, *Jugoslovanski odbor*, 385–386; Janković, *Jugoslovansko pitanje*, 341–342.

³⁹⁶ Vošnjak, *Dnevnik*, 236.

15. januarja se je poln energije izkrcal v New Yorku, kar je povzel v dnevniku kot *enega velikih dogodkov svojega življenja*.³⁹⁷ Takoj je bil prevzet nad za njega povsem neobičajno velikostjo, multikulturnostjo in večjezičnostjo države, s katero se je tekom skoraj enoletnega bivanja zelo dobro seznanil. Še prehitro pa je spoznal, da se je nahajal na začetku obsežnega in zelo zahtevnega podviga, ali kot v grenkih spomilih povzame tedanje pestre izkušnje med hudo skreganim narodom: »Prvi dnevi dela v Ameriki so me porazili, medsebojne intrige, sovraštva, medsebojno blatenje naših izseljencev. To je bila prava vojna vsak proti vsakemu.«³⁹⁸ Preden se je lahko lotil informiranja ameriških uradnih krogov, ga je zato čakalo še veliko dela med izseljenci – nedvomno znatno več, kot je sprva pričakoval. Skoraj takoj je odpotoval v Chicago, kjer se je udeležil zelo pomembnega zasedanja izvršilnega odbora glavnega organa ameriških Jugoslovanov (JNV). Iz Evrope jim je prinesel novo sporočilo odbora, v katerem so emigranti v Londonu zavzeli odločno odklonilno stališče do sporne Hinkovićeve razlage. To je sprožilo velik val razburjenja in naš slovenski odposlanec se je znašel v precej *mučnem* in *občutljivem* položaju, vendar v tem napetem ozračju situacija ni eskalirala in *k sreči se je hitro prešlo na dnevni red*.³⁹⁹ Gotovo se je dobro zavedal, v kako težkem položaju je bilo ameriško vodstvo gibanja in da bi s pretiranim vztrajanjem na tej točki samo še prispeval k zaostrovanju za njihovo delo nadvse težavnih razmer. Kasneje je v spomilih odločno zavračal vse trditve, da je bil poslan le, da bi *polemiziral* in *popravlil* omenjeno *avtentično* interpretacijo krfske deklaracije; kot njen soavtor je namreč čutil *veliko moralno odgovornost* in *dolžnost* braniti jo, to po njegovem mnenju *edino pravo pot k zedinjenju*.⁴⁰⁰ Istočasno pa priznava, da je bil to res dokument, ki se ga je dalo *le s težavami v svoji celovitosti braniti v takratnem ameriškem ambientu*.⁴⁰¹ Prav zato nas ne sme presenetiti, da je bil tudi on že kmalu prisiljen sprejeti bolj kompromisno stališče, podobno kot ostali, ki so skušali propagirati program Jugoslovanskega odbora med izseljenci, prežetim na eni strani s poenjajočim strahom pred Avstrijo, na drugi pa z vedno bolj popularnimi republikanskimi (oziroma federalističnimi) idejami in nezaupanjem do Kraljevine Srbije.

Za časa svojega bivanja je prepotoval Združene države Amerike od Atlantika do Pacifika, obiskal široko raztresene slovenske naselbine in se trudil na razne načine, kot npr. z nastopi na številnih manjših in večjih prireditvah (tj. zborih, srečanjih in predavanjih), pridobiti jugoslovanske, zlasti slovenske, izseljenske množice in njihove voditelje za program

³⁹⁷ Ibidem, 251.

³⁹⁸ Vošnjak, *U borbi*, 313.

³⁹⁹ Ibidem, 316.

⁴⁰⁰ Ibidem, 323.

⁴⁰¹ Ibidem, 326–327.

Jugoslovanskega odbora, kot je bil tedaj določen v krfski deklaraciji (tj. za zedinjeno samostojno jugoslovansko državo). Pri tem delu ga je vodil jasen načrt: »/.../ zbrati naprednejši del našega tamošnjega izseljeništvu v enotno falango, ki je mogla z zedinjenim nastopom podpreti jugoslovansko in slovensko stvar pred ameriškim javnim mnenjem.«⁴⁰² Vendar se je tekom realizacije tega načrta vedno znova spopadal z istimi težavami, kot jih je nazorno povzel Ogris, ko je zapisal: »Skoraj povsod je bilo treba orati ledino. Politična razcepljenost severnoameriških Slovencev je stala na vrhuncu svoje klaverne slave. Narodno-zavednim rojakom je nedostajalo organizacije, republikanci so zabredli v ideologijo jugoslovanske utopije, na verski podlagi organizirani pa niso hoteli verjeti v dopustnost našega zedinjenja predno na lastne oči ne vidijo podpis knezoškofa Jegliča.«⁴⁰³ Med večjimi ovirami za svoje delo Bogumil v spominih izpostavi zlasti dva problema: prvič, mnogi niso verjeli v možnost propada dolgožive monarhije (niti ne v samo smiselnost le-tega spričo italijanske nevarnosti) in ustanovitev samostojne jugoslovanske države, ali kot sam pravi: »Na vsakem koraku sem se soočal z največjim nezaupanjem in pomanjkanjem vsake vere v našo zedinjenje.«⁴⁰⁴ Čeprav to blago avstrofilstvo gotovo ni bilo zanemarljiv problem, pa je postajalo zlasti med Slovenci sčasoma vedno večja ovira republikanstvo in z njim povezano socialistično gibanje, katerega pristaši so se izčrpno sklicevali na najbolj nepopularne točke krfskega sporazuma. Poleg dinastičnega vprašanja in omejitve suverenosti ustavodajne skupščine je izzvala med izseljenci velike proteste tudi t. i. kraljeva sankcija – določba, po kateri naj bi ustava skupne države dobila veljavo šele, ko bi jo sankcioniral kralj.⁴⁰⁵ Začetna srečanja našega odposlanca s slovenskimi republikanci so pri njemu zapustila mešane občutke: sprva se je iz vseh razgovorov porajalo še upanje na znatno izboljšanje odnosa ali celo sklenitev dogovora oziroma premirja, in to ne samo pri Slovencu, temveč tedaj tudi pri ameriškem vodstvu.⁴⁰⁶ To je na začetku tega leta emigrantom v Londonu zagotovilo, da je bilo republikanstvo uspešno premagano, kar se je izkazalo kot le preveč optimistična ocena dane situacije. Že prvi pogovori Bogumila z Etbinom Kristanom, prvakom socialnih demokratov in vodjo Slovenskega republikanskega združenja (»Slovenian Republican Alliance«), ki je zelo energično nastopal proti t. i. monarhistom (on in ostali njegovi pristaši so podpirali ustanovitev federativne jugoslovanske republike), namreč niso bila izrazito

⁴⁰² Ogris, *Borba*, 64.

⁴⁰³ *Ibidem*, 65.

⁴⁰⁴ Vošnjak, *U borbi*, 320.

⁴⁰⁵ Paulova, *Jugoslovanski odbor*, 369; Šepič, *Italija*, 139–140, 153; Vošnjak, *U borbi*, 321.

⁴⁰⁶ Vošnjak, *Dnevnik*, 254, 255.

uspešna.⁴⁰⁷ Slednji je skupaj s somišljeniki zastopal zelo jasno držo: »S Kristanom na lunču /.../ strašno demagoško govoril proti Karađorđevićem, ta demagogija mi je bila že zoprna.«⁴⁰⁸ Za našega odposlanca so bile te in druge republikanske ideje, kot npr. trditev nekega avtorja, da je *načelno vsak republikanec proti kralju*, v izrazitem nasprotju s politično stvarnostjo, vendar mu jih, vsem njegovim dobro mišljenim poskusom navkljub, ni uspelo prepričati.⁴⁰⁹ To je postalo povsem očitno šele jeseni tistega leta, do tedaj pa so bile njegove neposredne izkušnje na terenu zelo spodbudne, čeprav tudi slabih dni ni manjkalo.

Že kakšen mesec po prihodu je s sodelavcem po imenu Rude Trošt odrinil na potovanje po slovenskih kolonijah.⁴¹⁰ Začela sta v Illinoisu, kjer sta imela prvi večji postanek v mestecu Joliet, prestolnici katoliških Slovencev (tam je doživel *sijajen uspeh*), ter se nato tudi ustavila v Milwaukeeju, trdnjavi *socializma*, ki je bila pod močnim vplivom *germanofilstva*;⁴¹¹ kljub začetnim oviram so izseljenci sprejeli resolucijo, ki je poudarjala skupno delo.⁴¹² Dlje časa sta se mudila v Minnesoti, se ustavila v mestu Minneapolis, kjer so bile najstarejše slovenske naselbine in dom bratov Jager, Francisa in Ivana, ki sta jima bila v veliko (trajno) pomoč in zapustila močan vtis (deležna sta bila posebne omembe v spominih). Veliko dela sta imela popotnika zlasti na območju t. i. Iron Rangea (SV Minnesota), enega največjih rudarskih revirjev in centrov težke industrije na svetu, kjer je delalo tudi veliko jugoslovanskih, oz. slovenskih rudarjev. Na številnih nastopih po široko raztresenih naselbinah je bil Vošnjak deležen vseh možnih odzivov, npr. navdušenja, indiferentnosti ali ostrega odpora, slednjega zlasti s strani republikancev. Opis tega področja vendarle sklene v spominih z zadovoljnimi besedami: »Moja pot skozi Iron Range ni bila zastonj. Oral sem ledino med našimi izseljenci. Mnogi so ostali verni naši stvari.«⁴¹³ Nemalo spodbujen s tem uspehom je nadaljeval svoje delo v *republikanskem* Clevelandu (Ohio), kjer je z različnimi akcijami (srečeval se je npr. z jugoslovanskimi predstavniki, delal intervjuje in se seznanil z nekaterimi veljaki clevelandske družbe) pripravljajl teren za težko pričakovano konvencijo Slovenske narodne zveze (aprila t.

⁴⁰⁷ Temeljna načela so formulirali v t. i. čikaški izjavi junija 1917, ki je položila temelje v Združenih državah Amerike precej popularnemu slovenskemu republikanskemu gibanju. Čizmić, *Jugoslavenski iseljenički pokret*, 159, 160; Lipušček, *Ave Wilson*, 221.

⁴⁰⁸ Vošnjak, *Dnevnik*, 259.

⁴⁰⁹ Vošnjak, *U borbi*, 325.

⁴¹⁰ Urednik Vladimir Kološa v biografskem delu objave vojnega dnevnika Bogumila Vošnjaka ugotavlja: »Kljub velikim težavam pri prepričevanju republikansko in katoliško usmerjenih rojakov je uspel v mnogih slovenskih naselbinah, zlasti v državah Minnesota, Wisconsin, Michigan, Illinois in Ohio ustanoviti odbore oz. podružnice za podporo Jugoslaviji, kakršno je predvidevala Krfska deklaracija.« Vošnjak, *Dnevnik*, 11.

⁴¹¹ Vošnjak, *Dnevnik*, 258; Vošnjak, *U borbi*, 329.

⁴¹² Med republikanci je bila glavna točka spora t. i. kraljeva sankcija, oz. sama monarhija; večkrat je slišal stavek »Dol s kronanimi glavami«. Vošnjak, *U borbi*, 329

⁴¹³ Vošnjak, *U borbi*, 339.

l.), ki bi lahko emigrantom odgovorila, ali je bilo njihovo delo med narodom *plodno ali ne*.⁴¹⁴ Mnenja na tej prireditvi so se ostro kresala, a na koncu je vendar le priznala njihov trud za obrambo slovenskih ozemelj in, kar je bilo dosti pomembneje, podprla program Jugoslovanskega odbora. Bogumil je ta rezultat v svojem dnevniku povzel docela optimistično: »Popolni sporazum. Naša platforma je bila sprejeta z največjim navdušenjem. /.../ Zborovanje popoln dokaz popolne sloge in vzajemnega umevanja.«⁴¹⁵ Celotna izkušnja mu je ostala v spominu kot »/.../ najsvetlejša točka mojega narodnega dela med našimi izseljenci«⁴¹⁶ Neposredno po koncu konvencije je preko Omaha (Nebraska) in Utaha odpotoval v pacifiški del Amerike, natančneje v Kalifornijo. Najprej se je ustavil v San Franciscu, kjer se je seznanil z mnogimi vplivnimi osebnostmi ter seveda poskušal pridobiti podporo za svoje delo ali vsaj vzpostaviti vezi z ljudmi, ki bi lahko pomagali Jugoslovanom. Imel je predavanja na univerzi Berkeley, v moških in ženskih klubih, trgovinskih komorah itd. Nedvomno najbolj javen (po mnenju Ogrisa tudi ena najuspešnejših propagandnih akcij) pa je bil njegov nastop 4. julija na prireditvi ob ameriškemu dnevu neodvisnosti v Washingtonu, kjer je (kot drugi govornik) zastopal Slovence in Jugoslovanski odbor v Londonu.⁴¹⁷ Take in podobne, velikokrat dosti bolj zakulisne, pobude (locirane v sferi politike, javnega mnenja ali gospodarstva), naj bi pomagale realizirati tudi drugi del njegove misije – vplivati na ameriško politiko. Eden najbolj zanimivih tovrstnih podvigov je bil obisk pri tedaj že močno bolehnem, vendar še vedno zelo vplivnem nekdanjemu ameriškemu predsedniku Theodoru (»Teddyju«) Rooseveltu, ki je na veliko veselje B. Vošnjaka pokazal realni interes za njihove težave: »Bolezen mu je vzela nekaj njegove poprejšnje energije. /.../ S celim srcem je navdušeno pozdravljal bodočo jugoslovansko državo.«⁴¹⁸ Dosti bolj neuspešne pa so bile njegove številne pobude, da bi navezal osebne stike s sočasnim ameriškim predsednikom. Vrhunec vsega truda v tej smeri so bila različna prijateljevanja z ljudmi, ki so bili predsedniku blizu, npr. z državnim sekretarjem za zunanje zadeve Robertom Lansingom ali z njegovim prijateljem Jamesom B. Scottom. Od sredine 1918 je postajalo to delo vedno pomembneje, ker so ostale velike sile v zadnjih mesecih vojne, spodbujene s sorodnim preobratom v ameriški politiki, začele spreminjati svoj odnos do Jugoslovanov oziroma t. i. zatiranih narodnosti Avstro-Ogrske.⁴¹⁹

⁴¹⁴ Ibidem.

⁴¹⁵ Vošnjak, *Dnevnik*, 282.

⁴¹⁶ Vošnjak, *U borbi*, 342.

⁴¹⁷ Ogris, *Borba*, 68.

⁴¹⁸ Vošnjak, *U borbi*, 346.

⁴¹⁹ Ibidem, 347, 349, 352–355.

Preobrat v zavezniški politiki do habsburške monarhije

Mirovna politika s posebnim poudarkom na donavski monarhiji, ponovno aktualna zaradi poslabšanja vojaško-političnega položaja sil antante, je vse od jeseni 1917 do spomladi 1918 zahodnim zaveznikom narekovala nadvse prizanesljiv odnos do Avstro-Ogrske. Ta novi obrat stran od prejšnje deklarirane, nikoli pa povsem resno mišljene, politike rušenja sta posebjala januarska programska govora britanskega predsednika vlade Davida Lloyd Georgea in ameriškega predsednika Woodrowa Wilsona, ki je s svojimi slavnimi točkami prevzel vodilno vlogo med zahodnimi zavezniki. Na veliko razočaranje mnogih emigrantov po Evropi svetovna voditeljica nista postavila nobenih radikalnih zahtev, tj. razbitja stare dinastične tvorbe ob Donavi ali vsaj večje teritorialne spremembe, temveč sta, na veliko nejevoljo Jugoslovancev, za narode te monarhije predvidela zgolj najširše avtonomije, ali, kot je zapisal Vošnjak v spominih, obliko federalizacije, ker naj bi *vsak Amerikanec, ki govori o avtonomiji, mislil zares na federalizem*.⁴²⁰ Med emigranti se je razširil utemeljen strah, da sta državnik s to potezo prejudicirala rešitev njihovega narodnega vprašanja na težko pričakovani mirovni konferenci. Te in podobne skrbi so vsaj deloma pomirila zagotovila dobrih prijateljev in poznavalcev razmer, da govora predstavljata le trenutno (ne pa dokončno) minimalno osnovo za širše pogovore o evropskem miru.⁴²¹ Vsekakor je postalo sedaj še jasneje kot prej, da morajo nekako prepričati Wilsona, iz katerega izjave je bilo po oceni nekaterih slovenskih opazovalcev razvidno *popolno nepoznavanje bistva avstro-ogrske monarhije* vključno s t. i. jugoslovanskim vprašanjem, in ostale zaveznike, da dokončno opustijo idejo federalizacije Avstro-Ogrske, kar Vošnjak imenuje »crux našega vprašanja«.⁴²² Slednje so poskušali doseči na zelo različne načine, tudi tako, da so jim skušali dokazati neizvedljivost takega podviga, kot je to storil naš slovenski navdušenec v svoji študiji »Austrian Federalism«, ki jo je že dober mesec po prihodu v ZDA (februarja) posredoval kot spomenico Beli hiši.⁴²³ V tem izredno premišljenem sestavljenem tekstu je izpostavil, kot piše Albin Ogris, »/.../ smešno

⁴²⁰ Ibidem, 298; isti, *Jugoslovanski odbor*, 35.

⁴²¹ Paulova, *Jugoslovanski odbor*, 385; Šepić, *Italija*, 255–256.

⁴²² Vošnjak, *U borbi*, 296, 298.

⁴²³ V tem tekstu je Vošnjak, kot trdi v spominih, dokazoval, da federalizem ni bil nič novega za monarhijo; trenutna ureditev je bila le *zadnja inkarnacija* dolgotrajnega spogledovanja z njo, ki pa nikoli ne bo mogla ustrezati ameriškemu *demokratskemu* vzoru, ker predstavlja končno koncesijo Madžarom in Nemcem do ostalih narodnosti. Lipušček je neuspešno iskal izvod študije v ameriških arhivih, vendar naj bi bil kratek izvleček tega dela objavljen v študiji strokovne skupine *Inquiry The Jugo-slavs*. Ta komisija je na pobudo Wilsona pripravljala študije in zbirala podatke o vprašanih, s katerimi se naj bi ukvarjali udeleženci mirovne konference. Lipušček, *Ave Wilson*, 40, 321; Vošnjak, *U borbi*, 299–300.

utemeljenost tega političnega nesmisla in dokazal njegovo praktično brezpomembnost«. ⁴²⁴ Še dobro, da ti mučni dnevi negotovosti niso trajali dolgo. Wilson je namreč že februarja k svojim slavnim točkam dodal še (štiri) načela (abstraktna in povsem neobvezujoča za vlado), ki so predstavljala neko približevanje pogledom emigrantov. Predsednik se je začel s tem zelo postopoma oddaljevati od svojih prejšnjih avstrofilskih stališč in v zanj novo smer vključevati misel, ki je postajala takrat vedno bolj razširjena, tj. *finis Austriae*. ⁴²⁵

Medtem ko je bil v zavezniških uradnih krogih kot izhod iz vojne še vedno aktualen mir z Avstro-Ogrsko, se je v teh istih državah že krepila struja, ki je zagovarjala rušenje oz. slabitev dvojne monarhije, kot v njihovi retoriki najšibkejšega člana v sovražnih vrstah, z odprtjem t. i. notranje fronte. Zahodne sile naj bi v duhu tega načrta aktivno podprle separatistične težnje Poljakov, Romunov, Čehov in drugih skupin na osnovi priznanja pravic do samoodločbe. V Italiji, največji nasprotnici Jugoslovanov med zavezniki, so bili po težkem porazu pri Kobaridu jeseni 1917 odločilni dejavniki končno resnično pripravljene razmišljati o novi politiki narodnosti in sporazuma z emigranti, tj. zlasti Jugoslovani, brez katerih ta ni imela možnosti na uspeh. Za hitro napredovanje do tedaj dolgo povsem zavožene situacije so bili nemalo zaslužni tudi njihovi vztrajni italijanski podporniki, ki so močno vplivali na razne parlamentarne kroge in vlado. ⁴²⁶ Prvim neobvezujočim osebnim pogovorom med vidnejšimi predstavniki Italije in Jugoslovanov (Trumbić-Molla, decembra 1917) so kmalu sledili dosti uradnejši (Trumbić-Orlando, januarja 1918) in dosegli vrhunec s sporazumom Trumbić-Torre (marca 1918). Čeprav je bil Bogumil Vošnjak, na njegovo nezadovoljstvo, izključen iz teh pogovorov (Gregorin pa je bil prisoten), je bil prepričan, da je Trumbić zastopal pravilno stališče: »Trebaja zrušiti najprej konvencijo, potem bomo dalje govorili.« Sicer je zanimivo tudi, da je staremu Dalmatincu svetoval, da naj se pazi vpliva Seton-Watsona in Steeda, ki kot pravi: »/.../ nimata nikakega srca za Slovence.« ⁴²⁷

S sporazumom Trumbić-Torre še ni bilo preseženo vzajemno nezaupanje in s tem povezano obojestransko zavračanje sprejeti resnične kompromise (emigranti se niso bili pripravljene odpovedati večjim teritorijem na Jadranu, t. i. spornim ozemljem, kar bi najbolj

⁴²⁴ Povzeto se je zahtevalo: da naj bi končno odločitev v vsakem evropskem sporu sprejeli na osnovi notranje pravičnosti; pri tem naj bi vedno imeli v mislih ustvariti stabilen mir; z narodi in ozemlji se naj ne bi mešetarilo; odločali naj bi interesi in koristi naroda. Ogris, *Borba*, 65.

⁴²⁵ Vošnjak, *U borbi*, 300, 352–354; Lipušček, *Ave Wilson*, 78–79; Šepić, *Italija*, 279.

⁴²⁶ Med pristaši le-te je imela najdaljšo tradicijo bojna struja Leonida Bissolatija in Gaetana Salveminija, a najvplivnejši je bil nedvomno Luigi Albertini s sodelavci časopisa *Corriere della Sera*, ki jim je uspelo pridobiti podporo predstavnikov intervencionističnih strank in skupin v parlamentu in senatu (za te je bila to taktična odločitev). Šepić, *Italija*, 216–217, 265, 285.

⁴²⁷ Vošnjak, *Dnevnik*, 246, 247.

prizadelo prav Slovence in Hrvate, brez teh koncesij pa Italijani niso bili pripravljeni opustiti londonskega pakta), vendar je sporazum le zagotovil udeležbo Jugoslovanov na zelo odmevnem kongresu zatiranih narodov Avstro-Ogrske meseca aprila v Rimu (t. i. rimski kongres). Ta je skupaj s sprejeto resolucijo (t. i. rimski pakt), ki je bila le moralna obveza in ni imela značaja mednarodne pogodbe (kar je značilno za tedanje italijanske obljube), nakazoval realni preobrat v italijanski politiki do Jugoslovanov. Tako se je ustvaril vtis, da so bili storjeni prvi koraki za njihovo diplomatsko priznanje.⁴²⁸ Nadaljnji pogovori pa so kmalu zastali, nobena stran namreč ni bila pripravljena preseči londonskega pakta. Prvotni zanos italijanske javnosti se je v sledečih mesecih tudi zelo hitro spremenil v odpor do te politike. Obljube, dane Jugoslovanom, so bile v končnem obdobju spopadov, ko se je (po mnenju nekaterih sočasnih opazovalcev nemalo tudi po zaslugi s kongresom spodbujene propagande) večno opotekajoča se vojna sreča dokončno obrnila v smer zmage antante,⁴²⁹ namreč vedno bolj spregledane ter v somraku prelivanja krvi hitro pozabljene.⁴³⁰

Prvi uspehi nove politike narodnosti na evropskih bojiščih (znaki notranjega nereda so se kazali tako med oboroženimi silami kot v njihovem zaledju), dokončni propad nerealne ideje separatnega miru (tj. ločitve Avstro-Ogrske od Nemčije) in navidezni radikalni preobrat Italije v odnosu do zatiranih narodnosti monarhije so imeli, kar zadeva emigrante, pozitiven učinek na tedanje ameriško politiko. Ta je namreč doživela v mesecih maju in juniju tudi lasten notranji preobrat. Pod vodstvom svojega predsednika je postopoma opustila omahljiv odnos do monarhije in spodbudila ostale zavezniške sile, da prevzamejo novo miselnost, ki je

⁴²⁸ Paulova, *Jugoslovenski odbor*, 432–433, 441–442; Lipušček, *Ave Wilson*, 120–121; Šepić, *Italija*, 291–292, 297.

⁴²⁹ Sočasni propagandisti, predvsem akterji v organizirani propagandni kampanji, ki je od spomladi 1918 do konca vojne pomenila novo poglavje v rabi propagande na frontah, in nekateri kasnejši pisci, so nedvomno pretiravali, ko so izpostavljali esencialni pomen propagande za veliki preobrat na italijansko avstrijskih bojiščih zadnjega pol leta vojne ali celo poudarili njen grandiozen doprinos k razpadu monarhije. Zgodovinar Marc Cornwall je izrazil bolj zadržano mnenje o tozadevnem vplivu tedanje propagande ter dokaj prepričljivo argumentiral, da je igrala lahko, kot prikaže na primeru t. i. frontne propagande, predvsem vlogo katalizatorja, tj. spodbudila ali okreplila razpoloženja oz. trende, ki so bila že prisotna v bojnih conah ali v zaledju (predvsem prispevala k upadu morale). Od rimskega kongresa so aktivno sodelovali v tej propagandni kampanji tudi različni predstavniki t. i. zatiranih narodnosti Avstro-Ogrske, zlasti Čehi in Jugoslovani, vendar so se soočili z različnimi problemi, ki so omejevali domet njihovega vpliva. Čeprav so si zagovorniki politike narodnosti med zavezniki in prijatelji Jugoslovanov obetali prav od njihovega sodelovanja (npr. od skupne italijansko-jugoslovanske izjave) mogoče največje rezultate, ugotavlja Cornwall, da propaganda z jugoslovansko tematiko ni naletela na pravega odziva med vojaki ali v zaledju (za mnoge je bila jugoslovanska ideja pač samo ideal). Propagandne patrolje, ki so jih sestavljali češki in, v manjši meri, jugoslovanski prostovoljci (dezerterji ali ujetniku), s ciljem vplivati na oz. spreobrniti nekdanje tovariše, naj bi tako imele tudi le določen psihološki učinek na sovražne vojake. Tudi italijanski manifesti naj ne bi bistveno vplivali na dogajanje (tj. nemire) v zaledju in delovali na obnašanje posameznikov ali vojaških enot samo kot sekundarni, dodatni elementi (pomembnejši oz. temeljni so bili npr. hrana, materialno stanje ali tovarštvo znotraj enot). Marc Cornwall, *The Undermining of Austro-Hungary: The Battle for Hearts and Minds* (Basingstoke, 2000), 12, 112, 206, 241, 322, 437, 442, 443.

⁴³⁰ Lipušček, *Ave Wilson*, 120; Paulova, *Jugoslovenski odbor*, 444; Šepić, *Italija*, 304–305.

obljubljala pospešen konec vojne. Med prvimi člani ameriške administracije, ki so se aktivno zavzeli za to rešitev, je bil šef sekcije za Bližnji vzhod (ta je vključevala tudi Avstro-Ogrsko) v State Departmentu (tj. tamkajšnje zunanje ministrstvo) A. H. Putney, *dober prijatelj Jugoslovanov*, ki je bil seznanjen z delom slovenskega delegata, kot je ta odkril tekom osebnega srečanja aprila 1918, o katerem poroča v dnevniku: »Na steni naš zemljevid in na mizi moje knjige, to je soba gospoda Putneya. Padel je skoraj iz neba, ko me je videl, avtorja vseh teh knjig. Skoro sva bila sredi čisto prijateljskega razgovora in na koncu mi je dal svoj rokopis spomenice, da ga pregledam.«⁴³¹ Začetek maja je nato v zelo odmevnem memorandumu zagovarjal povsem radikalno rešitev avstrijskega in z njim povezanega jugoslovanskega vprašanja; na ruševinah monarhije naj bi se ustanovilo nove države, ki bi lahko služile tudi kot branik proti nemški ekspanziji. Za to se je ogrel tudi R. Lansing, ki je tako dolgo vplival na Wilsona, dokler ni ta dokončno popustil in pod geslom podpiranja t. i. idej osvoboditve in narodne samoodločbe sprejel predlagano spremembo zunanje politike. Predsednikov sekretar je že 29. maja sporočil javnosti, da nacionalne težnje zatiranih narodov uživajo t. i. najširše simpatije ameriške vlade. S to zelo odmevno potezo se je, kot bi se reklo pogovorno, prebilo led – predstavljala je namreč začetek dajanja nekih konkretnih obvez.⁴³² Skoraj mesec dni kasneje (28. junija) so namreč te abstraktne besede dobile tudi neko konkretno formo v drugi izjavi, ki je predvidela, da bodo vsa ozemlja poseljena s Slovani povsem osvobojena izpod nemške in avstrijske oblasti. Emigranti so seveda to obljubo sprejeli s še večjim pričakovanjem kot prvo preveč nejasno izjavo: ne samo da so te in druge sledeče izjave nekateri med njimi sprejeli kot javni zagovor njihovih teženj, za nekatere je bila že pravcata vizija nove in bolj demokratične ureditve, stvaritve pravega svetovnega miru.⁴³³ Primerno spodbujeni sta vladi Francije (junija) in Britanije (avgusta) v sklopu politike narodnosti brez večjega omahovanja v kratkem času najprej priznali Čehoslovake oz. češkoslovaški narodni odbor kot *de facto* vlado zavezniškega naroda. Odprto pa je ostalo priznanje Jugoslovanov; čeprav sta bili obe vprašanji od nekdanj ozko povezani, so Jugoslovanom zaenkrat izražali le naklonjenost, ker je bilo potrebno pred tem (kot absolutni predpogoj) odstraniti vztrajno nasprotovanje uradne Italije. Šele septembra je tozadevni pritisk, predvsem Jugoslovanom naklonjenih elementov, obrodil večji uspeh, ko je italijanska vlada končno priznala jugoslovanske težnje po združitvi; seveda se pa ni odpovedala, kar je bilo nekaj mesecev kasneje usodno za emigrante, svojega največjega aduta, londonskega

⁴³¹ Vošnjak, *Dnevnik*, 279, 281.

⁴³² Vošnjak, *U borbi*, 354; Šepić, *Italija*, 321–323; Paulova, *Jugoslovanski odbor*, 454–455.

⁴³³ Vošnjak, *U borbi*, 355–356; Paulova, *Jugoslovanski odbor*, 461–462; Šepić, *Italija*, 326.

pakta. S to izjavo je vsaj začasno odpadel njen veto, vendar se je hitro izkazalo, da obstaja še večja ovira oz. trši oreh za načrte emigrantov, in sicer v obliki in osebi srbske vlade oz. njenega voditelja N. Pašića.⁴³⁴

Srbski predsednik je v luči programskih govorov obeh vodilnih zavezniških državnikov z začetka 1918 skoraj povsem izgubil upanje v realizacijo jugoslovanskega zedinjenja in samo še v javnosti zagovarjal »veliko« rešitev, intimno pa že delal na »mali«; dejansko ga je bilo strah, da ne bo realizirana niti ta, (veliko)srbska. Seveda ta sprememba emigrantom ni ostala dolgo prikrita. Sčasoma se je zato še povečalo njihovo dolgoletno nezaupanje do srbske vlade in okrepila težnja, da postanejo (tj. Jugoslovanski odbor) dejavnik, ki bo lahko sam zastopal narodni program (kot so ga npr. že na rimskem kongresu). Potem ko so zavezniki končno priznali Poljake (junija) in, še pomembneje, njim problemsko sorodnejše predstavnike češkega (oz. v tej fazi vojne tudi že slovaškega) emigrantskega gibanja po formuli zavezniškega naroda z odborom kot njihovim narodnim predstavnikom, so emigranti poskušali pridobiti podobno izjavo tudi za Jugoslovane. Vse tovrstne pobude pa so naletele na Pašićevo trdno nasprotovanje, ker je (kot so dodobra spoznali v sledečih mesecih) neomajno zastopal tezo, da ima samo Srbija pravico zastopati jugoslovanski program (pripisoval ji je izključujočo vlogo pravega in edinega predstavnika jugoslovanskega naroda). Razvil se je boj za prevlado dveh med seboj izključujočih se koncepcij priznanja in s tem posredno tudi združitve: t. i. etapnim programom z ekskluzivno srbsko rešitvijo in t. i. integralno jugoslovansko idejo s pravico do samoodločbe.⁴³⁵ Srbski predsednik je ostal neomajen ter nikakor ni hotel priznati Jugoslovanskega odbora kot sebi enakopravnega dejavnika. Te drže ni spremenilo ne težko pridobljeno italijansko priznanje (septembra) niti razni premišljeno utemeljeni ugovori samega Trumbića; gluha je bil npr. za argument, da bi postal po njegovi rešitvi narod monarhije objekt, ne pa, kot bi moral, subjekt prava, kar pomeni, da bi bila združitev v bistvu aneksija, namesto da bi temeljila na t. i. samoodločbi naroda, kot je bilo določeno že v krfski deklaraciji.⁴³⁶ Spor se je v tej obliki vlekel vse do konca vojne, ko se je v spletu različnih dogodkov in interesov razkrila vsa njegova usodnost za Slovence.

Konec na obzorju in nato?!

Zadnji mesec vojne je postajalo počasi skoraj vsem v Avstro-Ogrski jasno, da so dnevi tedaj že notranje precej načete monarhije v bistvu šteti (razširili so se lakota, pomanjkanje in

⁴³⁴ Paulova, *Jugoslovanski odbor*, 463–466, 473, 484–487; Šepić, *Italija*, 326, 327, 331–332, 344.

⁴³⁵ Paulova, *Jugoslovanski odbor*, 396–397, 402, 466–469; Šepić, *Italija*, 257, 260, 332–333.

⁴³⁶ Paulova, *Jugoslovanski odbor*, 469; Šepić, *Italija*, 350–351.

dezertiranje vojakov), tudi oblastnikom v Dunaju in Budimpešti, ki so jo še poskušali z različnimi ukrepi (tj. zlasti z obljubami o koncesijah, danimi različnim dejavnikom) rešiti pred razpadom. Zunanjepolitično je njeno usodo zapečatila ameriška zavrnitev mirovne note avstrijskega cesarja Karla, ki je zahteval separaten mir na osnovi Wilsonovih januarских štirinajst točk. Predsednik Združenih držav Amerike je staro, a pod težo preteklih napak že razpadajočo se, državno tvorbo, nasprotno vsem pričakovanjem monarha, z izjavo 19. oktobra povsem nedvoumno pokopal ter to odločitev utemeljil na pravicah njenih narodov, da sami odločajo o svoji usodi.⁴³⁷ Mnogi emigranti, med njimi tudi Vošnjak, so si to dejanje razlagali kot znamenje, da je W. Wilson končno priznal pravičnost jugoslovanskih narodnih aspiracij po svobodi.⁴³⁸ Za lojalne podanike (tj. narodne voditelje) slovanskega juga, že povsem naveličane vseh praznih obljub dinastije glede izvedbe dolgo zahtevanih reform, je bil zadnji cesarski manifest (oktobra), naslovljen na vdane narode monarhije, dejansko poslednji poskus oblastnikov rešiti potapljačo se avstrijsko barko, po vsebini enostavno daleč premalo in tudi časovno znatno prepozen (v njej predvidena federalizacija je bila namreč omejena samo na avstrijski del monarhije, poleg tega pa je že pred samo objavo padla odločitev o njenem razbitju). Od zadnje zime je namreč prišlo na jugovzhodnem delu te vedno bolj invalidne države do skoraj popolnega političnega poenotenja pod geslom nove poti ali rešitve dolgo zapostavljenih nacionalnih problemov v jugoslovanskem smislu (majniška deklaracija je dokončno izgubila habsburški okvir) in v mesecih pred velikim zlomom tudi do organizacijskega. Začelo se je ustanavljati deželne svete in zборе (tj. politična predstavništva), kot predpripravo na prevzem oblasti pod vodstvom novega in od tedanje države neodvisnega telesa, Narodnega sveta ali vijeća v Zagrebu (oktobra 1918).⁴³⁹ Avstrijska realnost, torej upravni in vojaški razkroj, ki se je tekom leta z neznansko hitrostjo stopnjeval, ni mogla več tekmovati z jugoslovanskim snom, ki je tedaj izčrpanim ljudem narekoval novo prihodnost izven tedaj neperspektivne monarhije. Zagovorniki te ideje so tako po vnaprejšnjem dogovoru ob prvi ugodni priliki, tj. dne 29. oktobra 1918, izvedli dokončen prelom oz. odcepitev od Avstro-Ogrske. Še rahlo negotovi, vendar s precejšnjo podporo širših množic so narodni voditelji ustanovili Državo Slovencev, Hrvatov in Slovencev, ki je bila mišljena samo kot prehodna faza širšega narodnega združevanja, ter javno izrazili pripravljenost stopiti v skupno državo s Srbijo in Črno goro.⁴⁴⁰ S tem je bil storjen tisti odločilen korak naprej, ki je dolgo

⁴³⁷ Šepić, *Italija*, 364–365.

⁴³⁸ Vošnjak, *U borbi*, 370–371.

⁴³⁹ Walter Lukan, "Habsburška monarhija in Slovenci v prvi svetovni vojni", *Zgodovinski časopis* 62 (2008), 128–141; Pleterski, *Prva odločitev*, 251–259.

⁴⁴⁰ Šepić, *Italija*, 368–369; Pleterski, *Prva odločitev*, 263–266.

buril misli našega slovenskega emigranta, vendar pa je bila dejanska združitev izvršena šele mesec dni kasneje. Med glavnimi narodnimi dejavniki namreč ni bilo tako enostavno doseči dogovora o temeljnih modalitetah skupnega življenja, a tudi drugje se je jugoslovanska ideja soočala z resnimi težavami, kot je takrat osebno izkusil prav B. Vošnjak, ki je dogodke dočakal v ZDA.

Med severnoameriškim vodstvom gibanja (JNV) se je v teh prelomnih mesecih (oktobra in novembra) okrepilo že dolgo prisotno nezadovoljstvo z delom in delovanjem obeh t. i. narodnih predstavnikov onkraj Atlantika (npr. ob zelo javnem problemu priznanja). Številne kritike so pod drobnogled vzele pomanjkljivo politiko srbske vlade do jugoslovanskega vprašanja – za ameriške izseljence je bil zlasti sporen odpoklic srbskega poslanca Ljuba Mihajlovića (julija), ki so mu mnogi, tudi Vošnjak, priznavali velike zasluge za napredovanje njihove zadeve v Ameriki⁴⁴¹ – ter nezadostno izstopanje Trumbića in ostalih emigrantov proti temu. Dogajanje v Evropi je postajalo iz dneva v dan pomembnejše, ker je dodatno oteževalo že tako težke razmere v Severni Ameriki. Poleg zaskrbljujočega mednarodnega dogajanja (zlasti vpliva ruske revolucije) je bila za vodstvo tamkajšnjega gibanja izredno skrb vzbujajoča krepitev republikanske opozicije in s tem povezane ostrejšje zahteve izseljencev, da sprejmejo med narodnimi množicami zelo popularno načelo samoodločbe naroda. Na začetku oktobra so bili vsi vodilni člani enotni v obsodbi srbske vlade, najbolj odločen pa je bil prav naš delegat, ki je zastopal stališče, da se mora upoštevati absolutno načelo samoodločbe naroda in brezpogojno potrditi načela, ki sta jih razglasila W. Wilson in krfska deklaracija – v nasprotnem primeru so tvegali, da slednja izgubi svoj pomen.⁴⁴² To je tudi obvezno vključevalo, da narod po lastni volji določi državno formo na ustavodajni skupščini, ker bi lahko samo s tako izjavo (v tej točki so bili vsi istega mnenja) *kontrirali republikancem*, vsako omejevanje pa bi izzvalo nevaren konflikt.⁴⁴³ Med izseljenci je dober mesec dni kasneje (3. novembra) burila duhove izjava dveh vodilnih predstavnikov ameriškega jugoslovanskega gibanja, H. Hinkovića in don Niko Grškovića, ki sta se v članku javno opredelila proti vsaki krnitvi pravice do samoodločbe naroda s prejudiciranjem državne forme ali poskusi vzpostavitve hegemonije. Namesto tega naj bi o spornih vprašanjih lahko odločala samo

⁴⁴¹ Ljuba Mihajlović je postal od prihoda v Washington (1916) pomemben sodelavec (zaveznik) ameriškega jugoslovanskega političnega vodstva (JNV): tako je npr. z zagovarjanjem jugoslovanskega programa prispeval k urejanju odnosov med izseljenci, predvsem pa sistematično informiral ameriško vlado, politike in širšo javnost o jugoslovanskem vprašanju – neposredno je vplival na ameriško politiko. Njegova predčasna upokojitev julija 1918 je bila zato velik šok za Jugoslovane, ki so tako v prelomnih mesecih konca leta v Washingtonu ostali brez pomembnega podpornika. Kasneje je to vodilo v odprto nastopanje proti srbski vladi, končno pa tudi do izbruha krize v gibanju. Čizmić, *Jugoslavenski iseljenički pokret*, 257–259, 264–269.

⁴⁴² Čizmić, *Jugoslavenski iseljenički pokret*, 274, 277–279.

⁴⁴³ Ibidem, 279.

suverena ustavodajna skupščina – povsem isto mnenje je prvotno zastopal tudi Bogumil Vošnjak. N. Gršković je kasneje trdil, da je njegov slovenski sodelavec prvotno »načelno« soglašal, da se izda omenjeni proglas, vendar se ni hotel podpisati, ker je dal *besedo* odboru, da bo branil krfsko deklaracijo.⁴⁴⁴

Čeprav so začetek oktobra skoraj vsi člani jasno soglašali, da mora odbor v Londonu načelo samoodločbe sprejeti v polnem obsegu, je novembrski proglas izzval razcep, ker je šel še korak dlje in zahteval za skupno državo kar republikansko ureditev. Na ta način sta oba avtorja potrdila očitke mnogih izseljencev, da deklaracija prejucira odločitve ustavodajne skupščine. Med množicami izseljencev se je razmahnila podpora za omenjeni proglas v gibanje za ustanovitev jugoslovanske republike. Vodstvo jugoslovanskega gibanja je napadlo njihove predstavnike, tudi Vošnjak, ki je izpostavil, da se republike ne sme razglasiti brez soglasja in koordinacije z odborom v Londonu, zlasti v teh zelo težkih časih, ko je bila zaradi italijanske agresije potrebna enotnost.⁴⁴⁵ Spor in izstopi najglasnejših nasprotnikov obeh avtorjev iz Jugoslovanskega narodnega vijeća – med njimi je bil tudi Vošnjak – so uničile avtoriteto vodstva (JNV) in izzvale težke polemike v izseljenski javnosti, tako da vodstvo ni bilo več sposobno izvesti neke obsežne politične akcije. Krmilo gibanja je nato prevzelo Slovensko republikansko združenje (z Etbinom Kristanom), ki je v ameriški javnosti in pred politiki še nadalje predstavljalo jadransko vprašanje.⁴⁴⁶ Z bojem za pravično rešitev jadranskega spora in za priključitev primorskih krajev domovini se je končalo politično delo jugoslovanskih izseljencev za stvaritev skupne države Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Medtem ko je Jugoslovanski odbor novembra poskušal od zaveznikov še izposlovati dolgo pričakovano priznanje, vendar sedaj že za novo jugoslovansko državo (SHS), in se Bogumil Vošnjak še ubadal z različnimi izseljenskimi oz. ameriški dejavniki ter že tudi pripravljaj na potovanje nazaj v Evropo, se je središče odločanja postopoma ponovno preneslo na domača ozemlja, če ne povsem za časa docela epizodne, in po mnenju našega slovenskega emigranta, »zloglasne« ženevske konference (začetek tega meseca), pa vsekakor neposredno po njenem vsaj navidezno posrečenem koncu.⁴⁴⁷ Kratka ekskurzija v Ženevo je predstavljala zadnji poskus vseh odločilnih dejavnikov preseči težka in zelo javna nestrinjanja med Trumbićem (tj. odborom) in Pašićem (tj. srbsko vlado) ter končno doseči sporazum o modalitetah združitve in notranje ureditve skupne države. Organizirana je bila ob izdatni

⁴⁴⁴ Ibidem, 285.

⁴⁴⁵ Ibidem.

⁴⁴⁶ Ibidem, 285–286, 292.

⁴⁴⁷ Vošnjak, *Jugoslovanski odbor*, 41.

pomoči in udeležbi srbske opozicije in povsem novega akterja, delegacije Narodnega vijeća (pod vodstvom dr. Antona Korošca).⁴⁴⁸ O sprejetih sklepih, kot so bili formulirani v tekstu t. i. ženevske deklaracije, Bogumil v spominih z dobršno mero nenaklonjenosti pravi, da je ta zanj *neposrečen* dokument njihovi *narodni skupnosti* napravil več škode kot koristi.⁴⁴⁹ Potem ko je propadel (srbska stran ga je nedolgo po podpisu opustila), je bil javen dokaz njihove *nesloge* in *neenotnosti*, kar pa je bilo tedaj še pomembneje, pa je bila v njem predvidena nadvse *bizarna združitev* oz. prehodna notranja ureditev bodoče skupne države, ki naj bi predstavljala kompromis med povsem nasprotnimi državnimi koncepcijami.⁴⁵⁰ Zaradi notranje neodelanosti sporazuma, ki je faktično ustvaril tri vlade in ni uspešno vzpostavil suverenosti nove skupne države, temveč še nadalje priznaval Kraljevino Srbijo in Državo SHS (kar je tudi kompliciralo imenovanje ministrov skupne vlade), na bolj načelni ravni pa vključeval elemente monarhične in republikanske ureditve (oz. unitaristične in federalistične prvine), je predstavljal za Vošnjaka *najhujši dualizem*.⁴⁵¹

Srbski predsednik in ostali člani njegove vlade niso bili naklonjeni ženevskemu sporazumu in so zato rešitev raje iskali v drugi smeri oz. pri drugem dejavniku. Politična konstelacija sil v tedanjem političnem centru novonastale jugoslovanske države (SHS), Narodnem vijeću, je bila namreč v tem prehodnem obdobju dosti bolj ugodna za uresničenje (veliko)srbskih teženj. To telo je, ne brez ostrih internih diskusij, 24. novembra poslalo delegacijo v Beograd, kjer so bili že prisotni prvi uradni predstavniki Kraljevine Srbije, z namenom pogovarjati se o združitvi (bolj ali manj na osnovi krfske deklaracije). Nedolgo zatem se je 1. decembra s formalnim razglasom zaključil boj za skupno narodno državo (vsaj navzven), enako tudi delo do tedaj osrednjega organa jugoslovanske emigracije, Jugoslovanskega odbora s sedežem v Londonu; formalno je sicer prenehal delovati šele marca 1919.⁴⁵² S tem nedvomno prelomnim korakom pa za vse narodne akterje še ni bilo konec njihove velike naloge. Nekateri, kot npr. nam znani slovenski politični emigrant iz Gorice, so imeli tudi priložnost, da so zastopali interese nove države na težko pričakovani mirovni konferenci v Parizu, kjer se je ponovno znašel nekje med obrobjem in središčem dogajanja. S tem se je pa tudi zaključila njegova dolgoletna odisejada v državah antante kot član Jugoslovanskega odbora.

⁴⁴⁸ Paulova, *Jugoslovanski odbor*, 550, 553–554, 558–562; Šepić, *Italija*, 388–391.

⁴⁴⁹ Vošnjak, *U borbi*, 387.

⁴⁵⁰ Ibidem, 386–387.

⁴⁵¹ Paulova, *Jugoslovanski odbor*, 564; Vošnjak, *Jugoslovanski odbor*, 42; isti, *U borbi*, 386–387.

⁴⁵² Paulova, *Jugoslovanski odbor*, 579.

Epilog

Z odhodom predsednika W. Wilsona in ameriške delegacije čez Atlantik v Evropo na težko pričakovano mirovno konferenco, kjer so v pariških salonih na dolgo in široko razpravljali o povojni ureditvi razmer, tudi Bogumil Vošnjak ni imel več nobenega razloga še nadalje ostati v Ameriki. Poln optimizma je pisal 8. novembra ob bližnjem koncu svetovne vojne: »Predragi mi oče! Na koncu smo. Avstrija je padla in mi smo neodvisni. To je šlo kakor lavina. Imeli smo prav, zmagali smo. Sedaj imamo samo še posel z Italijani. Pa to bo težka stvar. Ne bojimo se. Eden največjih federalnih sodnikov Amerike, prijatelj Wilsona mi je rekel te dni z ozirom na Italijane. Your case is a good one. Vaša (pravda) je dobra in končni uspeh bo na Vaši strani.«⁴⁵³ Z zavestjo, da je storil in poskusil vse, kar je bilo v danih razmerah mogoče, se je konec novembra zopet vrnil v Stari svet. O delovanju tega in ostalih slovenskih emigrantskih predstavnikov Ogris pravi: »Mi Slovenci smo imeli srečo /.../, da so trije naši zastopniki v nemnogoštevilnem odboru kljub vsem vojnim neprilikam v teku treh let dognali, kar smo prej tako malomarno zamudili, da so zanesli namreč dobro naše ime v oficijelno tujino, ki nas dotlej ni poznala, razgrnili mednarodnemu javnemu mnenju turobno sliko naše zgodovine in z neutrudnim tolmačenjem naših teženj pridobili nam ne samo njegovo idejno, marveč kar je to pot edino odločevalo, tudi njegovo dejansko pomoč.«⁴⁵⁴ Te besede so bile mogoče malce preoptimistične, saj se je na mirovni konferenci izkazalo, da so bile velike sile naklonjene podpiranju jugoslovanskih (konkretno slovenskih) teženj le, v kolikor so se le-te skladale (oz. niso prišle navzkriž) z njihovimi širšimi načrti povojne preureditvi Evrope.⁴⁵⁵ Zahodna meja nove jugoslovanske države (tj. Kraljevine SHS) je bila, nasprotno dolgoletnemu delu emigrantov, načrtovana povsem v skladu z željami zmagovitih Italijanov, druga za poražene Slovence tudi izredno pomembna meja, severna, pa je pomenila v svojem končnem poteku še drugo teritorialno prikrajšanje. Niti vrnitev slovenskih ter drugih emigrantov nazaj v domovino ni bila tako slavnostna, kot so si to nekateri med njimi spričo vsega med vojno opravljenega narodnega dela in globoke požrtvovalnosti želeli. Sprejeti so bili pretežno le s pregovornim stiskom roke. Med njimi je bil naš Bogumil, ki je prispel v Evropo v pričakovanju, da bodo v domovini potrebovali njegovo cenjeno delo, zato je ponudil svoje usluge Narodnemu vijeću v Zagrebu in Deželni vladi v Ljubljani. Iz prvih vtisov ob

⁴⁵³ Arhiv Republike Slovenije, AS 1039, f. 72, pod »Vošnjak B. 1914-1916, 1918«, pismo očetu z dne 8. novembra 1918.

⁴⁵⁴ Ogris, *Borba*, 76–77.

⁴⁵⁵ Še preden so prispeli v Pariz je bilo mnogim med delegati povsem jasno, da je bilo Primorje že izgubljeno ali bolje rečeno, da bodo velesile, čeprav le nejevoljno, raje izpolnile svoje obveznosti do Italije kot so bile določene v Londonskem paktu. Tudi v tej točki je Wilson povsem popustil.

vrnitvi pa lahko samo razberemo globoko razočaranje: »Mislio sam, da će me čekati u Bordeauxu već neke vesti i pozivi iz Zagreba ili Ljubljane. Prvo razočaranje: Ništa nije stiglo!.../ Mi, koji smo se vratili iz emigracije, bili smo primljeni hladno.«⁴⁵⁶

Seveda pa je šlo življenje, kot vedno, naprej in kmalu je bil deležen zaslužene pozornosti pa tudi, v nekem smislu, priznanja za svoje preteklo delo. Ne dolgo po vrnitvi v Evropo je bil imenovan za generalnega sekretarja (oziroma tajnika) delegacije Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev na mirovni konferenci v Parizu, s posebno nalogo vzdrževati zveze z britansko, ameriško in ostalimi slovanskimi delegacijami, kar je vestno opravljal do konca decembra 1919. Že prej je bil, s kraljevim ukazom, imenovan za enega prvih štirih profesorjev novoustanovljene Pravne fakultete Univerze v Ljubljani, vendar se je moral leta 1920 temu mestu odpovedati, ker je bil poklican v ustavno komisijo, zadolženo za izdelavo načrta nove ustave, nato pa izvoljen (na listi Samostojne kmetijske stranke v Mariboru) za poslanca v ustavodajno skupščino ter celo v njen ustavni odbor. Za dobro leto je poleti 1921 zamenjal Ivana Hribarja na mestu izrednega poslanika in pooblaščenca ministra v Pragi. Od leta 1923 do upokojitve 1931 pa je delal na različnih mestih v zunanjem ministrstvu, sprva kot minister »na razpoloženje« pri raznih meddržavnih pogodbah (npr. z Avstrijo, Italijo, Madžarsko in Veliko Britanijo), nato pa kot načelnik oddelka za trgovinske pogodbe. Kot poslanec narodne skupščine se je do poteka mandata 1935 ukvarjal predvsem s kmetijsko problematiko, socialnimi vprašanji delavcev in nameščencev ter z vprašanji brezposelnosti in gospodarske krize. Do leta 1941 je vodil društvo »Matica rada« (sodelovala je z mnogimi sorodnimi mednarodnimi organizacijami kot npr. Masarykova akademija dela, nemški »Kraft durch Freude« ali italijanski »Dopolavoro«). Med nemško okupacijo Jugoslavije se je pridružil gibanju Dragoljuba (Draže) Mihajlovića, v čigar glavnem stanu je delal leta 1944, se ukvarjal z begunsko problematiko in bil član ilegalnega protinemškega Jugoslovanskega narodnega sveta v Beogradu. Po osvoboditvi 1945 je kmalu emigriral in prva povojna leta živel v Rimu. Spomladi 1946 je bil izvoljen za predsednika izvršnega odbora Slovenske demokratske stranke in kot njen zastopnik postal podpredsednik Narodnega odbora za Slovenijo, kar je ostal vse do smrti. Po prihodu v Washington leta 1947 je navezal stike z bivšimi člani ameriškega kongresa, ki jih je poznal še od leta 1918, in s senatorjem slovenskega rodu Lauschetom. Preko njih je skušal vplivati na odnos vodilnih ameriških politikov do komunistične oblasti v Jugoslaviji. Bil je znanstveni sodelavec Columbia Libraries v New Yorku, nato je delal pri Comittee for Un-American Activities pri U. S. House of

⁴⁵⁶ Vošnjak, *U borbi*, 380–381.

Representatives (Odbor za neameriško dejavnost pri Ameriški poslanski zbornici), eno leto pa je na Kalifornijski univerzi v Berkeleyu predaval o »vladanju in politiki v balkanskih državah«. Bil je tudi član Mednarodne kmečke zveze in svetovalec Kongresne knjižnice v Washingtonu. V zadnjih letih svojega življenja je bil svetovalec begunskega odseka v zunanjepolitičnem odboru senata. V tej vlogi je poleti 1958 obiskal slovenske, hrvaške in srbske begunce v raznih evropskih taboriščih in spomladi 1959 za ameriški kongres napisal izčrpno poročilo o njihovem položaju. Ves čas svojega bivanja v ZDA si je Vošnjak prizadeval združiti različne politične struje v emigraciji, da bi ustvarile enotno jugoslovansko politično predstavništvo. K sporazumu je pozival v številnih člankih v slovenskih, hrvaških in srbskih časopisih. Po dolgotrajni in težki bolezni je sredi dela in načrtov za prihodnost umrl zaradi oslabeledosti srca 16. junija 1959 v Washingtonu.⁴⁵⁷

Diplomo naj sklenem s sledečim izsekom iz *Slovenskega biografskega leksikona*, ki v nekaj besedah povzame bistveno značajsko potezo v diplomski nalogi obravnavane slovenske zgodovinske osebnosti: »Vošnjak je bil v veliki meri romantičen politični zanesenjak, prepojen z vseslovanstvom iz časov svojega očeta Mihaela in strica Josipa, ki ju je imel za vzornika. Vedno je ostajal pri idejah iz časa nastanka države SHS in se posvečal bolj jugoslovanskim kot slovenskim političnim vprašanjem.«⁴⁵⁸

⁴⁵⁷ Povzeto po biografiji, spisani od urednika Vladimirja Kološa v: Vošnjak, *Dnevnik*, 7–16.

⁴⁵⁸ *Slovenski biografski leksikon*, s. v. "Vošnjak Bogumil".

Zaključek

Sprva predvsem biografsko zastavljen tekst z določenimi navezavami na obče vojno in narodno dogajanje se je tekom pisanja, ne da bi se tega povsem zavedal, postopoma izoblikoval v neprimerno obširnejši pregled diplomatsko-politično-propagandnega delovanja obravnavanega slovenskega političnega emigranta, s posebnim poudarkom na njegovi širši vpletenosti v delo Jugoslovanskega odbora in njegovih članov. Kot razkrivajo literatura in viri, se je Vošnjak na začetku vojne v emigracijo podal z jasnim ciljem, tj. iskanjem boljše prihodnosti za Slovence z ostalimi *brati v krvi in jeziku* v enotni in samostojni državi, za kar je imel podporo v širšem krogu različnih prijateljev in znancev. To odločitev je pogojeval določen preobrat v njegovi dotedanji miselnosti (kot razkriva predvojno pisanje, zlasti v reviji *Veda*) stran od izključno kulturnega in intelektualnega udejstvovanja v smeri aktivnejše nacionalne radikalnosti jugoslovanskega pečata in dokončne opustitve vseh dotedanjih upov, da bi bilo mogoče realizirati slovenske narodne cilje v obstoječem (habsburškem) državnem okviru. S tem se je ideološko približal miselnemu okviru ostalih jugoslovanskih političnih emigrantov, ki so (nekateri od začetka vojne) delovali v zahodni Evropi z namenom realizacije sorodnih, ali povsem istih, radikalnih oz. prevratniških idej (zlasti v smislu lastne državnosti), ter se jim dokončno pridružil ob formalni ustanovitvi t. i. Jugoslovanskega odbora (s sedežem v Londonu).

Čeprav je bil Vošnjak nedvomno prepričan pristaš ideje nujnosti rušenja (kot so emigranti radi govorili v javnosti) povsem dotrajane donavske monarhije, ki ji je vladala dinastija Habsburžanov, in je kot zaveden Jugoslovian tudi pristajal izključno na bodoči jugoslovanski državni okvir, pa to seveda ni pomenilo, da je bilo njegovo sodelovanje, kot tudi v primeru ostalih slovenskih oziroma primorskih predstavnikov, z drugimi člani vedno harmonično, kot se je to npr. pokazalo v primeru Frana Supila. Nasprotno kot so emigranti, zbrani okrog odbora, namreč vedno trdili v javnosti, so bili njihovi interni odnosi obremenjeni z dediščino preteklosti oz. s številnimi starimi konflikti in razlikami v pogledih glede bodočega skupnega življenja v enotni državi. Problematičen potek vojne in pretežno nenaklonjen odnos zaveznikov do Slovencev pa sta njihovim predstavnikom narekovala ozko sodelovanje z ostalimi člani ter tudi reprezentanti najpomembnejšega zaveznika, Kraljevine Srbije. Čeprav si zato niso mogli privoščiti pretirano samostojnega delovanja, pa so že zgodaj pokazali, zlasti Vošnjak, da ne bodo zapostavljali lastnih narodnih ciljev, tj. združitve vseh slovenskih ozemelj v okvir nove jugoslovanske države, ter da bodo poskušali že v emigraciji oblikovati

temeljne poteze skupnega državnega življenja. Slednje je postalo še najbolj izrazito leta 1917 na Krfu, ko je slovenski delegat Jugoslovanskega odbora dejavno sodeloval v vseh temeljnih diskusijah in prispeval vsaj en pomemben odstavek k tekstu deklaracije, ki je v delu teh jugoslovanskih političnih emigrantov predstavljal programsko vodilo vse do konca vojne. Ta tekst je nato celoten čas dela v emigraciji dosledno branil ter aktivno širil njegove ideje tudi na terenu, tj. tekom leta, prebitega v Severni Ameriki; prav v tem obdobju je mogoče še najbolje pokazal svoj veliki pomen za delo jugoslovanske emigracije in uresničenje njihovih skupnih ciljev.

Skratka, iz vsega napisanega je razvidno, da je Bogumil Vošnjak svoje veliko narodno poslanstvo vzel izredno resno. Če je bil pred začetkom vojne znan le posameznikom v njemu domačih deželah, je postal tekom velikih vojaških in političnih pretresov sledečih let osebnost, ki si je priborila posluš in spoštovanje mnogih državnikov ter vplivnih oblikovalcev politike in javnega mnenja svetovnega formata (npr. Nikole Pašića in Woodrowa Wilsona). Nedvomno je bil, kot so izdatno potrdili številni drugi avtorji, eden izmed najpomembnejših slovenskih (političnih) emigrantov, ki so v tistih prelomnih časih krojili usodo vseh južnih, s Slovani poseljenih, ozemelj habsburške monarhije, zlasti pa slovenskih. Pri svojem delu se je v družbi somišljenikov vedno znova soočal s Slovincem nenaklonjenimi razmerami, ne samo v povsem neobveščeni zahodni javnosti, temveč predvsem v nezainteresiranih vodilnih krogih zahodnih držav, ki so dnevni nuji vojne logike oz. lastnim imperialističnim interesom (ki so našli jasen izraz v londonskem paktu (1915)) dajali prednost pred prizadevanji relativno neznanih (in tudi vplivno nemočnih) t. i. nacionalnih agitatorjev. Te razmere so slovenskim (primorskim) nadobudnežem narekovale med drugim tesnejše sodelovanje z ostalimi jugoslovanskimi emigranti, kar je od njih zahtevalo neko prožnost, tako na ravni idej (npr. glede oblike združitve in načina ustanovitve bodoče skupne države) kot prakse (npr. propagande), vendar so ob tem še vedno trdno zagovarjali nujnost, oz. že kar neobhodnost, enakopravne vključitve Slovencev v vsako rešitev širšega jugoslovanskega vprašanja. Ne brez težav, kot je razvidno iz pričujočega teksta, se je slovenski poslanec vsa ta leta dela v tujini boril tako z besedami kot peresom, navznoter (tj. med emigranti in člani odbora) ter navzven (tj. tako z zavezniki kot uradnimi srbskimi predstavniki), za zmago jugoslovanske politične koncepcije, ki je zanj in za mnoge druge jugoslovansko usmerjene politike pomenila dokončno prekinitev vseh preteklih in sočasnih nepravilnosti ter možnost nove prihodnosti za vse prikrajšane narode južnega dela habsburške monarhije.

Ob pisanju diplome so se mi odprla različna vprašanja, ki sem jih poskušal, ponekod bolj in drugod manj uspešno, kritično predstaviti ali vsaj osvetliti, kot sta npr. vloga Slovencev v Jugoslovanskem odboru ali prevladujoči pogledi predstavnikov zahodnih sil na slovensko in jugoslovansko problematiko. Nekatere točke sem namenoma pustil odprte, ker v literaturi ali virih nisem našel ustreznih informacij, s katerimi bi si lahko pomagal pri odgovoru (npr. v zadevi napetih odnosov med britanskimi prijatelji odbora in njegovimi slovenskimi oz. primorskimi člani, zlasti Vošnjakom), ali pa sem menil, da ne spadajo povsem v domet izbrane teme in bi me njihovo tematiziranje preveč odvrnilo od osrednje niti besedila (sem prištevam zlasti kompleksne odnose med emigranti, srbsko vlado in tudi ostalimi zahodnimi zavezniki).

Skratka, v središču celotnega dela je bila vedno prisotna želja predstaviti, ponekod le v določenih obrisih, drugod pod večjim drobnogledom, izmuzljivo politično-kulturno osebnost z imenom Bogumil Vošnjak, ki je za časa tedaj skoraj nepredstavljljive vojne morije potoval in deloval v Zahodni Evropi in Združenim državam Amerike ter se vztrajno pehal za realizacijo v tedanjih za Slovence zelo neugodnih razmerah dolgoletne narodne cilje. O uspešnosti tega dela si ne upam izraziti preostrih sodb, saj si lahko le stežka predstavljam, kako bi lahko sam uspešno premagal vse težave, s katerimi se je moral on spopadati skoraj vsak dan. Lahko pa objektivno zatrdim, da je bil dosežen njegov osnovni cilj, zrušenje habsburške monarhije in ustanovitev nove skupne jugoslovanske države, v kateri so, čeprav ne v polnem obsegu, našli svoje mesto tudi Slovenci. Kasneje, ko so se ponovno utrdile stare zamere in nacionalizmi, je bil njegov prispevek v javnosti hitro pozabljen. Morda nam njegov jugoslovanski romantični idealizem ni všeč, ne smemo pa spregledati, da je bil prav on eden izmed graditeljev prve samostojne slovenske države, ki so se ji kot narod po lastni volji Slovenci ne le pridružili, ampak so jo s pomočjo ljudi, ki so politično delovali na različnih krajih in položajih, tudi aktivno in z zelo jasnim namenom pomagali ustanoviti. Kot predstavnik Slovencev v tujini je po mojem mnenju Bogumil Vošnjak opravil pomembno funkcijo reprezentanta slovenskih narodnih teženj v svetu, za kar je bil za časa dolgega življenja do neke mere poplačan, nikoli pa ni bil deležen zaslužene pozornosti, tudi v širši strokovni literaturi. Upam, da moja diplomatska naloga predstavlja uspešen poskus zapopasti vso širino njegovega medvojnega delovanja v luči tedanjih zelo kompleksnih narodno-političnih teženj, prisotnih med ozko jugoslovansko politično emigracijo, združeno okrog osrednjega organa, Jugoslovanskega odbora, ki je s svojimi prizadevanji v vseh zavezniških središčih moči še kako dejavno krojila usodo našega koščka zemlje.

Viri in literatura

Viri

Neobjavljeni

Arhiv Republike Slovenije, osebni fond Bogumila Vošnjaka, AS 1039.

Narodna in univerzitetna knjižnica, Rokopisni oddelek, korespondenca Bogumila Vošnjaka, v Ms 1619.

Objavljeni

Hinković, Hinko. *Iz velikog doba : Moj rad i moji doživljaji za vrijeme svjetskog rata*. Zagreb, 1927.

Meštrović, Ivan. *Uspomene na političke ljude i događaje*. Buenos Aires, 1961.

R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni : *Korespondencija 1906–1941. I. del. 1906–1918*. Zagreb, 1976.

Stojanović, Nikola. *Jugoslovenski odbor : Članci i dokumenti*. Zagreb, 1927.

Vošnjak, Bogumil. *A Bulwark against Germany : The Fight of the Slovenes, the Western Branch of the Jugoslavs, for National Existence*. London, 1917.

Vošnjak, Bogumil. *A Dying Empire : Central Europe, Pan-Germanism, and the Downfall of Austria-Hungary*. London, 1918.

Vošnjak, Bogumil. *Dnevnik iz prve svetovne vojne*, ur. Vladimir Kološa. Ljubljana, 1994.

Literatura

Članki in drugi sestavni deli

Bridge, F. R. "The Foreign Policy of the Monarchy". V *The Last Years of Austria-Hungary : A Multi-national Experiment in Early Twentieth-century Europe*, ur. Mark Cornwall. Exeter, 2002, 13–45.

Cornwall, Mark. "Desintegration and Defeat: The Austro-Hungarian Revolution". V *The Last Years of Austria-Hungary : A Multi-national Experiment in Early Twentieth-century Europe*, ur. Mark Cornwall. Exeter, 2002, 167–196.

- Čulinović, Ferdo. "Pravnopolitičko značenje krfske deklaracije". V *Jugoslavenski odbor u Londonu : U povodu 50-godišnjice osnivanja*, ur. V. Bogdanov, F. Čulinović in M. Kostrenčić. Zagreb, 1966, 165–228.
- Grdina, Igor. "Slovenci v vrtincu Velike vojne". V *Velika vojna in Slovenci : 1914–1918*, ur. Peter Vodopivec. Ljubljana, 2005, 35–47.
- Höbelt, Lothar. "Well-tempered Discontent : Austrian Domestic Politics ". V *The Last Years of Austria-Hungary : A Multi-national Experiment in Early Twentieth-century Europe*, ur. Mark Cornwall. Exeter, 2002, 47–74.
- Lipušček, Uroš. "Slovenci in londonski pakt". V *Velika vojna in Slovenci : 1914–1918*, ur. Peter Vodopivec. Ljubljana, 2005, 48–61.
- Lukan, Walter. "Habsburška monarhija in Slovenci v prvi svetovni vojni". *Zgodovinski časopis* 62 (2008), 91–149.
- Melik, Vasilij. "Problemi v razvoju slovenske narodne identitete (do 1941)". V *Avstrija. Jugoslavija. Slovenija : Slovenska narodna identiteta skozi čas : Lipica, 29. Maj – 1. junij 1996*, ur. D. Nečak. Ljubljana, 1997, 41–52.
- Nečak, Dušan. "Avstrija. Jugoslavija. Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas ". V *Avstrija. Jugoslavija. Slovenija : Slovenska narodna identiteta skozi čas : Lipica, 29. Maj – 1. junij 1996*, ur. D. Nečak. Ljubljana, 1997, 19–24.
- Pleterski, Janko. "Jugoslovansko vprašanje in samoodločba 1918". V *Pravica in moč za samoodločbo : Med Metternichom in Badinterjem*. Ljubljana, 2008, 167–172.
- Pleterski, Janko. "The Southern Slav Question". V *The Last Years of Austria-Hungary : A Multi-national Experiment in Early Twentieth-century Europe*, ur. Mark Cornwall. Exeter, 2002, 119–148.
- Prunk, Janko. "Razvoj slovenske narodne identitete v prvi Jugoslaviji". V *Avstrija. Jugoslavija. Slovenija : Slovenska narodna identiteta skozi čas : Lipica, 29. Maj – 1. junij 1996*, ur. D. Nečak. Ljubljana, 1997, 53–61.
- Rahten, Andrej. "Trialistični koncepti velikoavstrijskih krogov in slovensko vprašanje". V *Slovenci v Evropi*, ur. Peter Vodopivec. Ljubljana, 2002, 43–54.

Tuđman, Franjo. "Jugoslavenski odbor i stvaranje zajedničke države južnoslovanskih narodov". V *Jugoslavenski odbor u Londonu : U povodu 50-godišnjice osnovanja*, ur. V. Bogdanov, F. Čulinović in M. Kostrenčić. Zagreb, 1966, 369–450.

Ude, Lojze. "Deklaracijsko gibanje na Slovenskem". V *Slovenci in jugoslovanska skupnost*. Maribor, 1972, 86–117.

Ude, Lojze. "Slovenci in jugoslovanska ideja v letih 1903–1914". V *Slovenci in jugoslovanska skupnost*. Maribor, 1972, 26–85.

"Uredništvo „Vede“". *Veda : Dvomesecnik za znanost in kulturo* I (1911), 1–4.

Vodopivec, Peter. "Od Habsburžanov h Karadjordjevićem". V *Slovenske zamisli o prihodnosti okrog leta 1918 : Narodna vlada, Država SHS in slovenske zamisli o prihodnosti pre letom 1918 in po njem : simpozij 1998*, ur. P. Vodopivec. Ljubljana, 2000, 3–11.

Vodopivec, Peter. "Seton-Watson and the Slovenes". V *Great Britain and Central Europe, 1867–1914*. Bratislava, 2002, 77–86.

Vodopivec, Peter. "Slovenski študentje in Dunaj pred prvo svetovno vojno". V *Dunaj in Slovenci : Posvetovanje Zveze zgodovinskih društev Slovenije, Avstrijskega inštituta za vzhodno in jugovzhodno Evropo – Izpostava Ljubljana, Slovenske izseljenske matice, Ljubljana, 18. in 19. junija 1992*, ur. Darja Mihelič. Ljubljana, 1994, 89–97.

Vošnjak, Bogumil. "Praktično jugoslovanstvo", *Veda* II (1912), 209–214.

Vošnjak, Bogumil. "Ustavni pogledi Krfske deklaracije". V *Zgodovinski zbornik*, ur. Marijan Marolt. Buenos Aires, 1959, 145–167.

Vošnjak, Bogumil. "Več sedanjosti!", *Veda* II (1912), 357–361.

Vošnjak, Bogumil. "Tomašić, Temelji državnoga prava hrvatskoga kraljestva", *Veda* I (1911), 71–77.

Vošnjak, Bogumil. "Študije k problemu jugoslovanske narodne misli", *Veda* III (1913), 524–572.

Zwitter, Fran. "Slovenci in habsburška monarhija". V *O slovenskem narodnem vprašanju*, ur. Vasilij Melik. Ljubljana, 1990, 5–25.

Monografije

Cornwall, Mark. *The Undermining of Austria–Hungary : The Battle for Hearts and Minds*. Basingstoke, 2000.

Čizmić, Ivan. *Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslavenske države 1918*. Zagreb, 1974.

Gantar Godina, Irena. *Masaryk in masarykovstvo pri Slovencih*. Ljubljana, 1987.

Grdina, Igor. *Slovenci med tradicijo in perspektivo : Politični mozaik 1860–1918*. Ljubljana, 2003.

Janežič, Polona. "Glavni predstavniki slovenske politične emigracije med prvo svetovno vojno". Diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, 2003.

Janković, Dragoslav. *Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917. godine*. Beograd, 1967.

Janković, Dragoslav. *Srbija i jugoslovensko pitanje 1914–1915. godine*. Beograd, 1973.

Lipušček, Uroš. *Ave Wilson : ZDA in prekranje Slovenije v Versaillesu 1919–1920*. Ljubljana, 2003.

Lipušček, Uroš. *Sacro egoismo : Slovenci v krempljih tajnega londonskega pakta 1915*. Ljubljana, 2012.

Nečak, Dušan in Božo Repe. *Prelom: 1914–1918 : Svet in Slovenci v I. svetovni vojni*. Ljubljana, 2005.

Ogris, Albin. *Borba za jugoslovensko državo : Načrt zgodovine in delovanja jugoslovanskega odbora v Londonu za časa svetovne vojne*. Ljubljana, 1921.

Okey, Robin. *The Habsburg Monarchy c. 1765–1918 : From Enlightenment to Eclipse*. Basingstoke; New York, 2001.

Paulova, Milada. *Jugoslavenski odbor : Povijest jugoslavenske emigracije za svjetskog rata od 1914 – 1918*. Zagreb, 1924.

Pirjevec, Jože. »Trst je naš!« : *Boj Slovencev za morje (1848–1954)*. Ljubljana, 2007.

Pleterski, Janko. *Narodi, Jugoslavija, revolucija*. Ljubljana, 1986.

Pleterski, Janko. *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo: Politika na domačih tleh med vojno 1914–1918*. Ljubljana, 1971.

Slovenska novejša zgodovina : Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992. Ljubljana, 2006.

Šepić, Dragovan. *Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje : 1914–1918*. Zagreb, 1970.

Šepić, Dragovan. *Supilo diplomat : Rad Frana Supila u emigraciji : 1914–1917. godine*. Zagreb, 1961.

The New Cambridge Modern History. Vol. 12. The Shifting Balance of World Forces 1898–1945. Cambridge, 1968.

Vošnjak, Bogumil. *Jugoslovanski odbor v Londonu : Ob 25 letnici nastanka*. Ljubljana, 1940.

Vošnjak, Bogumil. *Pobeda Jugoslavije : Nacionalne misli i predlozi*. Beograd, 1929.

Vošnjak, Bogumil. *Tri Jugoslavije : Jugoslavija v emigraciji – Jugoslavija v stvarnosti – Jugoslavija bodočnosti*. Ljubljana, 1939.

Vošnjak, Bogumil. *U borbi za ujedinjenu narodnu državu : Utisci i opažanja iz dobe svetskog rata i stvaranja naše države*. Ljubljana, 1928.

Zeman, Z. A. B. *The Break-up of the Habsburg Empire 1914-1918 : A Study in National and Social Revolution*. New York ; Toronto, 1961.

Zwitter, Fran; Šidak, Jaroslav; Bogdanov, Vase. *Nacionalni problemi v habsburški monarhiji*. Ljubljana, 1962.